

KÁROLI FORUM MMXXV

A 2025-es Károli Fórumot és e kötet kiadását a Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási, Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi – Nemzeti Közösségi Titkársága támogatta.

The 2025 Károli Forum and the publishing of this volume were supported by the Provincial Secretariat for Education, Regulations, Administration and National Minorities – National Communities of the Autonomous Province of Vojvodina.

KIADÓ

Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont Szabadka

Szerkesztők

DR. OBORNI TERÉZ

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont (Magyarország)

DR. SÜTŐ DAMIR

Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont (Szerbia)

Recenzensek

DR. FATA MÁRTA

Tübingeni Egyetem (Németország)

DR. ZORICA KUBURIĆ

Újvidéki Egyetem (Szerbia)

DR. DEÁK ÁGNES

Szegedi Tudományegyetem (Magyarország)

DR. PÁLFY ZOLTÁN

Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Románia)

DR. TÓTH GERGELY

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont (Magyarország)

DR. SINIŠA ZRINŠČAK

Zágrábi Egyetem (Horvátország)

DR. ANGELA ILIĆ

Lajos-Miksa Egyetem (Németország)

DR. LLUÍS CATALÀ OLTRA

Alicantei Egyetem (Spanyolország)

DR. HEGYI ÁDÁM

Szegedi Tudományegyetem (Magyarország)

DR. GÓZSY ZOLTÁN

Pécsi Tudományegyetem (Magyarország)

DR. TENGELY ADRIENN

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (Magyarország)

DR. PFEIFFER ATTILA

Újvidéki Egyetem (Szerbia)

DR. GICZI ZSOLT

Szegedi Tudományegyetem (Magyarország)

DR. MELKOVICS TAMÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Magyarország)

Lektorálás – korrektúra

FARKAS ZSUZSANNA

magyar nyelv

DR. DUNJA RANČIĆ

szerb nyelv

PROF. ZORICA MANDIĆ

francia nyelv

ZVONIMIR IVANOV

angol nyelv

KÁROLI FÓRUM
2025. JÚNIUS 14.

NICEÁTÓL NAPJAINKIG: A KÖZÖS HIT ÉS A MULTIKULTURALIZMUS KIHÍVÁSAI

Előadások gyűjteménye

PUBLISHER

Centre for Protestant Studies Gáspár Károli Subotica

Editors

TERÉZ OBORNI, PHD

HUN-REN Research Centre for the Humanities (Hungary)

DAMIR SÜTŐ, PHD

Centre for Protestant Studies Gáspár Károli (Serbia)

Peer-review

MÁRTA FATA, PHD

The University of Tübingen (Germany)

ZORICA KUBURIĆ, PHD

The University of Novi Sad (Serbia)

ÁGNES DEÁK, PHD

The University of Szeged (Hungary)

ZOLTÁN PÁLFY, PHD

The Babeş-Bolyai University (Romania)

GERGELY TÓTH, PHD

HUN-REN Research Centre for the Humanities (Hungary)

SINIŠA ZRINŠČAK, PHD

The University of Zagreb (Croatia)

ANGELA ILIĆ, PHD

Ludwig Maximilian University of Munich (Germany)

LLUÍS CATALÀ OLTRA, PHD

The University of Alicante (Spain)

ÁDÁM HEGYI, PHD

The University of Szeged (Hungary)

ZOLTÁN GÖZSY, PHD

The University of Pécs (Hungary)

ADRIENN TENGELY, PHD

Eszterházy Károly Catholic University (Hungary)

ATTILA PFEIFFER, PHD

The University of Novi Sad (Serbia)

ZSOLT GICZI, PHD

The University of Szeged (Hungary)

TAMÁS MELKOVICS, PHD

The Eötvös Loránd University (Hungary)

Proofreading

ZSUZSANNA FARKAS

Hungarian

ZVONIMIR IVANOV

English

DUNJA RANČIĆ, PHD

Serbian

PROF. ZORICA MANDIĆ

French

KÁROLI FORUM

JUNE 14, 2025

**FROM NICAEEA TO
PRESENT: THE SHARED
FAITH – NUMEROUS
CULTURES PHENOMENA**
Conference Proceedings

SUBOTICA, 2025.

TARTALOM – CONTENTS

Bevezető	ix
Introduction.....	xiii
Program	xvii
Programme	xix

ANDRÁS DÖBÖR:

The Role of István Széchenyi and Mihály Helmezy in the Launch of <i>Jelenkor</i> – a Hungarian Reform Era Newspaper	1
---	---

NATASA FIZEL:

The First Years of The Protestant University of Cluj in the Catholic Szeged: The Role of the Catholic Professor Hildebrand Várkonyi and the Protestant Sándor Imre in the Establishment of Parallel, Denominational University Department	25
---	----

BÁLINT PETŐ:

The Career Path of a Catholic Printmaker and Newspaper Publisher in a Town with a Reformed Majority in the Great Plain of Hungary.....	45
--	----

ÉLIÁS JÁNOS:

Nagykunsági reformátusok Bácskába költözése és az általuk alapított egyházközségek a 18. század végén	57
---	----

MORVAI- RÁCZ RICHÁRD:

Bács-Bodrog vármegye gazdasági struktúrájának változásai a XVIII. század második felében.....	81
---	----

Сажеци на српском језику	107
Résumés en français	113
Útmutató szerzőinknek.....	119
Instructions for Authors.....	123

BEVEZETŐ

A keresztény egyház első ökumenikus zsinata, a niceai zsinat 1700. (325–2025) évfordulója esztendejében a szabadkai Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont 2025. június 14-én megtartotta harmadik nemzetközi Károli Fórumát. Az idei konferencia témája a következő volt: *Niceától napjainkig: a közös hit és a multikulturalizmus kihívásai*. Ez a kiadvány az adott rendezvényen elhangzott előadások gyűjteménye.

A Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont egy nonprofit szervezet, amely független kutatóegyesületként a társadalom és a protestáns örökség összefüggéseinek tudományos kutatásával foglalkozik. Saját munkatársai, valamint számos külső munkatársa egyéni és közös kutatómunkája révén igyekszik megvalósítani célját.

Az évente megrendezésre kerülő Károli Fórum arra törekszik, hogy összehozza a humán és a vonatkozó tudományágak különböző területeiről érkező hozzászólókat, akiket az a közös törekvés fog össze, hogy a kiválasztott kutatási témákat tágabb társadalmi, kulturális és antropológiai összefüggésekben vizsgálják. A konferencián bemutatott anyag remélhetőleg új betekintést nyújt mind a protestáns örökség, mind az emberiség kapcsolatának történelmi és kortárs aspektusaiba, mindamelllett, hogy megpróbálja azonosítani a modern világ kihívásai által generált különböző tendenciákat.

AZ ALAPGONDOLAT

1700 évvel ezelőtt egy vallási mozgalom, amelyet alig több mint egy évtizeddel korábban még államilag szervezett üldözés sújtott, az egyik legnagyobb társadalmi-politikai áttörés küszöbén állt. Csaknem három évszázadnyi küzdelem után a kereszténység olyan fordulóra jutott, amikor a fennmaradás érdekében

elkerülhetetlenné vált a váltás: az ihletett prédikációk közösségéből a teológia vallásává kellett formálódnia. Az absztrakt görög filozófia és a még mindig szilárd római állam szorításában, belső megosztottságtól fenyegetve, a keresztény vezetők szükségét érezték hitük alapos tisztázásának. Így történt, hogy az ókori Nicea városában az első egyetemes püspöki zsinat megfogalmazta a kereszténység legjelentősebb hitvallását.

Az ezt követő évszázadok során a kereszténység számos megosztottságot élt át, különböző hitű, hagyományú és struktúrájú egyházi csoportosulások jöttek létre. Habár a legfontosabb törésvonalak dogmatikai jellegűek voltak, a kultúra, a nyelv, a társadalmi háttér és a közös értékek szerinti különbségtétel is elkerülhetetlen volt. Ennek ellenére a Niceai Hitvallás 1700 éven át a keresztények túlnyomó többsége által elismert közös hivatkozási pont maradt. A hívők generációi ismételten énekelték, szavalták, imádkozták vagy suttozták ezt a hitvallást mind nyilvános, mind magán áhítataikban.

A 2025. évi Károli Fórum célja, hogy részletesebben megvizsgálja, vajon ennek az ősi közös hitvallásnak sikerült-e kapcsolódási pontként, kölcsönhatásként, konstruktív párbeszéd alapjaként és összekötő kapocsként szolgálnia a történelem során, még akkor is, amikor ádáz ellenségek, felekezeti riválisok vagy ideológiai ellenfelek álltak szemben egymással. Az emberi történelem többször bebizonyította, hogy a kultúrák, nyelvek, nemzetek és vallások közötti hidak kulcsfontosságúak a közös érdekében. Úgy tűnik, hogy a Niceai Hitvallás a középkor hajnalától napjainkig alkalmasnak bizonyult egy olyan identitás megteremtésére, amely inkább befogadónak mutatkozott, mintsem kirekesztőnek. Vagy a valóság árnyaltabb képet fest?

A KÖZREMŰKÖDŐK

A 2025. évi Károli Fórum azt vizsgálta, hogy a protestáns vallási identitás milyen módon játszott szerepet a régió társadalmi és politikai életének különböző aspektusaiban a 16. századi kezdetektől a 20. század első feléig.

A konferencia első részében három olyan kutatás került bemutatásra, amelyek e kötetben nem szerepelnek.

Dr. Oborni Teréz, a budapesti HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa, egyetemi tanár, a Szapolyai II. János (1556–1571) uralkodása idején a protestáns felekezetiségnek a keleti Magyar Királyság kialakulására gyakorolt hatásáról tartott előadást.

Dr. Kurucz György, a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem tanára a tizenöt éves háború és a II. Rákóczi György halála közötti időszak Magyarországának

és Erdélyi Fejedelemségének protestáns identitása és politikai gyakorlata kapcsolatáról nyújtott éleslátó vizsgálatot.

Dr. Tót Gergely, a budapesti HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa a hithűség és a karrier szembeállításának dilemmájára kérdezett rá, megvizsgálva a dekretális eskü visszhangját az 1730–1740-es évek evangélikus közvéleményében.

A konferencia második felében bemutatott kutatásokat tartalmazza ez a kötet. Az első három előadás a Szegedi Tudományegyetemről érkezett.

Dr. Döbör András, a Juhász Gyula Pedagógusképző Kar dékánja azt a kutatását mutatta be, hogy gróf Széchenyi István és Helmezy Mihály milyen hatással voltak a *Jelenkor* című magyar reformkori politikai lap kialakulására. A szerző gróf Széchenyi életművének elemzésén kívül azt is vizsgálja, hogy Helmezy személyes és szakmai háttere milyen hatást gyakorolt a lap sikerére, hiszen ő volt a lap első szerkesztője.

Dr. Fízel Natasa néhány olyan kérdéssel foglalkozott, amelyek a protestáns többségű kolozsvári egyetemnek az első világháborút követő években a római katolikus Szegedre történő áthelyezése kapcsán merültek fel. Különösen két egyetemi tanár szerepét vizsgálta: Várkonyi Hildebrand (római katolikus) és Imre Sándor (protestáns) szerepét a két felekezetnek megfelelő párhuzamos egyetemi tanszékek kialakításában.

Dr. Pető Bálint Cherrier János nyomdászról és kiadóról szóló kutatását ismertette, különös tekintettel arra a tizenkét évre (1871–1883), amit a francia származású vállalkozó a protestáns többségű Szentesen töltött, ahol a római katolikus vallású Cherrier a város első médiumait működtette.

Éliás János, a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskola doktorandusza figyelemre méltó előadást tartott annak a csaknem 400, összesen majd 3000 kálvinistát alkotó családnak a vándorlásáról, akik 1786-ban elhagyták a Jászkun Kerületet és a mai Bácska térségében telepedtek le. Kutatásában külön kitért a református lelkészek hatására az új települések és az új egyházközségek kialakulásában.

Morvai- Rác Richárd a Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont állandó külső munkatársa folytatta tavalyi kutatását, ezúttal Bács-Bodrog megye gazdasági szerkezetében a felvilágosult abszolutizmus időszakában bekövetkezett változásokat elemezte.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Számos személy döntő fontosságú támogatást nyújtott e kötet elkészítésében. Nagyra értékeljük mindenki idejét, elkötelezettségét és türelmét, ami elkerülhetetlen az ilyen projektek befejezéséhez.

Elsősorban köszönet a konferencia valamennyi résztvevőjének, különösen a szerzőknek, akik benyújtották dolgozataikat. Ugyanilyen nagyrabecsülés illeti meg a kollegiális lektorokat. Konstruktív és éleslátó észrevételeik jelentősen javították a kéziratok minőségét és érthetőségét. A szerzők és a lektorok együttműködése nélkül lehetetlen lett volna fenntartani tudományos kiadványaink magas színvonalát.

Mindenkinek köszönjük, hogy bízik a munkánkban, és hogy ilyen ösztönző szellemi környezetet teremtett, amely az élénk eszmecseréhez és érveléshez szükséges.

Hálás köszönet nyelvi lektorainknak is, valamint az adminisztratív munkatársainknak a kiadvány előkészítésében részt vevőkkel való koordinálásban tett fáradhatatlan erőfeszítéseikért.

Őszintén reméljük, hogy élvezni fogják a *Károli Fórum* idei kiadványát.

MEGHÍVÓ

Ezúton szeretnénk meghívni a tudományos közösséget, és minden érdeklődőt arra biztatni, hogy vegyen részt a 2026 júniusára tervezett negyedik *Károli Fórumon*. A hivatalos felhívás 2026 januárjában jelenik meg honlapunkon.

A szervezők

INTRODUCTION

In the year marking the 1700th anniversary of the first ecumenical council of the Christian Church: the Council of Nicaea (325-2025), the Centre for Protestant Studies Gáspár Károli from Subotica, Serbia, held its Third International Annual Károli Forum on 14 June 2025. This year's conference topic was: *From Nicaea to Present: The Shared Faith – Numerous Cultures Phenomena*. This edition is a collection of papers presented at the given event.

The Centre for Protestant Studies Gáspár Károli is a non-profit organisation devoted to academic research of interrelations between the overall society and its Protestant heritage, in the capacity of an independent research association. The organisation fulfils this purpose through individual and joint research efforts of its in-house associates and numerous external collaborators.

The annual Károli Forum aspires to bring together contributors from various fields within humanistic and respective disciplines, gathered by a mutual attempt to offer a multidisciplinary analysis of selected research topics in the context of broader social, cultural and anthropological settings. The material presented at the conference hopes to provide new insight into both historical and contemporary aspects of the Protestant heritage–humanity relationship, alongside attempting to identify its various tendencies generated by the challenges of the modern world.

THE INCEPTIVE

1700 years ago, a religious movement whose state-orchestrated persecution had ended slightly over a decade earlier stood at the dawn of one of its major socio-political breakthroughs. After nearly three centuries, Christianity had reached a point when a shift from a community of inspired sermons to a religion of theology

was inevitable for future survival. Attempting to clarify their core beliefs, stuck in the milieu of abstract Greek philosophy and still unyielding Roman state, threatened by internal disunity, a college of bishops in the ancient town of Nicaea formulated the most prominent Christian Symbol of Faith.

In centuries that followed, Christianity experienced various divisions, establishing ecclesiastical groups with different beliefs, traditions, structures, etc. Though predominant lines of demarcation were doctrinal in nature, they could not escape differentiations in terms of culture, language, background, or shared values. However, the Nicene Creed had for 1700 years been a common indicator acknowledged by the vast majority of Christians, repeatedly sung, chanted, prayed or whispered in both public and private worship by myriads of believers.

The 2025 *Károli Forum* wished to examine in more detail whether the shared ancient profession of faith succeeded in serving as a point of contact, interaction, constructive dialogue, a link between otherwise fierce enemies, sectarian rivals and ideological adversaries? Human history has repeatedly shown that bridges between cultures, languages, nations, and beliefs are essential for the common good. It seems that the Nicene Creed had, from the dawn of the Middle Ages to our day and age, been shown adequate to form an identity that has appeared slightly more inclusive than exclusive in the course of human history. Or has it not?

CONTRIBUTORS

The 2025 *Károli Forum* examined different ways in which Protestant religious identity played a role in shaping various aspects of social and political life in the region from its 16th-century beginnings until the first half of the 20th century.

In the first part of the conference, three researches were presented that are not included as separate papers within this volume.

Dr Teréz Oborni, Senior Research Fellow of the Budapest HUN-REN Research Centre for the Humanities, as well as a University Professor, presented her findings on the impact Protestant denominationalism had on the formation of the Eastern Hungarian Kingdom during the reign of John Sigismund Szapolyai (1556-1571).

Dr György Kurucz, a University Professor of the Budapest Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, offered an insightful examination of the relationship between Protestant identity and political practice in Hungary and the Principality of Transylvania in the period between the Fifteen Years' War and the death of György Rákóczi II.

Dr Gergely Tót, a Research Fellow at the Budapest HUN-REN Research Centre for the Humanities, inquired on a dilemma contrasting faith and career by

examining the reverberation of the Decretal Oath within the Lutheran public opinion in the 1730s-40s.

The researches presented in the second half of the conference are included in this volume. The first three papers came from the University of Szeged.

Dr András Döbör, the dean of the Gyula Juhász Faculty of Education, presented his research on the impact that Count István Széchenyi and Mihály Helmecczy had on the formation of the Hungarian Reform Era political newspaper *Jelenkor*. In addition to the analysis of Count Széchenyi's vital significance, the author considers the effect that Helmecczy's personal and professional background had on the paper's success as its first editor.

Dr Natasa Fizel explored a couple of issues emerging from the relocation of the University of Cluj, a settlement with a Protestant majority, to Szeged, a Roman Catholic city, in the years following WWI. In particular, she examined the roles of two university professors: Hildebrand Várkonyi (Roman Catholic) and Sándor Imre (Protestant), in the formation of parallel University Departments in accordance with the two denominations.

Dr Bálint Pető presented his research on János Cherrier, a printer and publisher, with a special focus on the twelve years (1871-1883) this entrepreneur of French origins spent in Szentes, a settlement with a Protestant majority in which Cherrier, a Roman Catholic, operated few of the town's first media.

János Éliás, a PhD student at the University of Debrecen Doctoral School of History and Ethnology, gave a remarkable presentation on the migration of nearly 400 families, forming a total of nearly 3,000 Calvinists, that in 1786 left the Jászkun District and settled in the present-day Bačka region. His research especially deals with the impact of Calvinist ministers in forming the new settlements and their new parishes.

Richárd Morvai-Rácz from the University of Novi Sad and a standing research assistant of the Centre for Protestant Studies Gáspár Károli, continued on his last year's research, offering this time an analysis of changes in the economic structure of the Bács-Bodrog County in the period of enlightened absolutism.

ACKNOWLEDGMENTS

A number of individuals were of crucial importance in supporting us in producing this volume. We highly appreciate everyone's time, commitment, and patience, which are inevitable for completing such projects.

Our primary gratitude goes to all conference participants, especially the authors, for submitting their papers. Equal appreciation is due to the peer reviewers. Their constructive and insightful comments have significantly improved the

quality and clarity of the manuscripts. Without the collaboration of both the authors and the reviewers, maintaining our academic publications' high standards would have been impossible.

We thank each and every one of you for trusting our work and creating such a stimulating intellectual environment necessary for the vivid exchange of ideas and arguments.

Many thanks also go to our proofreaders, as well as to the administrative support for their tireless efforts in coordinating with all those involved in preparing this publication.

We sincerely hope that you will enjoy this year's *Károli Forum* publication.

INVITATION

Hereby, we would like to invite the academic community and encourage all those interested to participate in the upcoming fourth annual *Károli Forum*, scheduled for June 2026. The official Call for Papers will be issued in January 2026 on our website.

the organisers

Szabadka, 2025. június 14.

Károli Fórum 2025
NICEÁTÓL NAPJAINKIG: A KÖZÖS HIT ÉS
A MULTIKULTURALIZMUS KIHÍVÁSAI

PROGRAM

10:00–10:30

Megnyitó

10:30–13:40

Academia

10:30–10:50

DR. HABIL. OBORNI TERÉZ

*tudományos főmunkatárs, osztályvezető (HUN-REN BTK Történettudományi
Intézet, Budapest), egyetemi docens (ELTE, Budapest)*

**Állam és vallás – a protestáns felekezetiség és az államépítés összefüggései a
keleti Magyar Királyságban Szapolyai II. János uralkodása idején (1556–1571)**

10:50–11:10

PROF. DR. HABIL. KURUCZ GYÖRGY

egyetemi tanár, tanszékvezető (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest)

**Protestáns identitás és politikai gyakorlat: Magyarország és az Erdélyi
Fejedelemség a tizenöt éves háború időszakától II. Rákóczi György haláláig**

11:10–11:30

DR. TÓTH GERGELY

tudományos főmunkatárs (HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Budapest)

**Hithűség vagy karrier? A dekretális eskü visszhangja az
evangélikus közvéleményben az 1730–40-es években**

11:30–12:00

Kávészünet

12:00–12:15

DR. DÖBÖR ANDRÁS

*egyetemi docens, dékán (Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged)*

**Széchenyi István és Helmeczy Mihály szerepe a Jelenkor
című reformkori hírlap elindításában**

12:15–12:30

DR. FIZEL NATASA

*egyetemi docens, tanszékvezető (Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged)*

**A protestáns kolozsvári egyetem első évei a katolikus Szegeden – A
katolikus Várkonyi Hildebrand és a protestáns Imre Sándor professzorok
szerepe a párhuzamos, felekezeti tanszékek felállításában**

12:30–12:45

DR. PETŐ BÁLINT

főiskolai docens (Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged)

**Egy katolikus nyomdász és lapkiadó karrierútja egy
református többségű alföldi városban**

12:45–13:00

ÉLIÁS JÁNOS

*történész (Györffy István Nagykun Múzeum Karcag); PhD hallgató
(Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)*

**Nagykunsági reformátusok Bácskába költözése és az általuk
alapított egyházközségek a 18. század végén**

13:00–13:15

MORVAI- RÁCZ RICHÁRD

*történész (Községi Műemlékvédelmi Intézet, Szabadka); külső
munkatárs (Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont, Szabadka)*

**Bács-Bodrog vármegye gazdasági struktúrájának
változásai a 18. század második felében**

13:15–14:00

Diszkusszió

Subotica, June 14, 2025

Károli Forum 2025

FROM NICAIA TO PRESENT: THE SHARED
FAITH – NUMEROUS CULTURES PHENOMENA

PROGRAMME

10:00 – 10:30

Opening

10:30 – 13:40

Academia

10:30-10:50

TERÉZ OBORNI

*PhD, Senior Research Fellow (HUN-REN Research Centre for the Humanities,
Budapest), University Professor (Eötvös Loránd University, Budapest)*

**State and Religion – the Relationship between Protestant
Denominationalism and State-Building in the Eastern Hungarian
Kingdom During the Reign of John Sigismund Szapolyai (1556-1571)**

10:50-11:10

GYÖRGY KURUCZ

*PhD, University Professor (Károli Gáspár University of
the Reformed Church in Hungary, Budapest)*

**Protestant Identity and Political Practice: Hungary and the Principality of
Transylvania from the Fifteen Years' War to the Death of György Rákóczi II**

11:10-11:30

GERGELY TÓT

PhD, Senior Research Fellow (HUN-REN Research Centre for the Humanities, Budapest)

**Faith or Career? The Echo of the Decretal Oath within
the Lutheran Public Opinion in the 1730s-40s**

11:30-12:00

Coffee Break

12:00-12:15

ANDRÁS DÖBÖR

PhD, University Professor, Juhász Gyula Pedagogical Faculty, University of Szeged

**The Role of István Széchenyi and Mihály Helmeczy in the
Launch of Jelenkor – a Hungarian Reform Era Newspaper**

12:15-12:30

NATASA FIZEL

PhD, University Professor, Juhász Gyula Pedagogical Faculty, University of Szeged

**The First Years of the Protestant University of Cluj in the Catholic Szeged – the
Roles of the Catholic Professor Hildebrand Várkonyi and the Protestant Sándor
Imre in the Establishment of Parallel, Denominational University Departments**

12:30-12:45

BÁLINT PETŐ

PhD, University Professor, Juhász Gyula Pedagogical Faculty, University of Szeged

**The Career Path of a Catholic Printmaker and Newspaper Publisher
in a Town with Reformed Majority in the Great Plain of Hungary**

12:45-13:00

JÁNOS ÉLIÁS

Doctoral School of History and Ethnology, University of Debrecen

**The Nagykunság Calvinists' Migration to Bačka and their
Parishes Founded at the end of the 18th Century**

13:00-13:15

MORVAI- RÁCZ RICHÁRD

Centre for Protestant Studies Gáspár Károli

**Changes in the Economic Structure of Bács-Bodrog
County in the Second Half of the 18th Century**

13:15 – 14:00

Q&A – Open Discussion

UDC: 32:929 Széchenyi I.]:070(439)JELENKOR

UDC: 070.421:929 Helmezy M.]:070(439)JELENKOR

THE ROLE OF ISTVÁN SZÉCHENYI AND MIHÁLY HELMECZY IN THE LAUNCH OF JELENKOR – A HUNGARIAN REFORM ERA NEWSPAPER

ANDRÁS DÖBÖR¹

Abstract: With the rise of Count István Széchenyi, a new political programme appeared in Hungary in the late 1820s, which sought to serve the civil transformation and development of the country through national publicity instead of the county-level scope of the political grievances of the nobility. Széchenyi studied the role of political circles and the press, i.e. the public sphere, in developing a modern culture of political debate, mainly during his trip to England. Following the establishment of the National Casino, he worked on the creation of a modern political newspaper.

After about two years of wrangling over the licensing procedure, the Jelenkor – Politikai tekintetben a 'két haza' s külföld hírleveleiből (Modern Age – Political Views from Newsletters of 'Two Homelands' and Abroad), edited by Mihály Helmezy, was published. Originally, Károly Kisfaludy, a member of the Auróra Magazine, who was highly regarded by Széchenyi, was chosen for the task of uniting new literary efforts and political reforms in the new political newspaper.

1 PhD, Associate Professor, Juhász Gyula Pedagogical Faculty, University of Szeged

However, Kisfaludy died of a serious illness on 21 November 1830, thus, licensing had to start with a new candidate. As a result of Széchenyi's habit of making quick decisions, he appointed Mihály Helmecczy, who also belonged to the Auróra circle, to be the successor, and he carried through his intention. Finally, on 11 March 1831, the Court granted a license to Mihály Helmecczy. The first issue of *Jelenkor* was published on 4 January 1832 and was edited by Helmecczy until 1848, when the newspaper was cancelled.

Széchenyi backed the journal but was not directly involved in editing the newspaper. He only published occasionally in its supplementary paper. *Jelenkor* symbolises the beginning of a new era in Hungarian press history with its typography. The novel correlation between public demand and the political journal is demonstrated by its hitherto unprecedented circulation: it had more than 3000 subscribers in 1835 and over 4000 by 1837.

In my study, I present Széchenyi's impact on the newspaper, the selection process of the editor, and Helmecczy's public and professional background, which eventually made him suitable for the long-term operation of the newspaper.

Keywords: national identity, political press, István Széchenyi, Mihály Helmecczy, *Jelenkor*

ISTVÁN SZÉCHENYI'S ROLE IN THE LAUNCH OF JELENKOR AND IN THE ELECTION OF MIHÁLY HELMECCZY AS ITS EDITOR

István Széchenyi's role in the launch of *Jelenkor*, a political journal of the Hungarian Reform Era, has been known for a long time, thanks to the literature on the given period's press history. With the rise of Count István Széchenyi, a new political programme appeared in Hungary in the late 1820s, which sought to serve the civil transformation and development of the country through national publicity instead of the county-level scope of the political grievances of the nobility. Széchenyi studied the role of political circles and the press, i.e., the public sphere, in developing a modern culture of political debate, mainly during his trip to England. Following the establishment of the National Casino, he worked on creating a modern political newspaper – within the framework of existing censorship. After about two years of wrangling over the licensing procedure, the *Jelenkor* – *Politikai tekintetben a 'két haza' s külföld hírleveleiből* (Modern Age – Political Views from Newsletters of 'Two Homelands' and Abroad), edited by Mihály Helmecczy, and its

subsidiary, the *Társalkodó* (*Companion*), initially edited by József Bajza and later by József Szenvey, were first published in January 1832. Although the paper was backed by Széchenyi, he had no personal involvement in its editing, and he only published occasionally in the *Társalkodó*. *Jelenkor* also marks the beginning of a new era in the history of the Hungarian press: it started out in the traditional quarto format with a two-column layout; however, from 1836, it switched to a large English newspaper format and a three-column layout at the instigation of Széchenyi. The novel correlation between public demand and the political journal is demonstrated by its hitherto unprecedented circulation: it had more than 3000 subscribers in 1835 and over 4000 by 1837. This is proof of a significant reader base and audience, even in the light of the fact that, as we know, a newspaper in this period passed through the hands of several readers owing to the existence of reading societies and casino libraries; thus, the actual readership could be a multiple of the number of subscribers.²

However, beyond the efforts undertaken for the launch of the journal, it is important to clarify how and by what criteria the editor of the journal was appointed and what was the role of Széchenyi, who, even before the publication of *Hitel* in 1830, had already launched an initiative to create new political media of the Hungarian Reform Era by founding a new political journal, *Jelenkor*. Owing to Széchenyi's diary entries, the process can be accurately traced and recreated.

As we know, his first choice for this position was Károly Kisfaludy, whom he held in high esteem and from whom he could rightly expect to unite the cause of new literary pursuits and political reform in the new journal. Kisfaludy applied for the launching of the journal in 1829, and in 1830, he not only obtained the support of the Pest County Assembly and the Governor's Council, but even the Hungarian Court Chancellery proposed to the Emperor on 25 May 1830 that he should be granted permission, with the proviso that the editor must not publish any political news from abroad except for what had already been published in Viennese papers (Kókai 1979, 373).

2 Cf. György Kókay (ed., 1979): *The History of the Hungarian Press I. 1705–1848*. Budapest. Akadémiai Publishing. p.372–380.; Géza Buzinkay (1993): *Brief Hungarian Press History*. Budapest. p.26–31.; József Ferenczy (1887): *History of Hungarian Journal Literature from 1780 to 1867*. vol.III. Budapest. p.3–24.; György Kókay – Géza Buzinkay – Gábor Murányi (2001): *The History of the Hungarian Press*. Budapest. Sajtóház Publishing. p.64–96.; András Oplatka (2005): *Széchenyi István*. Budapest. Osiris Publishing. p.211–212.; Géza Fülöp (2010): *Reading Culture and Book Publishing in Hungary during the Enlightenment and the Reform Era (1772–1848)*. Budapest. Hatágú Síp Foundation p.92.; p.94.; p.106.; p.109.; p.120.; p.122.; p.124.; p.140.; p.156.; p.172.

In his diary, Széchenyi commented on these developments in an entry of 27 May 1830, referring to his resentment of Chancellor Revicky and the allegedly sluggish operation of the bureaucracy: „Szegedy brought the news that Kisfaludy's newspaper – was forwarded to the cabinet by R[eviczky]. He is nothing more than a skilful comedian, a practised conjurer. I am completely devastated by this. Our affairs are going slowly or even stuck.”³ Moreover, his diary entry on 20 June clearly outlines the reason for their conflict, as he reports that „he had thrown a tantrum” during his conversation with Reviczky regarding the authorisation of the journal. According to Széchenyi, the chancellor had promised him earlier that he would not forward Kisfaludy's application to the cabinet, but would grant permission on his own authority, however, he did so, and when Széchenyi confronted him with this promise, the chancellor took his reproach resentfully. „In the end, we managed to reconcile completely, and he frankly confessed that he had been reprimanded for the Luna⁴, etc. – thus he could not do it.”⁵

The Court finally granted the licence on 17 July 1830, setting the launch for the beginning of 1831. Kisfaludy, however, did not live to see it, as he died of a serious illness on 21 November 1830, so the licensing, which was dependent on him personally, had to be restarted with a new person (Kókai 1979, 373).

Széchenyi did not hesitate long and, as usual, took swift action. According to his diary entry, he had already considered the possibility of Kisfaludy's death in

3 Gyula Viszota: Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. In: All the Works of Count István Széchenyi CD-ROM (2001). Budapest. 1830.05.27. Original: 27ten kam W[entzel] Liecht[enstein], Löwenberg ect. Szegedy brachte die Nachricht, dass die Zeitung Kisfaludy's – von R[evitzky] in das Cabinet gegeben wurde. Er ist auch nichts anders, als ein geschickter Comediant, ein gewandter Taschenspieler. Mich machte diese Sache ganz traurig. Nos affaires vont mal, ou ne vont pas de tout.

4 Newspaper published in Croatia.

5 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1830.06.20. Original: Wegen Kisfaludy hatte ich eine Szene mit Rev[itzy]. Sie haben mir versprochen das Gesuch Kisfaludys nicht in das Cabinet zu senden... Sie thaten es... was eine sehr üble Sensation – Diese letzten Worte fasste er auf – – und kam in eine Art Wuth –. Die mir nicht trauen, sind schlechte Menschen – ich handle und thue vieles, was Ihr Euch nicht zu denken wagt ect. – Nun entbrannte in mir das Blut – – – ”Wollen Sie mich ausmachen – Sie imponiren mir gar nicht, – und icha) wage sehr viel zu denken –. Ich kam nie zum Kanzler ect. – ect. ect. Das Ende war, dass wir uns ganz versöhnten, – und er mir offenerherzig eingestanden hat, dass er wegen der Luna ein Lavatorium bekam ect. – und es nicht thun konnte.

October: „I long for good news instead of bad ones – I deeply grieve the early passing of Károly Kisfaludy.”⁶

Three days after Kisfaludy's death, he proposed Mihály Helmeccy, another member of the Auróra circle, as his successor at the paper, which he had procured for Kisfaludy: „I have received news of Kisfaludy's death – I envy him. His privilege is intended for Helmeccy. That's what I want; I wonder if I'll succeed in achieving it.”⁷

And he carried out this objective, although some circle members would have preferred Mihály Vörösmarty. Károly Kisfaludy's friends wanted to entrust the editorial duties to Vörösmarty and the technical management to Helmeccy, but since there was no way to request permission for both, they agreed that Helmeccy should apply for the licence due to his better connections (Kókai 1979, 373-374; Ferenczy 1887, 2-10).

Therefore, we can conclude that Széchenyi's will prevailed, and he also earnestly lobbied on behalf of his candidate. His diary entries record that, on 2 December, after Kisfaludy's death, he travelled to Vienna to consult with Helmeccy⁸ and then discussed the matter of his 'newspaper' with the Palatine.⁹

On 11 March 1831, the Court finally transferred the licence to Mihály Helmeccy, which Széchenyi was informed of a few days later, on 18 March, and recorded the success of his work in a short diary entry.¹⁰ The first issue of *Jelenkor* was finally published on 4 January 1832, and the journal was edited by Helmeccy until its closure in 1848 (Kókai 1979, 374; Ferenczy 1887, 10).

6 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1830.10.20. Original: Eher gute Nachrichten, wie böse –, Carl Kisfaludi's baldiges Ende kränkt mich sehr –.

7 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1830.11.24. Original: Erhielt die Nachricht von Kisfaludy's Tod –. Ich beneide ihn. Helmeccy soll sein Privilegium haben. Ich will's; bin Neugierig [!] ob ich's durch setzen kann.

8 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1830.12.02. Original: 2ten Nach Wien gefahren. Der Weg gut. Die Postpferde elend – das Wetter sehr weich. (...) Ass bei der Schwan, – Helmeccy war der erste Mensch, den ich sah.

9 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1830.12.29. Original: In der Früh wegen Helmeccy's Zeitung bey dem Palatin. Er empfing mich kalt, – nicht wie jemanden, mit dem [!] man in näheren Contact kommen möchte.

10 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1831.03.18. Original: Der heftigste Wind, dessen ich mich zu erinnern [!] weiss, Helmeccy bekam sein Zeitungs Privilegium. [Bey] G[eorg] Károly gegessen.

MIHÁLY HELMECZY'S PERSON, CHARACTER AND HIS NETWORK OF CONNECTIONS IN THE LITERARY AND JOURNALISTIC SOCIETY OF PEST

However, the person of Mihály Helmeczy, the editor and publisher elected by Széchenyi, presumably not without reason, and who successfully ran the journal for 16 years, has been undeservedly neglected in literary and press history. Whereas a thorough knowledge of his background, character, status in contemporary intellectual circles and social and professional role is necessary for analysis regarding the success of the journal, it can also explain why the Count supported his appointment over Vörösmarty's. As this essay is not intended to present a detailed account of Helmeczy's life, I will only outline the most significant moments from the point of view of our discussion.

Mihály Helmeczy was born on 27 September 1788 in Királyhelmech to a Catholic German bourgeois family, originally under the name of Mihály Bierbrauer, which he later transliterated to Serfőző during his studies at the Sárospatak Secondary School, and under which name he was listed when he entered the Piarist Order between 1804 and 1809 when he served as a teacher in Tata and then in Veszprém, and under this name he moved to Pest to begin his university studies, where he attended lectures by István Horvát, and which eventually culminated in the acquisition of a doctorate in law in addition to a degree in liberal arts (Plot 1943, 5–6).

In 1811, following correspondence with Ferenc Kazinczy, he changed his name to Helmeczy at the suggestion of the latter: „I have never met this young man, nor have I known him by letters or news. His birth name was Serfőző, but I urged him to drop this ‘non-poetic surname’ and to rename himself after Helmech – the village of Zemplény and an estate of Rákóczy, where he was born – to ‘Helmeczi’, and he avidly listened to my advice. He lives in Pest, and is the tutor of a young gentleman named Siskovics.”¹¹

His relationship with Kazinczy, beyond the name change, had a profound impact on the life of the aspiring poet, following the publication of his poem *Széphalom urához* (*To the Lord of Széphalom*)¹², which he sent to Kazinczy.

In his letter to János Kiss, Kazinczy criticises the quality of the publication and its exaggerated eulogy: „Twenty-four hours before I left home, I took a small parcel from Pest, ‘and in it some copies of the prints enclosed here. Helmech had

¹¹ Letter from Ferenc Kazinczy Ferenc to János Kis, 6. September 1811.

¹² Mihály Helmeczy (1811) „To the Lord of Széphalom, on the occasion of the birth of his firstborn son, Mark, Emil, Ferencz” Pest.

shown me the Ode, but only in manuscript, and I never thought it would be printed. If I had anticipated this, I would have asked him to change some of it (such would have been an almost ridiculous title), and to delete those poisonous eulogies. – How some folks cannot comprehend that such praise is just as blushing as more moderate praise is sweetly flattering! But read for thyself, and thou shalt see and feel what I mean. I ask one thing of thee and of Rumi: for God's sake, let not this Ode be recited! Helmeczi is not without a divine gift, but this is clearly a work of a beginner."¹³

In a letter to Gábor Döbrentei, he also expresses his reservations about Helmeczi's Ode: „First of all, I must mention that 24 hours before my departure I received a thick envelope from Pest, in which Mihály Helmeczi sends me the printed copies of the alcaic Ode in which he saluted my Son. He is a tutor of a young gentleman named Siskovics at the Universitat in Pest. I regret that I did not know beforehand that he intended to have it printed; I would have requested him not to make me a laughing-stock to the world by his impertinent eulogies. [...] As the Ode is already out of print, I could do nothing but thank Helmeczi for his friendship."¹⁴

In his letter to Kölcsey, however, he also defended the young poet: „I enclose here the Ode of Helmeczi. The title page struck me dead when I saw it. His praises make me blush. But Helmeczi may become our great Poet."¹⁵

Nevertheless, after all this, he persuades Berzsenyi to entrust Helmeczy with publishing his poetry collection (Plot 1943, 7). Helmeczy proved his aptitude and changed Kazinczy's image of him by quickly raising the funds for the long-delayed publication from donations collected from the priest apprentices in Pest and Székesfehérvár: „Along with your letter, which is undated, I have received Helmeczi's message, in which he reports that 14 priest apprentices have contributed 740 HUF for the printing of your poems. [...] Your portrait will be engraved in copper on the front of the book by Mr. József Siskovics, Helmeczi's student. – My dear friend, I am rejoicing for you and the Country that your poems may ever be published.” „14 priest apprentices of the Pest Seminary gave Helmeczi 740 Forints to print Berzsenyi's poems. In a short time, this Helmeczi will be one of our most industrious, most useful, most elegant writers. And Helmeczi's pupil, the young gentleman József Siskovics, who, just like Helmeczi, is working on a Doctorate in Philos., will have the image of Berzsenyi engraved in copper on the front of the book. This was Helmeczi's idea, and he only conceived this thought so that Siskovics, who is rich,

¹³ Letter from Ferenc Kazinczy to János Kis, 6 September 1811.

¹⁴ Letter from Ferenc Kazinczy to Gábor Döbrentei, 24 December 1811.

¹⁵ Letter from Ferenc Kazinczy to Ferenc Kölcsey, 5 January 1812.

as he is an only son, might be persuaded to love and support Hungarian literature. Siskovics is happy to do so.”¹⁶

Kazinczy both appreciated and regarded Helmečky's poetic talent and meticulous grammaticality as necessary and recommended him to Berzsényi with these words: „If I may ask something, leave the responsibility of correcting the mistakes of the ‘Betűrakó’ to Helmečky. The Works of a Poets must be corrected by a Poet (die Correctur besorgen), and Helmečky is also a careful Philologist.”¹⁷

Thus, he willingly and confidently entrusted the publication of Berzsényi's works and the management of his other affairs to Helmečky: „My dear Friend! Here I send you 25 forints with the confident request that you will be so kind as to send me some specimens of my poems from the better copies. Many people have asked for them, and I am ashamed to be unable to provide any. [...] Your account for me was unnecessary. I expect no such vulgarity from someone, who has a keen sense of beauty as you do. Thou hast bound me to everlasting love, honour and gratitude. [...] and know that I will never forget thy merits.”¹⁸

A year later, he shared a literature gossip with Helmečky, namely his suspicion that „Kisfaludi is the author of *Mondolat*. A relative and friend of mine in Vasvár County says that Kisfaludi and his brother-in-law had already mentioned it and talked about it [...] so there is no more doubt about it.”¹⁹

Soon after the publication of Berzsényi's poems, he became a recognised figure in the literary circles of Pest, and his commitment, flexibility and, not least, his newfound friendship with the ‘leader from Széphalom’ opened doors for him: „You will soon see what Helmečky will become. I foresee his glory, and I love him very much. Few of our writers have begun their careers in this way.”²⁰

Sándor Kisfaludy also sought to assure Kazinczy's new acquaintance of his respect and friendship: „Many of us are Hungarians, but very few of us are true patriots. Counting you among these few because of your burning zeal for Hungarian literature, I wish you a long and happy life.”²¹

At this time, he became a partner of those authors who wanted to publish their works in Pest, and through this he developed relationships with printmakers – especially Trattner – he also supervised the printing of volumes by Benedek Virág and János Kis.

16 Letter from Ferenc Kazinczy to Gábor Döbrentei, 8 April 1812.

17 Letter from Ferenc Kazinczy to Dániel Berzsényi, 2 April 1812.

18 Letter from Dániel Berzsényi to Mihály Helmečky, 8 August 1813.

19 Letter from Dániel Berzsényi to Mihály Helmečky, 20 May 1814.

20 Letter from Ferenc Kazinczy to István Kulcsár, 12 April 1812.

21 Letter from Sándor Kisfaludy to Mihály Helmečky, 8 August 1813.

He came into contact with János Kis very early on, in 1812, at Kazinczy's suggestion, on the occasion of the publication of his works. „My dear friend! From you, whose great poetic genius in verse, whose sympathy for Kazintzy and whose noble friendship with Berzsenyi I had anticipated, it would have been an angelic gesture to receive any letter of friendship: you can imagine how delighted I was to receive it now, especially that it contains such an unexpected and beautiful testimony of your kindness to me. – Of my poems, even though most of them are but feeble attempts of youth, I would still like to have them printed by Trattner [...] but whatever the outcome, your effort and kindness will always be unforgettable to me.”²²

For instance, Benedek Virág asked Helmeczy to undertake the proofreading and editing tasks for the printing of his works in 1816. „My dear Brother, if your affairs allow, come and see me, because *Századaink* (*Our Centuries*) are halfway into completion. [...] Be my helpful Corrector, for he who has been in charge of the printing will be gone tomorrow. You could be of great help to me in preparing the Index Table. I ask you to make this effort for our country.”²³

Gábor Döbrentei also sought his guidance in printing and publishing matters, and he also served as a skilful and reliable proof-reader of many volumes.

Döbrentei contacted him in 1813, also at Kazinczy's encouragement. „I have long respected your exemplary zeal for our National Literature. Kazinczy introduced you to me, ‘and my soul gravitated towards you.’ [...] Now, I ask you to accept my friendly appeal. Please also receive this attached report! Thy soul needs no words to lend me to thy labours, I believe thou wilt increase thy efforts. [...] Live happily, and count me hereafter among thy friends. I will strive to deserve it.”²⁴

A year later, his letters testify of their close editorial collaboration: „In the meantime, please do as your friend asks. My confidence in your zeal reassures me that I am not an inconvenience for you. 1. In Barcsay's life we must use Gay instead of Goldsmith. 2. The last sheet of paper should remain unprinted until I arrive at Pest, for I want to add a short report at the end. 3. Please forward my heartfelt regards to our friend Trattner. Tell him that the Honourable Mr. Cserey Farkas of Kraszna also wishes to have this work of his Father printed by him.”²⁵

„And you, my dear Helmeczy, are you keeping silent? Write to me, please, and inform me of the Muzéum, whether the works I have sent are enough, or you need more. I have asked our Trattner to hasten with the printing and have the portrait of Batthyani printed as pretty as possible. My dear Friend, I have some assignments

22 Letter from János Kis to Mihály Helmeczy, 18 July 1812.

23 Letter from Benedek Virág to Mihály Helmeczy, 30 June 1816.

24 Letter from Gábor Döbrentei to Mihály Helmeczy, 1 July 1813.

25 Letter from Gábor Döbrentei to Mihály Helmeczy, 9 July 1814.

for you to take care of once more. 1. Give this slip of paper [of Kovacich] to where it belongs and deliver the specimens to him. 2. Embrace Kilian for me. Tell him not to be offended that I have not yet sent him what is due. I have been waiting for B. Miklós Wesselényi from Zsibó because he also has a large share in the payment.”²⁶

Kazinczy asked him to be in charge of the printing of Báróczy’s volume, which he edited, and he also entrusted Helmeczy with the publication of a collected edition of his own works and translations (Plot 1943, 10-16).

Kazinczy also used him to manage his affairs in Pest as a replacement for the increasingly preoccupied Vitkovics or Szemere: „The silences of Vitkovics and Szemere torment me to death. Szemere has not written for five days. V. is probably out of town. Please let me know which street and under which number Helmeczi is staying so I can write to him.”²⁷

As an administrator of the favours in Pest, he established relations with Ferenc Kölcsey, Pál Szemere and even with Baron Miklós Wesselényi.

Pál Szemere had already established a relationship with Helmeczy in 1812, and in addition to the favours, he also entrusted him with the printing of his works. „Hereby I send you the Poems. Take care of them, my dear friend. I also sent you the cost, 5 forints, for your tender provision. [...] What’s going on at Pest? Bless me with a brief letter.”²⁸

Ferenc Kölcsey, during his stay at Pécel in 1814, wrote two letters to Helmeczy, complaining about his distance and isolation from Budapest. „I am stuck here, in a village near Pest, in deep ignorance, both of politics and Literature.”²⁹ He also requested some books: „Boredom and Reflections have filled my mind with thoughts that otherwise perhaps would not have come to me therefore I need some books. [...] You should pardon me for the Liberty I had allowed myself, but it is appropriate that the Litterateur of the city should give the villager something of his abundance.” „Vitkovics seems to have all of them, but I do not know if he has arrived yet, so I beg you again to take some of his books and give them to Mr. Erős so we may receive them. Both Pali and I send you our kisses. Best of luck to You.”³⁰

His correspondence with Baron Miklós Wesselényi also dates back to 1814. „I took great delight in receiving your first letter as a sign of our alliance of friendship, even amidst our distant existence; I promise myself several pleasant hours and

26 Letter from Gábor Döbrentei to Mihály Helmeczy, 11 January 1815.

27 Letter from Ferenc Kazinczy to Antal Sztrókey, 27 March 1812.

28 Letter from Pál Szemere to Mihály Helmeczy, 10 January 1812.

29 Letter from Ferenc Kölcsey to Mihály Helmeczy, 23 July 1814.

30 Letter from Ferenc Kölcsey to Mihály Helmeczy, 1 August 1814.

many spiritual blessings from this union. [...] I honour our friends in Pest. Let me know about Kazintzy's works and other things concerning our Litteratura."³¹

Soon thereafter, they had their first personal meeting, as the baron refers to in a letter written six months later. „How are things in Pest? We spent pleasant hours together there, I was so happy then. [...] When shall I send up the money for my Ossian, and when and by what means will you send it to me. I beg of you, my friend, to have a nice golden frame made up, and send it down in it, for it cannot be made up here.” „I would invite you to visit our Mountains, but you are so attached to Pest that I dare not tempt you.”³²

In the 1820s, he joined Károly Kisfaludy's circle, which was marked by the names of Ferenc Toldy, József Bajza and Mihály Vörösmarty, among others. It was at this time that he became a follower of Széchenyi (Plot 1943, 10-16).

However, he kept Kazinczy's friendship throughout his life, and in his later work, he continued to advocate for language renewal and the Hungarian national language and idea. „My dear friend, tomorrow marks the first anniversary of our good times in Törtel, and I would be ungrateful to Providence and our hospitable friend in Törtel if we did not refresh the memory of those days in us. 'And how much did the number of our blessings there increase, that I found thee there!' And still, what were our joys there compared to what we lived since then, among the clamour of Pest, discovering new and even newer acquaintances! Your friendship has given me not only numerous and profound benefits, but also abundant and overwhelming pleasures, and we are united forever and inseparably.”³³

In addition to his publishing activities, which helped him to establish good connections, he himself also wrote,³⁴ translated poetry,³⁵ and published his own works, for which he was often subjected to severe attacks from both language reformers and their critics on account of the excesses of his attempts at language renewal.

31 Letter from Miklós Wesselényi to Mihály Helmechy, 12 December 1814.

32 Letter from Miklós Wesselényi to Mihály Helmechy, 20 August 1815.

33 Letter from Ferenc Kazinczy to Mihály Helmechy, 16 May 1816.

34 His most famous poems from this period are „To the Noble Lady Anna Czibulka, the First and Most Excellent Singer of the German Drama Society of Pest, when she would Delight the Prestigious Hungarian Audience by Singing in Our National Language. In the old Playhouse by the Danube, 25 March, MDCCCXII. ”; „For the Wedding of Miss Klára Nagy of Felsőbük and Antal Igmándy of Boldogasszonyfa, Chief Justice of Somogy and former Ambassador of Dieta, 26 Feb. 1816.”

35 Károly Eckartshausen's popular prayer book was translated and published in 1813 under the title „The Purest Love of God is My Prayer and Reflection” by the book merchant Eggenberger, and a second revised edition was published in 1821 at the expense of the book merchant János Müller.

However, the insults did not sway Helmeczy in his struggle for language renewal either, as Kölcsey said that only four people stood ‘on the side of the fearless neologism’: Kazinczy, Szemere, Helmeczy and himself. „It clearly transpires from the whole letter of my Brother, that in the entire Litteratura the four of us, my Brother, Pali, Helmeczy and I, are the only ones in the party of fearless neologism. However, I must say that this part alone is still the strongest because it is the only one among the others that is built on philological principles.”³⁶

Helmeczy was caught in the crossfire of attacks when he added his own study on the struggle for language renewal to the second edition of Berzsenyi’s poems without letting him know. Despite all these insults, his work *Treatise on the so-called Innovations in Language*³⁷ is of great importance in the history of language renewal since it became a thorough systematisation of all the arguments of neology, a method of classification illustrated with examples, and a proof of the continuous existence of innovation.³⁸

In this work, he enumerated the achievements of the innovation and the foreign examples, criticising the schools in Hungary, where students study Latin for eight years, while „they receive very limited and superficial instruction in the sciences of citizenship and patriotism”, whereas „only an education in the national language can give rise to a genuine national sentiment and patriotism” (Plot 1943, 21).

Kazinczy also defended his treatise and encouraged his friend to carry on. „Your Berzsenyi has just arrived, and I have immediately embarked upon your treatise. You have cut off the Hydra’s head like a victorious champion; but do not think that it will not bear new ones. Surely it will; it is not a science for everyone. Some eyes cannot see the world, for they are open, but there is a thick gloom upon them. You ask what I think of it, namely of your treatise; and I have already given you my answer. No case has ever been better defended. [...] I am also very much satisfied with your Epistle. It is fair and high; however, it is more serious than a Bride requires. You end up writing in a form similar to that of Szemere in his writings to Vida; and you seem to be preaching a philos. Poetical sermon. I sought more lightness in it. Speak to Szemere. [...] Live happily.”³⁹

Two days later, he also writes to Döbrentei about his opinion of Helmeczy’s study: „I too am surrounded by all sorrows; I am suffering, my Sophie is suffering,

36 Letter from Ferenc Kölcsey to Ferenc Kazinczy, 5 July 1815.

37 Mihály Helmeczy (1816): *Értekezés az úgynevezett újításokról a nyelvben* (a Berzsenyi-versek második kiadásának előszavaként). Pest.

38 János Horváth (1955): *Károly Kisfaludy and his literary friends*. Budapest. p.120.; János Horváth (1936): *A Decade of Károly Kisfaludy*. Budapest. p. 23-24.

39 Letter from Ferenc Kazinczy to Mihály Helmeczy, 18 October 1816.

her mother may be on her deathbed. My soul is only cheered by work and some reading. And such was our Helmecezi's Treatise on the Innovations in Language, which I received from himself, but despatched to Ferenc Vályi Nagy the day before yesterday. He cut off the Hydra's head. But new heads will grow again. It is not a science for everyone."⁴⁰

Later on, this study by Helmecezy repeatedly appeared in the literature of language renewal by both parties and the younger generation, according to Ferenc Toldy, drew their conviction from it. This work is not intended to analyse his work as a linguistic innovator, he created both enduring and obsolete words (*elem* – *element*, *lény* – *being*, *kényelem* – *comfort*, *szeszély* – *whim*, *ábránd* – *daydream*, *ünnepélyes* – *solemn*, *idom* – *figure*, *előd* – *ancestor*, *dühöncz* – *furious*, *védencz* – *protégé*, *elméncz* – *ingenious*, *bősz* – *ferocious*),⁴¹ and he also engaged in lively debates on the subject of grammatical accuracy and literary craftsmanship; our primary focus is that he also had a social impact through his large network of contacts. He was a real socialite; a regular guest and debate partner of Kulcsár and Trattner, he guided Károly Kisfaludy towards Kazinczy. Széchenyi also followed his advice and learned much from his conversations with him. And Wesselényi, when he heard an erroneous phrase, would say, „What would Helmecezy say to that?” (Plot 1943, 23).

In the Helmecezy estate kept in the Manuscript Archives of the Hungarian Academy of Sciences, I found a total of 151 letters (146 addressed to Helmecezy, 5 written by Helmecezy to Kazinczy),⁴² and 4 letters in the Széchenyi estate kept in the same repository⁴³. In addition to their contextual analysis, their statistical processing is also necessary to identify the editor's social entrenchment, his position in the emerging network of contacts and relations of the elite strata of public life and arts if we aim to depict his forthcoming newspaper as a product of the interplay of social structures and networks as well as an object of complex social practices.

40 Letter from Ferenc Kazinczy to Gábor Döbrentei, 20 October 1816.

41 See: Ödön Simai (1909): Adalék Helmecezy Mihály nyelvújításaihoz. In: Magyar Nyelv. p.120–124.

42 MTA Manuscript Archives H. Literary. Archives. 4r. 119. sz. III.

43 Letter from István Széchenyi to Mihály Helmecezy, 28 March 1833. MTA Manuscript Archives Correspondence Book of István Széchenyi in Bratislava 1833–1835. K 201/98; Letter from István Széchenyi to Mihály Helmecezy, 26 August 1834. MTA Manuscript Archives Copy Book of István Széchenyi's Correspondence 1828–1835. K 210/1/89; Replacement of the deleted parts of István Széchenyi's article in *Társalkodó* 1835 MTA Manuscript Archives K 210/1/132; Provisional contract between István Széchenyi and Mihály Helmecezy for the *Jelenkor* MTA Manuscript Archives; Various records of István Széchenyi, documents related to the publication of his works 182?–1848. K 291ff. 303–306.

Helmeczy's preserved correspondence, donated to the Academy by his widow following his death, is interesting in its own right and is worth analysing. It has been deposited in the Manuscript Archives together with its owner's legacy of books⁴⁴, revealing his enlightened, liberal political and ideological outlook, and provides excellent statistical evidence for the above, i.e., the significant presence of Kazinczy's circle and his friendship.

TABLE I: DATA OF HELMECZY'S CORRESPONDENCE IN THE ARCHIVES OF MTA

LETTER	PIECES
From Kazinczy Ferenc To Helmeczy Mihály	101
From Berzsenyi Dániel To Helmeczy Mihály	11
From Helmeczy Mihály To Kazinczy Ferenc	5
From Krájnik Imre To Helmeczy Mihály	4
From Széchenyi István To Helmeczy Mihály	4
From Döbrentei Gábor To Helmeczy Mihály	3
From Szentmiklóssy Alajos To Helmeczy Mihály	3
From Szemere Pál To Helmeczy Mihály	3
From Wesselényi Miklós To Helmeczy Mihály	3
From Ajtay Sámuel	2
From Barkóczy László To Helmeczy Mihály	2
From Édes Gergely To Helmeczy Mihály	2
From Horvát József Elek To Helmeczy Mihály	2
From Kölcsey Ferenc To Helmeczy Mihály	2
From Virág Benedek To Helmeczy Mihály	2
From Cserei Miklós To Helmeczy Mihály	1
From Horvát István To Helmeczy Mihály	1
From Gömbös Antal To Helmeczy Mihály	1
From Kis János To Helmeczy Mihály	1
From Kisfaludy Sándor To Helmeczy Mihály	1
From Tatay János To Helmeczy Mihály	1

As a direct antecedent of his editorial and publishing assignment of *Jelenkor* and *Társalkodó*, Helmeczy became a collaborator of Kisfaludy's *Auróra*, in which his works⁴⁵ and translations, which Ferenc Toldy later considered his most valuable

⁴⁴ A Register of the Books which the Library of the Academy has acquired on the offer of Mrs Helmeczy. 18 July 1853. MTA Manuscript Archives, History 2r. no. 83 II.

⁴⁵ His poem to Anna Czibulka is republished, adapted for *Aurora's Song* (1822); *Battle Hymn*. 1809 (1823); *Philadelphia* (1824); *The Wandering Stranger* (1828).

works in the field of language reform, were republished from 1822 onwards⁴⁶: „[...] he was the first to present what language can endure in the transposition of foreign masterpieces” (Toldy 1853).

The launch of *Auróra* as a literary almanac was a significant literary-cultural event of the time, the publication edited by Károly Kisfaludy included all of the prominent writers and poets of the time and became the only significant literary organ of the period, and at the same time the herald of the new national romantic direction. Soon after its launch, the editorial staff of the journal was established, consisting of Károly Kisfaludy's closest friends, mostly young talents such as Ferenc Toldy, who was only seventeen years old at the time of its launch, József Bajza, who was eighteen, and Mihály Vörösmarty, who was twenty-two. As a member of this circle of young writers, Mihály Helmečky, who was thirty years old at the time, with publishing experience, could be considered its 'age president' (Szinyei 1927, 23).

Although the literature on literary and press history does not attribute a dominant role to Helmečky, ranking him as a second-rate literary figure in the *Auróra* circle, an interesting source on his role is the 1832 memoir of Ferenc Toldy (Schedel), the first head of the Academy, about the first meeting of Helmečky and Kisfaludy. According to Toldy, Kisfaludy, who was trying to find his path and voice, „was 'awakened from his dreams' by Helmečky, 'and the fortunate change which was without doubt the most important in Kisfaludy's' literary life was due in large part to this” (Toldy 1832, 30). The artists, who met for the first time in literary circles, engaged in conversation, and the subject soon turned to Kisfaludy's work, to which Helmečky offered a serious and unsparing criticism. „ „The gentleman does not treat language as a writer should, his poems are bad; his dramas show talent, however without further studies, he will never develop into what he should be” (Toldy 1832, 30). At first, Kisfaludy did not approve of Helmečky's judgments, but taking more and more of his advice, he revised and corrected his works and „began to respect the one who warned him of his faults, as opposed to those who praised everything; he felt that they pampered him, while he could expect an honest judgment from the other – and finally he overcame his pride, and visited Helmečky, who practically introduced him to our literature. I know this from my late friend himself” (Toldy 1832, 31).

The increasingly close relationship between Helmečky, who belonged to the *Auróra* circle, and the literary and public elite, and from the 1830s onwards to

46 Schiller: *The Ideals* (1823); *The Youth by the Stream* (1823); Matthisson: *Song from a Distance* (1823); Tasso: *Sophrony and Olind* (1822); *Dias irae* (1828).

Széchenyi, is perfectly illustrated and proved by Széchenyi's diary entries on this subject.

On 25 January, 1830, in his diary, he reports on a dinner at the home of his love, Crescence, the wife of Károly Zichy, where he shared confidential information regarding the publication of the *Hitel* with as many as twenty-three close acquaintances, among whom Helmečzy's name is also mentioned. „Finally, I also told Eötvös about my secret concerning *Hitel* – and in order to be ahead of Cr[escence], I also told her mother [...] Tasner, Andrásy, Károlyi, Károlyi's 2 boys, bookbinder, censor, Sándor, Mednyánszky, Kisfaludy, Helmečzy, Forgó, Balogh, Döbrentei, Vörösmarty, Bajza, Bugát are also confided [...] Liebenberg, Péterfy, my hunter [...] Cr[escence] also knows about it, but I don't count her – as she can't betray me. [...] 23 people know about the secret, and it hasn't been revealed yet!”⁴⁷

According to my archival research, in addition to the above, Helmečzy, Lunkányi, Döbrentei and Dreschner were involved in the linguistic revision of both the *Hitel* and the *Stádium*, which are available in the Manuscript Archives of the Hungarian Academy of Sciences.⁴⁸

There is a letter in his surviving correspondence, written to Miklós Wesselényi in Pest in December 1829, in which, in a discussion about horses, the language reformer they both knew appears „Dear Friend, I received today Mihály Esterházy's letter of 29 November Your horses, which are under dressage, are doing well. Dressage [Idomito], – Trainer, etc. is not a bad word [...] the opposite of ungainly. – Helmečzy's Invention.”⁴⁹

On 2 April 1830, he made another revealing entry in his diary, reflecting on those who, according to his convictions, had an impact on public opinion during

47 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1830.01.25. Original: 25ten Diner bei C[arl] Z[ichy]. – Ich kam der Erste an. Mein Herz und meine Seele fühlten verkohlt! Mein Inneres zitterte nicht mehr, es war wie kalter Stein. – Leise hoffte, wagte ich zu hoffen. „Sie* endlich wieder zu sehen“. Es blieb beim hoffen. Ich kam neben der Mutter zu sitzen. – Sie war gut mit mir. An Öttvös erzählte ich nun auch mein Geheimniss wegen den *Hitel*, – um Cr[escence] deshalb dann zu preveniren, so auch die Mutter, – das sind – – – – – 2 (...) Tasner, Andrásy, Károlyi, 2 seiner Leute, Buchbinder, Censor, Sándor, Mednyanszky, Kisfaludy, Helmečzy, Forgó, Balog, Döbrönte, Vörösmarty, Bajza, Bugát sind auch im Geheimniss – – – – – 17 (...) Liebenberg, Péterfy, Mein Jäger – – – – – 4 (...) 23 (...) Cr[escence] weiss es auch, die rechne ich aber nicht – denn die kann mich nicht verrathen. 23 Menschen wissen also ob des Geheimnisses, und noch ist es nicht verrathen!

48 István Széchenyi: *Hitel* 1830. Partly autogr., excerpts, fragments, notes, or corrections by Lunkányi, Döbrentei and Helmečzy MTA Manuscript Archives Széchenyi bequest K 257/1-2. Poss. Sz.M. 846.; István Széchenyi: *Stádium* 1831-1836 corrections by Helmečzy and Dreschner MTA Manuscript Archives Széchenyi bequest K 261/1-4. Poss. Sz.M. 847.

49 Letter from István Széchenyi to Miklós Wesselényi, 5 December 1829.

his activities; and among these people, Helmeczy is also listed, furthermore, as chronologically last, in present time. „People think I am always under the influence of others. First, I was to be mounted by Pali Nagy; then I was to be a saddle for Wesselényi – later Döbrentei had a great influence on me – and now Helmeczy, Kisfaludy etc., rule over me, etc. My peasants think I don't think at all, but rather the cattle manager – My groom, Molnár, thinks that my coachman is at the helm! –etc.”⁵⁰

Throughout the 1930s, Széchenyi wrote several diary entries mentioning the circle of his most important collaborators who played an important role in the implementation of his initiatives, who formed his table⁵¹, and whose opinions he listened to⁵², among the various figures in these entries, one of the constant points of reference is Mihály Helmeczy.

And in 1833, being dissatisfied with the work of the members of the Academy regarding the papers to be published in the Library of Sciences, and therefore wishing to revise the constitution of the Hungarian Society of Scholars by reforming it, the editor of the journal had a seat at a session attended by the most intimate and confidential people: „Reformation session at the Academy. András Fáy, Vörösmarty, Schedel, Bajza, Helmeczy, I. In the afternoon, the regular weekly meeting at the Academy.”⁵³

At the time of the launch of the paper, he also had to contend with censorship, and Széchenyi's diary entries on this subject confirm his role in the launch of the

50 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1830.04.02. Original: Die Leute glauben, ich liesse mich von andern immer influenciren. Erstens ritt mich Nagy Pali; sodann sattelte mich Wesselényi – später bekam Döbrentei auf mich einen grossen Einfluss – jetzt ist Helmetzy, Kisfaludy ect, die mich beher[r]schen ect. Meine Bauern glauben, ich denke gar nicht, aber der Director –, Mein Reit Knecht Molnár denkt sogar, mein Kutscher regiere mich! – ect.

51 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1835.04.12. Original: Gehe mit Helmeczy ect. ect. ect. nach Lőrintzy – Esse dort.; 1835.07.23. Eredeti: Diner bei mir, der letztere, Valero, Takácsy, Havas, Tasner, Lonyai, Vörösmarty, Fay, Nose, Helmeczy, Nagy liess mir im le[t]zten Augenblick absagen. Er ist ein Narr, macht mir viel Galle.; 1836.02.11. Eredeti: Kopfweh. Essen bei uns Schedius, Heinrich, Helmecczy, Pregard, Tasner. Cr[escence] ist unwohl. Wir gehen nicht auf den Ball von Wenkheim; ich pflege sie.; 1839.01.02. Original: 2ten Meine Gesundheit bedeutend besser. Wahlbürg[er] Sitzung; – Deák bei Helmetzy. Tini Gr[assalkovich] bei uns.

52 E.g., Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1831.10.17. Original: Döbrentei – Helmetzy – Tekusch – Huszár erfüllten meine Ohren mit hiobsposten –, Es wurde mir so oft eiskalt um das Herz! – Ausdauer!

53 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1833.06.10. Original: 10ten Reformations Sitzung in der Academie. Fay András, Vörösmarty, Schedel, Bajza, Helmeczy, ich. Nachmittag gewöhnliche Wochen Sitzung in der Academie.

paper. In Széchenyi's diary, it is recorded as early as 22 February 1832 that the editor received a warning, a 'reprimand' from the censors.⁵⁴

And on 25 February, he mentions in his diary that the governor-councillor Péter Komáromi, in his capacity as censor, crossed out most of the liberal passages, with the remark that these were again Széchenyi's ideas.⁵⁵

The Hungarian nobility also gave a mixed reception, as evidenced by the diary entry of 10 February 1832: „Oh my God, even this! Károly Zichy: Seven provincial counties have reported to the Nádor that the Jelenkor should be banned.”⁵⁶

Although earlier press history records reveal that Széchenyi was not involved in the editing of the journal, there are still surviving sources that indicate that he advocated the launch of the journal due to the publicity of subjects that were important to him, with the support of Helmezy, one of his immediate colleagues, and that he did not shy away from being involved in the editing.

For example, in a letter to Antal Tasner, dated 6 May 1834 in Vienna, he reports on the Simmering horse race of that day, which „[...] revolved around the royal cup, which the gracious monarch had presented to the racing society of Vienna (or rather Simmering) as a proof of the fact that he greatly appreciated the efforts of the patriots who endeavoured towards the achievement of public goals”, and which, contrary to expectations, resulted in a Hungarian victory, as „a Hungarian boy from Somogy, on a 3-year-old mare of Count Miklós Festetich, [...] came in well ahead of the other 7 competitors, all of whom were trained English jockeys”. Rejoicing over this success, he asks Tasner to have Helmezy edit his report into the *Jelenkor*! „A little publicity wouldn't hurt! Neither Count Festetich nor his Hungarian rider would have won the prize by sitting still and talking theories, but the fact that they won proves, among others, that as much as there is still much in our country under the burden of usurped reputation and on the other hand there is skill, talent, merit, lurking here and there; often where it would be sought for the least, and for the expression of which nothing else is required but real preparedness and a little daylight. My friend, if such a thing were cleaned up a little bit, cast into a more polished form, and presented to the public by our Helmezy in an appropriate manner, it would perhaps be no pity. Make haste to make it happen. I had

54 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1832. 02. 25. Original: Helmezy bekam ein Lavatorium.

55 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1832. 02. 25. Original: 25ten Freudenleer lebe ich weiter -. [Komáromi streicht den (!) alten Helmezy eine Menge – und ruft bei jeder liberalen Stelle aus – Adhuc principia Comitatus Széchenyi.

56 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1832. 02. 10. Original: O mon Dieu, das auch noch! – C. Z.: Sieben Comitaten haben an Palatin geschrieben, 'es sollte der Jelenkor verboten werden.

hoped all along to be at Pest by the steamboat on the 12th; but it is not certain, for I can hardly accomplish my business here between Bratislava and Czenk by then.

Széchenyi. Vienna, 6 May, late in the evening.

It is evident that Helmecky will not publish my name as the bearer of this news.”⁵⁷

It is typical of the relationship between Széchenyi and Helmecky, and of the role of *Jelenkor*, that when the paper gave a full account of the events of the flooding of Pest-Buda in its issue of 21 March 1838 without mentioning Széchenyi's name, he blurted out offended: „Helmecky. In his newspaper, many people are mentioned in praise – I am not included – I am offended by that. But that is just my bad temper.”⁵⁸

CONCLUSION

In the light of the sources discovered and presented, we can conclude that the mission of the *Jelenkor* was to provide national publicity for the new political programme that emerged with the accession of Count István Széchenyi and that the paper was intended to serve the civic transformation and development of Hungary in a manner envisaged by Széchenyi. The objective of the launch of *Jelenkor* was indeed to support Széchenyi's principles, political programme and civilisational initiatives, and for this purpose, it was essential to find a suitable editor, someone who was reliable and loyal to Széchenyi as well as to the political opposition that was being formed during the Hungarian Reform Era, who, at the same time had strong ties with the literary circles and influencers concentrated in Pest, and was able to manage the publication of the journal in an adequate manner. Széchenyi recognised and identified this person in Helmecky, and, in the light of the results, again, he was not mistaken.

BIBLIOGRAPHY

BUZINKAY Géza (1993): *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest.

FERENCZY József (1887): *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest.

FÜLÖP Géza (2010): *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772-1848)*. Budapest. Hatágú Síp Alapítvány.

57 Letter from István Széchenyi to Antal Tasner, 6, May 1834.

58 Diaries of Count István Széchenyi. IV. 1830-1836. 1838.03.21. Original: Helmecky. In seiner Zeitung werden viele gelobt – ich bin nicht genannt, – das kränkt mich auch. Es ist aber nur die schlechtere Natur in mir.

- HORVÁTH János (1936): *Kisfaludy Károly évtizede*. Budapest.
- HORVÁTH János (1955): *Kisfaludy Károly és íróbarátai*. Budapest.
- KÓKAY György, BUZINKAY Géza, MURÁNYI Gábor (2001): *A magyar sajtó története*. Budapest. Sajtóház Kiadó.
- KÓKAI György (szerk., 1979): *A magyar sajtó története I. 1705-1848*. Budapest. Akadémiai Kiadó
- OPLATKA András (2005): *Széchenyi István*. Budapest. Osiris Kiadó.
- PLOT Hildegard (1943): *Helmecky Mihály*. Budapest.
- SIMAI Ödön (1909): Adalék Helmecky Mihály nyelvújításaihoz. In: *Magyar Nyelv*. 1909. 120-124. old.
- SZINNYEI Ferenc (1927): *Kisfaludy Károly*. Budapest.
- TOLDY Ferenc (1832): *Kisfaludy Károly élete*. Buda.
- TOLDY Ferenc (1853): Emlékezés Helmecky Mihály felett. In: *Akadémiai Értesítő*, 1853.
- VISZOTA Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830-1836. In: *Gróf Széchenyi István minden írása CD-ROM*. (2001). Budapest. Logod Bt.

Archive Materials

- Berzsenyi Dániel levele Helmecky Mihálynak 1813. augusztus 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Berzsenyi Dániel levele Helmecky Mihálynak 1814. május 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Döbrentei Gábor levele Helmecky Mihálynak 1813. július 1. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Döbrentei Gábor levele Helmecky Mihálynak 1814. július 9. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Döbrentei Gábor levele Helmecky Mihálynak 1815. január 11. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Jegyzéke azon könyveknek, melyeket az akad. könyvtár Helmecky asszonyság ajánlatából átvett. 1853. július 18. MTA Kézirattár Történel. 2r. 83. sz. II.
- Kazinczy Ferenc levele Berzsenyi Dánielnek 1812. április 2. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 135. sz.
- Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1811. december 24. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.
- Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1812. április 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.
- Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak 1816. október 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 53. sz. I.

- Kazinczy Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1816. május 16. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kazinczy Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1816. október 18. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak 1811. szeptember 6. Közli: Közli: Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. MTA. 172-173. old.
- Kazinczy Ferenc levele Kölcsey Ferencnek 1812. január 5. Közli: Közli: Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. MTA. 212. old.
- Kazinczy Ferenc levele Kulcsár Istvánnak 1812. április 12. Közli: Közli: Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. MTA. 405. old.
- Kazinczy Ferenc levele Sztrókey Antalnak 1812. március 27. Közli: Közli: Váczy János (szerk., 1899): Kazinczy Ferenc levelezése. IX. kötet. Budapest. MTA. 366-368. old.
- Kis János levele Helmeczy Mihályhoz 1812. július 18. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kisfaludy Sándor levele Helmeczy Mihálynak 1813. augusztus 8. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kölcsey Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1814. augusztus 1. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kölcsey Ferenc levele Helmeczy Mihályhoz 1814. július 23. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.
- Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferencnek 1815. július 5. Közli: Váczy János (szerk., 1903): Kazinczy Ferenc levelezése. XIII. kötet. Budapest. MTA. 9. old.
- Széchenyi István Hitel 1830. Részben autogr., részletek, töredékek, jegyzetek, ill. Lunkányi, Döbrentei és Helmeczy javításai. MTA Kézirattár Széchenyi hagyaték K 257/1-2. Poss. Sz.M. 846.
- Széchenyi István Stadium 1831-1836 Helmeczy és Dreschner javításai. MTA Kézirattár Széchenyi hagyaték K 261/1-4. Poss. Sz.M. 847.
- Széchenyi István levele Helmeczy Mihálynak 1833. március 28. MTA Kézirattár Széchenyi István pozsonyi leveleskönyve 1833-1835. K 201/98.
- Széchenyi István levele Helmeczy Mihálynak 1834. augusztus 26. MTA Kézirattár Széchenyi István leveleinek másolati könyve 1828-1835. K 210/1/89.
- Széchenyi István levele Tasner Antalhoz 1834. május 6. Közli: Majláth Béla (1889): Gróf Széchenyi István levelei I. Budapest. 239. sz.
- Széchenyi István Társalkodó-beli kitörölt cikk helyeinek pótlása 1835 MTA Kézirattár Széchenyi István leveleinek másolati könyve 1828-1835. K 210/1/132
- Ideiglenes szerződés Széchenyi István és Helmeczy Mihály között a Jelenkorra MTA Kézirattár Széchenyi István vegyes feljegyzései, műveinek kiadásával kapcsolatos iratok 182?-1848. K 291ff. 303-306.

Széchenyi István levele Wesselényi Miklóshoz 1829. december 5. Közli: Bártfai Szabó László (1943): Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808-1860. Budapest. 96. old.

Szemere Pál levele Helmeczy Mihályhoz 1812. január 10. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

Virág Benedek levele Helmeczy Mihálynak 1816. június 30. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

Wesselényi Miklós levele Helmeczy Mihályhoz 1814. december 12. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

Wesselényi Miklós levele Helmeczy Mihályhoz 1815. augusztus 20. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

Wesselényi Miklós levele Helmeczy Mihályhoz 1815. július 24. MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4r. 119. sz. III.

Received: April 23, 2025

Accepted: May 22, 2025

DÖBÖR ANDRÁS

PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS HELMECZY MIHÁLY SZEREPE A JELENKOR CÍMŰ REFORMKORI HÍRLAP ELINDÍTÁSÁBAN

Összefoglaló: Magyarországon az 1820-as évek végén Széchenyi István gróf színre lépésével megjelent egy új politikai program, ami a rendi sérelmi politika megyei szintű hatósugara helyett az országos nyilvánosság segítségével kívánta a polgári átalakulást szolgálni. Széchenyi főként angliai útja alkalmával tanulmányozta a nyilvánosság szerepét a modern politikai vitakultúra kialakulásában, és hazatérve egy politikai hírlap létrehozása mellett lobbizott.

Kétéves engedélyeztetési huzavona után, végül 1832 januárjában jelent a „Jelenkor. Politikai tekintetben a' két haza 's külföld hírleveleiből” Helmeczy Mihály szerkesztésében. A feladatra eredetileg az általa nagyra tartott költőt, az Auróra folyóirat köréhez tartozó Kisfaludy Károlyt szemelte ki, akitől azt várta, hogy az új irodalmi törekvések és a politikai reformok ügyét az új politikai hírlapban egyesítse. Kisfaludy azonban súlyos betegségben 1830. november 21-én elhunyt, így az engedélyezést új emberrel kellett kezdeni. Széchenyi szokásához híven gyorsan lépéseket tett, a szintén az Auróra köréhez tartozó Helmeczy Mihályt javasolta utódnak a laphoz, és ezt a szándékát keresztül is vitte. Az udvar végül 1831. március 11-én Helmeczy Mihályra ruházta át a lapengedélyt, a Jelenkor első lapszáma végül 1832. január 4-én jelent meg, és a lap 1848-as megszűnéséig Helmeczy szerkesztette.

A lap mögött Széchenyi állt, a hírlap szerkesztésében nem vett részt, csak a melléklapjában publikált időnként. A Jelenkor tipográfiaiailag is jelképezi a magyar sajtótörténet új korszakának kezdetét. A közönségigény és a politikai hírlap közti újfajta kapcsolatot jelzik mindaddig ismeretlen nagyságú példányszámai: 1835-ben 3000 fölött, 1837-ben pedig már több mint 4000-en fizettek rá elő.

Tanulmányomban primer források feldolgozásával mutatom be Széchenyinek a hírlapra történő befolyását, a szerkesztő személyének kiválasztási folyamatát, valamint Helmeczy közéleti és szakmai hátterét, amely végül alkalmassá tette a hírlap hosszú távú működtetésére.

Kulcsszavak: nemzeti identitás, politikai sajtó, Széchenyi István, Helmeczy Mihály, Jelenkor

UDC: 378.4:274/278(439 Szeged)

THE FIRST YEARS OF THE PROTESTANT UNIVERSITY OF CLUJ IN THE CATHOLIC SZEGED: THE ROLE OF THE CATHOLIC PROFESSOR HILDEBRAND VÁRKONYI AND THE PROTESTANT SÁNDOR IMRE IN THE ESTABLISHMENT OF PARALLEL, DENOMINATIONAL UNIVERSITY DEPARTMENTS

NATASA FIZEL¹

Abstract: The topic of my current study is the establishment of the State Public Schools Teacher's Training College in Szeged. It also contains information about the establishment of our country's first Educational-Psychological Institute, and of its first (catholic) headmaster's, Hildebrand Várkonyi's work. The University of Szeged was put together of protestant teachers from the University in Kolozsvár in 1921. The Religious and Educational Board helped increase the attendance at the Faculty of Liberal Arts, but also decreased the protestant nature of it. The

¹ PhD, Associate Professor, Juhász Gyula Pedagogical Faculty, University of Szeged.

Religious and Educational Board also achieved this by moving the state, and catholic teacher's training college from Budapest to Szeged and by duplicating the departments of the remaining protestant Faculties of Liberal Arts. Várkonyi's pedagogy and psychology got built into the culture of civic schools.

Keywords: history of higher education, history of psychology, teacher's training, Várkonyi Hildebrand, Imre Sándor

INTRODUCTION

The scientific, educational and scientific-public oeuvre of Dezső Hildebrand Várkonyi, university professor, as well as the history of the Institute of Pedagogical Psychology, the first in Hungary to be established under his leadership, and the history of his experimental school, the Garden School, have been discussed and presented by numerous authors. In 1988, on the 100th anniversary of his birth, his students and colleagues² commemorated the professor's work, his personality and his greatness as an educator in a memorial volume (Zakar ed. 1988). In 2009, the successor of the Várkonyi Institute, the Institute of Psychology at the Faculty of Arts of the University of Szeged, published a collection on the history of psychology for the 80th anniversary of the Institute's establishment (Szokolszky 2009).

The history of the Garden School (in Szeged), which was founded by Várkonyi and was considered a very innovative institution in its time, became a focus of academic interest in the late 1990s, mainly due to the research of Béla Pukánszky and András Németh (Németh-Pukánszky 1997, 1999; Pukánszky 2002). The research continued in the 2010s thanks to the collection of sources made available by Béla Pukánszky. More and more articles have been published on the functioning of the Garden School (Fizel 2012), its methodological scope (Kiss 2016), the life of its director Erzsébet Dolch (Fizel 2013) and the impact of Hildebrand Várkonyi on contemporary pedagogical practices (Szabó 2016).

Apart from the author of this paper, recent studies by Gizella T. Molnár (2010) and Tamás Vajda (2010) have also contributed further insights into the history of the college. I elaborated the story of Hildebrand Várkonyi's relocation to Szeged using mostly primary sources, including the minutes of the council meetings at the Faculty of Arts of the University of Szeged, and the correspondence between Gedeon Mészöly, Dean of the Faculty, Lajos Dézsi, Rector of the University of

2 Pál Rókusfalvy, Lajos Duró, József Veckó, Dezső Baróti, Károly Zentai, László Veszprémi, György Kiss, Béla Büky and Zoltán Sellei.

Szeged, and Kuno Klebelsberg, at the time Minister of Public Education and Religious Affairs.

THE CIRCUMSTANCES OF THE RELOCATION OF HILDEBRAND VÁRKONYI TO SZEGED

The development of the Franz Joseph University of Cluj [Kolozsvár] was uninterrupted until the outbreak of the First World War. A crucial turning point in its history was the Romanian army's invasion of Cluj on 24 December 1918 (Benda ed. 1982: 846). On 12 May 1919, the Romanian authorities, backed by the army, also occupied the University, and appointed the professor of the former Romanian department as head of the Rector's office (Makk-Marjanucz ed. 2011: 10). Following the occupation of the city, the university lecturers did not take the oath required for the acquisition of Romanian citizenship, thus they were expelled from the city.

The function of the lost University of Cluj, its academic staff and a fraction of its students was taken over by the freshly revived Franz Joseph University of Szeged, building upon its preceding institutions of teacher training, the Academy of Law, and the Municipal Music Academy. The first academic year was opened on 9 October 1921, marking the launch of actual university education at Szeged. The University of Cluj, which came from a predominantly Protestant background, was relocated to Szeged, a predominantly Catholic city, moreover a bishopric seat, altering the denominational balance of power that was of great importance in contemporary public politics.

On 20 October 1926, at the second annual session of the Faculty of Arts, Dean György Bartók announced that Kuno Klebelsberg, Minister of Religion and Public Education, wished to establish new departments at the University. The Faculty considered establishing a Department of Pedagogy and Psychology, a Department of Art History, and a Department of Ethnography the most urgent and important.³

This idea, formulated as a petition, allowed Klebelsberg to carry through his earlier ideas to appoint Catholic institute directors alongside Protestant professors in the disciplines where he felt it was necessary for the success of his plans regarding the reorganisation of higher education. In order to prevent offence to the highly qualified professors who were performing their duties in an excellent manner, the Minister pursued to resolve the issue by creating parallel departments on denominational grounds. On 29 June 1928, an extraordinary meeting was held

3 *Minutes of the Extraordinary Session of the Faculty of Arts II*, 20 October 1926 MNL CSML VIII. 167. par. 87.

at the Faculty of Arts to discuss the subject of parallel departments. The chairman, Dean Antal Horger, asked the Faculty for its opinion on whether the Minister should be requested to set up a second philosophy or a second pedagogy department. Sándor Imre (who had been the head of the Pedagogical Institute since 1925), together with György Bartók, did not favour the establishment of parallel departments but rather – again – requested the establishment of a Pedagogical-Psychological Department, which the Faculty accepted.⁴ According to the Ministerial Decree No. 51.587-1928 IV, it seemed that the debate was settled, and the Minister made the following decision: “[...] four new departments, namely ordinary public chairs for Ethnography, Philosophy II and History of Hungarian Literature II as well as an extraordinary public chair for Pedagogy II should be established at the Royal Hungarian Franz Joseph University of Sciences at Szeged.”⁵

Despite the issue of the decree, there was still strong opposition to the establishment of new departments in the Faculty of Arts. One of the reasons was an editorial in the *National Gazette* of 16 December 1928, according to which Klebelsberg made the following statement: “At the University of Szeged, I am ready to establish parallel departments in addition to those occupied by non-Catholic men and to appoint Catholic lecturers to them so that the provincial mother superiors would have no concerns. Let our female monastic orders educate here the teaching staff of the civil schools, secondary schools and teacher training colleges under their administration.”⁶

Although the official documents (e.g. the applications for the heads of the new departments) did not formally include denominational affiliation as a condition, the Minister clarified this wish in the newspaper article. Through informal channels, Klebelsberg became aware that a petition against his measure was being prepared at the University of Szeged, so he wrote a resentful letter to the Rector of the University, who at the time (1928-29) was one of the people involved, the head of the Department of Literary History, Lajos Dézsi. In his letter, the Minister pointed out that the Committee for Thrift, under the supervision of the VKM, had proposed the complete abolition of the University of Szeged, and the number of students who supported this intention, just as one of the committee members mockingly remarked that “the humanities faculties have more teachers than students”⁷. In his

4 *Minutes of the Extraordinary Session of the Faculty of Arts V*, 29 June 1928 MNL CSML VIII. 651 par. 1927/28.

5 *Royal Hungarian Ministry of Religion and Public Education Decree No. 51.587-1928*.

6 *Nemzeti Újság (National Gazette)*, 16 December 1928.

7 *Letter from Minister Kuno Klebelsberg to Rector Lajos Dézsi*. Budapest. 4 January MOL K636-1929-30-410-05.

letter, Klebelsberg noted that without his intervention, the Faculty of Arts in Szeged would hardly have survived his ministry: “The interest in the promotion of the faculties of arts was one of the reasons why I relocated the Paedagogium and the College of the Erzsébet Nursery School to Szeged”⁸, and this is why the training of nuns for civil school teachers was brought to Szeged. “My motives were again pedagogical, namely to raise the standard in the schools of the female monastic orders, which I must also prioritise as a significant number of Hungarian girls receive their education in these schools alone. However, I also had in mind the further and vigorous enrichment of the faculties of liberal arts in Szeged, because the faculties can only prosper if they have a really large number of students.”⁹ He also pointed out that the article in the National Gazette presented the plan to establish departments of different religious stances as his idea, but in fact it represented the resolution of the bishops. Klebelsberg did not revoke his earlier decree on establishing parallel departments, thus, the administrative process for filling the departments at the Faculty of Arts was finally set in motion.

The process, however, was far from seamless, and the Faculty Council was still strongly divided on the issue. The leaders of the two opposing factions were the Catholic József Huszti and the Protestant Sándor Imre, whose dispute at the VIII Ordinary Meeting of the Faculty of Arts on 25 April 1929¹⁰ provides a stark insight into the atmosphere in which the issue of the establishment of parallel departments was being discussed.

József Huszti, the rapporteur of the Committee of the Department of Pedagogy II, proposed the announcement of a call for applications to appoint the Chair (as it had also been suggested that the Chair would be filled by invitation). Before the ballot was called, Dr. Sándor Imre, the head of the Department of Pedagogy, requested permission to speak, stating that although he had cast his vote at the time of the formation of the committees preparing the establishment of parallel chairs, he expected that the Minister would withdraw his decree in response to the Faculty’s concerns. However, as this had not happened, he did not wish to participate in further discussions on the issue of parallel chairs. According to him, “It is well known that these are not being organised for scientific reasons, and if the Faculty does not take this into account in its proposal, it is merely ignorance of reality, in

8 Letter from Minister Kuno Klebelsberg to Rector Lajos Dézsi. Budapest. 4 January MNL OL K636-1929-30-410-05.

9 Letter from Minister Kuno Klebelsberg to Rector Lajos Dézsi. Budapest. 4 January MNL OL K636-1929-30-410-05.

10 Minutes. VIII. Ordinary session of the Faculty of Humanities. 25 April 1929. MNL CSML 555. bksz. 1928/1929.

which I do not wish to take part, especially as the three chairs are being organised specifically to counteract the present lecturers of the departments, and as one of them I understandably cannot volunteer to contribute to the filling of chairs whose creation would be, among other things, an open criticism of my scientific objectivity. [...] Neither the committee nor the Faculty had a single word to say in favour of the lecturers thus profoundly affected; I shall not leave the session, but I shall vote with a blank sheet on the approval of the committee's reports."¹¹

Imre – as the head of one of the departments concerned – therefore regarded the establishment of parallel chairs as a personal offence and rejected the assumption that his religious convictions had any impact on the content of the lectures he gave. Consequently, he also dismissed Klebelsberg's arguments, which advocated the optional nature of the lectures based on (religious) ideology.

József Huszti reacted to Sándor Imre's offensive words with the following comment: "During the previous two academic years, the Faculty repeatedly and unanimously requested the organisation of the II departments of Philosophy, Pedagogy and Hungarian Literary History, among others, from the Minister of Education, as well as unanimously welcoming it [...] during the recurrent discussions of the previous academic years, according to the corresponding minutes, there was not even the thought that the respective departments would be organised on account of the present professors of the related disciplines, as if in opposition to them."¹²

Huszti, on his own behalf, therefore rejected the assumption that the establishment of parallel departments would imply an open denial of the religious impartiality or scientific competence of any of his colleagues, presenting Imre's opinion as an incomprehensible response, an offensive vulgarity. Sándor Imre, however, clarified Huszti's attempted insinuation by pointing out that the Faculty had never asked for a Pedagogy II Department instead it had always proposed the establishment of a Department of Pedagogy and Psychology, and the unanimous approval of the Faculty had been obtained for this. "When I subsequently heard from the actual Rector of the University that this proposal might be detrimental to the University because it did not correspond to the wishes of the Minister, I withdrew my proposal in a letter to the Dean, however, no other suggestion had been submitted, the Faculty did not discuss any other proposal without him being aware of it, and the case was suspended until June 1928; at which time the Dean, again referring to verbal instruction, wrote to the lecturers, who had already dispersed after the

11 Minutes. VIII. Ordinary session of the Faculty of Humanities. 25 April 1929. MNL CSML 555. bksz. 1928/1929.

12 Minutes. VIII. ordinary session of the Faculty of Humanities. 25 April 1929. MNL CSML 555. bksz. 1928/1929.

end-of-term meeting, asking them what the Faculty would prefer: a Chair of Philosophy II or Pedagogy II. In response, the Philosophy Faculty, in a joint opinion signed by all of its lecturers, reiterated that a Chair in Pedagogical Psychology would be appropriate, with a vehement opposition to a parallel one; and at the extraordinary session held in their absence, the Faculty also opted for a Chair in Pedagogical Psychology, although with the addition that if this was not possible, they would request a Chair in Philosophy.”¹³

Sándor Imre, therefore, quite openly implied that the ‘optionality’ of the chairs was a mere theoretical possibility since the Minister had already decided on the issue of the parallel chairs and had even informed the Rector of his decision, urging him to ensure that the Faculty of Arts would apply for the chairs in accordance with his idea. Imre underlined that the fact that the Faculty Council had any say regarding these departments was merely a pretext, and he raised his voice because he had objections concerning this procedure. Finally, Huszti concluded the debate by acknowledging that the previous negotiations had always been about a psychology-oriented pedagogy (pedagogical-psychological) department and that the Faculty had proposed the creation of such a Chair while pointing out the loophole that “[...] the precise content of the disciplines represented by the departments is not determined by the name of the department, but rather by the academic personality of its appointed professors”. Thus, the name of the department is irrelevant in comparison with the name of the person who will provide it with appropriate content. At the end of this marathon of discussion, the Faculty approved the application for a second Chair in Pedagogy by secret ballot with 6 votes in favour, 1 against and 5 blank sheets. Upon examination of the wording of the application for the Chair of Pedagogy II,¹⁴ it is striking that the terms psychology or psychology were not mentioned.

A total of nine applications were received for the three newly formed chairs. For the Department of Philosophy II, the Jesuit Dr János Mester, the Benedictine Dr Cecil Bognár, the Catholic Dr József Somogyi and Dr István Boda, for the Department of Pedagogy II, the Benedictine Dr Hildebrand Várkonyi, the aforementioned Dr János Mester and Dr Lajos Berenkay, and for the Department of Hungarian Literary History II, Dr Sándor Sík and Dr Gyula Földessy submitted their applications.¹⁵

Sándor Imre realised that he had lost the battle against the establishment of the chairs, but he did not give up on bringing the case to the public. At the Faculty

13 Minutes. VIII. ordinary session of the Faculty of Humanities. 25 April 1929. MNL CSML 555. bksz. 1928/1929.

14 Application. MNL CSML ad. 581. bk. 1928/1929.

15 Minutes. Faculty of Arts, 13 June 1929 MNL CSML 689. bk 1928/29.

Council session of 29 October 1929, the Faculty of Arts decided on the applications.¹⁶ As in April, Imre rose to speak before the vote was taken: “[...] I must ask the Honourable Faculty for a decision because unknown sources have circulated a rumour among our lecturers and even outside our University that those who oppose the so-called secular chairs on our Faculty have made a religious, denominational issue out of this matter. This rumour absolutely contradicts reality. Therefore, it is necessary to affirm that 1. there was not a single word about a denominational offence, but a violation of the university ideal, namely, that university chairs should not be organised and filled for denominational or other motives apart from academic interests; 2. It is not a question of the religious affiliation of the most suitable person to fill any vacant or new Chair but of the fact that religious affiliation should not be decisive or dominant in the selection of the most appropriate candidate and that it should not be stipulated that an observant of a certain religion may be a professor of any secular Chair in one University and a follower of a certain religion at another.”

This appeal, however, proved to be futile and his proposal was removed from the agenda, although the divided nature of the council is clearly visible, with 7 votes in favour, 6 against and 1 blank sheet. For the position of the head of the Department of Pedagogy II, the Faculty Committee nominated Hildebrand Várkonyi in first place and János Mester in second. Out of 13 votes, Várkonyi received 8 votes in favour, 1 against and 4 blanks, while Mester (following rather closely) received 7 votes in favour, 2 against and 4 blanks.

Imre, however, was obviously prepared for this scenario, as immediately after the ballot, he asked for the floor and submitted a written proposal to the Faculty, in which he emphasised the historical significance of the events: “1. The departments organised by the Ministerial Decree No. 51.587/1928 are of utmost importance for the future of our Faculty and Hungarian academic life in general: one of the departments introduced a discipline that was previously unrepresented in our universities, while the issue of the other three departments is subject to widespread interest, generating considerable controversy between conflicting opinions, thus, the filling of these chairs will have a major impact on the future of the four involved disciplines. Therefore, all the documents that have been produced in relation to the four departments are of historical importance. I propose that the Honourable Faculty should order the printing of all these documents, i.e., the ministerial memorandum concerning the establishment, the motions submitted to the Faculty, the committee reports and the faculty resolutions. If the Honourable Faculty does not

¹⁶ Minutes. Faculty of Arts II. Ordinary session. 28 October 1929. MNL CSML 174 bk. 1929/30.

consider itself entitled to do so in terms of official confidentiality, it should request an exemption from this obligation. 2. If the Honourable Faculty does not accept my proposal, I request permission to use my motions and speeches delivered at the sessions concerning the four new chairs in public if necessary. The reason for this request is that, since I alone, or mainly I, have intervened at the faculty sessions on the issue of the departments, thus, I am the one who is being misrepresented by the rumours that accuse the opponents of the so-called 'ideological departments' of being sectarian. As I have never, even during my service in a parochial school, done anything from a sectarian point of view, and as I am firmly convinced that I have purely sought to assert the interests of the University in this matter, I shall firmly reject this accusation, but I might have to defend myself against it. To this end, I request the permission of the Honourable Faculty to make use, if necessary, of the statements (motions and speeches) included in the minutes."

The Faculty Council did not want to take a stand on this matter, so it referred the issue to the University Council, which rejected the request at its session on 11 December 1929.¹⁷

In December 1929, Dr. Hildebrand Várkonyi was appointed as the head of the Department of Pedagogy and Psychology by Kuno Klebelsberg.¹⁸ After the death of Lajos Dézsi, the Piarist Sándor Sík became the head of the Department of Literary History II, while János Mester was appointed as the professor of the Department of Philosophy II (Pukánszky 1999: 219).

The parallel departments could not survive for long. With the death of Lajos Dézsi in 1932, Sándor Sík, a Piarist professor, merged and continued to manage the two departments of Hungarian Literary History. The new Institute of Pedagogy and Psychology merged into the former Institute of Pedagogy in 1934, following the departure of Sándor Imre to Budapest, and after Hildebrand Várkonyi moved to Cluj-Napoca in 1940, the Institute of Philosophy II was dissolved and János Mester took over the leadership of the Institute of Pedagogy and Psychology.

HILDEBRAND VÁRKONYI, THE PROFESSOR

Dezső Várkonyi was born in 1888 as the second child in an intellectual family of seven children. His father was a surveying engineer. Várkonyi completed his secondary education in 1906 and, at the behest of his mother, enrolled in the Pannonhalma Archabbey College, where he entered candidacy for the Benedictine monks

¹⁷ Minutes. Franz Joseph University Council IV. Ordinary session. 11 December 1929. MNL CSML 677-1929/30.

¹⁸ Appointment of Hildebrand Várkonyi. 27 December 1929. MNL OL 410-11-2078/1929.

and assumed the name Hildebrand. He was ordained as a priest in 1911; however, he never fully embraced this priestly-monastic role. He qualified as a secondary school teacher in Latin, history, and philosophy, obtaining a doctorate in humanities in philosophy, aesthetics, and pedagogy in 1912.

From 1912 to 1923, Várkonyi taught at Pannonhalma College before transitioning to a private philosophy tutor at Elizabeth University of Pécs. His interest in psychological issues grew, leading him to study philosophy and psychology at the Sorbonne in Paris in 1928/1929. Upon his return, he was appointed head of the newly established Institute of Pedagogical Psychology at Ferenc József University of Szeged in December 1929, a position he held until 1940, when the University relocated to Cluj.

Várkonyi departed from Cluj in the autumn of 1945 and subsequently served as a professor at the Palatine József University of Technology and Economics, and later at Eötvös Loránd University, until his forced retirement in 1954. In 1947, he left the Order of St. Benedict and married Piroska Erős of Kisfaludy, whom he had initially proposed to in 1932 but had deferred due to significant social pressures. Dezső Várkonyi passed away in Budapest on 20 May 1971, and his final resting place is in Sárospatak (Fizel, 2021:99).

Várkonyi, therefore, began working at the University of Szeged in 1929. As András Zakar writes in the Foreword to the memorial volume on Várkonyi: “It was the most productive period of his life. During his public tenure as a full professor, he became one of the best-known lecturers at the University by virtue of his teaching and educational work, scientific research and professional public activities” (Zakar ed. 1988:3).

The proof – even if it was due to an unusual historical turn of events, the (forced) relocation of a university – that the establishment of the Várkonyi Institute was necessary not only for denominational but also for professional reasons (as Sándor Imre himself had been advocating since 1926), is clear if we have a closer look at the courses offered by the two institutes, i.e., the former Pedagogical Institute (from 1929 Pedagogical Institute I) and Várkonyi’s Institute of Pedagogy and Psychology II (see Appendix 1). These classes provided the pedagogical and psychological foundations for secondary school teachers graduating from the University of Szeged in the 1930s, so their significance not only helps us in the appreciation of the teachers’ particular knowledge but also gives us an insight into their pedagogical attitudes. In the following, I have selected a few examples of the courses offered by the two institutes.¹⁹

19 The list of courses has been compiled with the help of the following curricula *The Curriculum of the Royal Hungarian. Franz Joseph University of Sciences (M. K. FJTE T.) for the first semester of the*

To provide adequate insight, I also studied the four academic years before the establishment of the parallel departments (1926-1930), in which I examined the courses that the students of the Faculty of Arts could take at the Institute of Pedagogy before 1930. A review of the courses clearly illustrates Sándor Imre's preference for traditional subjects, with decades of history in teacher training backing these subjects. Besides the teaching of the history of education (History of Education I-II; Hungarian Educators; The Development of Educational Mindset), the most relevant subjects were general knowledge of educational sciences (The Development of Educational Science), organisational issues of the educational system (The Structure of Public Education), and educational theory (Theory of Education; Fundamental Aspects of Educational Theory), although up to a few courses, the psychological approach to education was also included in his lectures (Psychology of Education; The Age of Adolescence; The Psychology of School Education).

However, from 1930 to 1932, during the parallel operation of the two institutes, the teaching of pedagogy and psychology courses became clearly separated. The Pedagogical Institute I, headed by Sándor Imre, offered courses in educational

academic year 1926-27, Szeged, 1926; The M. M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1926-27, Szeged, 1926; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1927-28, Szeged, 1927; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1927-28, Szeged, 1927; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1928-29, Szeged, 1928. The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1928-29, Szeged, 1928; The M. K. FJTE T. for the for the first semester of the academic year 1929-30, Szeged, 1929; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1929-30, Szeged, 1929; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1930-31, Szeged, 1930; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1930-31, Szeged, 1930; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1931-32, Szeged, 1931; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1931-32, Szeged, 1931; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1932-33, Szeged, 1932; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1932-33, Szeged, 1932; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1933-34, Szeged, 1933; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1933-34, Szeged, 1933; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1934-35, Szeged, 1934; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1934-35, Szeged, 1934; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1935-36, Szeged, 1935; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1935-36, Szeged, 1935; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1936-37. Szeged, 1936; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1936-37. Szeged, 1936; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1937/38. Szeged, 1937; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1937/38. Szeged, 1937; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1938/39. Szeged, 1938; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1938/39. Szeged, 1938; The M. K. FJTE T. for the first semester of the academic year 1939/40. Szeged, 1939; The M. K. FJTE T. for the second semester of the academic year 1939/40. Szeged, 1939.

sciences (sociology of education, sanitary characteristics of education; Intellectual Education; The Structure of Hungarian Public Education; Sociology of Education; Health in Education), while the Institute of Pedagogical Psychology II understandably offered courses in pedagogical psychology (Characterological Studies; Introduction to Applied Psychology; Exercises in Pedagogical Psychology; Psychology of Childhood). A review of the titles of the courses clearly illustrates how the Várkonyi courses pursued a new, modern approach to teaching psychology by focusing on the interconnections between applied pedagogy and psychology, bringing a breath of fresh air within the Institute's walls. As Károly Szántó, a student of Várkonyi, wrote about him in 1984: "Dezső Hildebrand Várkonyi was one of the leading advocates of liberal civil progressive pedagogy and at the same time an intellectual ambassador of the European vanguard in our country. He was at the international forefront of educational psychology research, experimental pedagogy and psychology, childhood studies and the best reform education efforts." (Szántó 1984: 1232)

Following the departure of Sándor Imre in 1934 – in which the dispute over establishing parallel departments may have played a role – the two institutes were merged. Várkonyi took over a part of the pedagogical lectures (History of Education I-II; Introduction to Educational Sciences), but the focus of his teaching and the operation of the Institute continued to be on pedagogical psychology (Psychology of Education; Psychology of Infancy; Psychology of Youth).

Várkonyi's courses were not only available to students training to become secondary school teachers, but were also available to students of the National Civil School Teacher Training College. As I mentioned in an earlier part of my study, the National Civil School Teacher Training College was established in Szeged in 1928, when the former Budapest-based Paedagogium and Erzsébet School for Women were united and, with the abolition of denominational training schools, it became a national monopoly. The relocation of the institution to Szeged – and the large number of nun students studying there – also triggered the process of creating parallel departments, as Klebelsberg wanted to increase the number of students at the University of Szeged by transferring students from the mentioned College. Initially, the college students were required to take two courses per semester in either the Faculty of Arts or the Faculty of Science, depending on their specialisation, while they could only attend courses in pedagogy, psychology or philosophy with special permission only. From 1933 onwards, however, the gates were opened, and students could take any course at the University. According to the

student registers,²⁰ every year, more and more students took the opportunity to take courses in pedagogy, psychology or philosophy instead of specialised subject courses. While in the first semester of the 1933–34 academic year, there were only 14 instances of students taking such courses, by 1941, this number had risen to 132, and even by 1943 it had only dropped to 72. During the investigated period, students took 661 classes in 48 non-subject – i.e., pedagogical, psychological, philosophical – courses, choosing them instead of the courses strictly related to their specialisation.

The college students were keen to attend not only Várkonyi's lectures on psychology but also those on pedagogy as well. Concerning his legendarily modern and engaging lectures, his former student Dezső Baróti (1988: 181) wrote: "The 'Várkonyi Lectures' and seminars were a sensation. Particularly because during these, he presented the literature on the discussed issues in much greater depth than in his publications, where a more terse account would also suffice. Thus, not only did he commend the new trends in pedagogical psychology (Claparède, Ferrière, Piaget, etc.), but he also introduced students to almost all the major representatives of modern psychology, including Pavlov, Freud, Jung, and Adler, to name just a few, who were not only rarely mentioned at the university Chairs of Hungary, but of other countries as well. So, I am not exaggerating when I say that the modern psychological education, of which, in one way or another, we made great use in our later careers, could only be acquired at the University of Szeged."

For students preparing to become civil school teachers, attending Várkonyi's classes was a unique opportunity. Erzsébet Dolch, the head of his Garden School, which opened in 1936, was also a 'Várkonyi student', and received her doctorate in 1940.

THE ETHOS OF CIVIL SCHOOL TEACHING

The identity of the teaching profession in civil schools was developed through separation from that of the teaching profession in public schools and secondary schools. The monopolistic Szeged Civil School Teacher Training College and the

20 Register of Ordinary Students (RHA). *Geography– Natural Sciences–Chemistry specialisation*, 1928–1942. SZTE University Archives (SZTE EL), volume 125; RHA *Hungarian–German Language*, 1928–1942. SZTE EL, volume 124; RHA *Hungarian Language and History*, 1928–1942. SZTE EL, volume 122; RHA *Quantitative Science, Natural Sciences and Chemistry*, 1928–1942. SZTE EL, volume 123. RHA *Geography–Natural Sciences–Chemistry 1928–1942* SZTE EL vol. 125; RHA *Hungarian–German Language Studies 1928–1942* SZTE EL vol. 124; RHA *Hungarian Language and History Studies 1928–1942* SZTE EL vol. 122; RHA *Quantitative Science, Natural Sciences and Geography 1928–1942* SZTE EL vol. 123.

activities of Hildebrand Várkonyi played a significant role in developing and reinforcing their separate identities between the two world wars.

The years 1938 and 1940 marked the publication of the two volumes of his classic manual, *Gyermeklélektan (Psychology of Infancy)*. In 1937, his work *Introduction to Educational Psychology* was published, and in 1943 the National Council of Public Education published another of his books, whose intended title was *Mental Health*, but was eventually entitled *Disorders of Mental Life*.

Between 1934 and 1944, he also wrote 37 articles for the professional journal *The School of Action*, part of which were preliminary studies for his educational psychology, and part of which were applied versions of his developmental psychology and psychology of action. These works were specifically intended to provide practical guidance for practising teachers in their everyday work. Upon reading his articles, it is obvious that he considered pedagogy to be part of applied educational psychology. He only changed this perspective later, when in 1946, in his lecture at the ceremonial meeting of the Hungarian Society of Pedagogy, he spoke of pedagogy as an independent discipline of education, whose human theory and epistemology is based on psychology, or more precisely psychological anthropology (Rókusfalvy 1988: 156-158).

The School of Action, a didactic, pedagogical and methodological journal, was published between 1933 and 1944. Its editor was Dr Dezső Kratofil, director of the Practical School of the National Civil School Teacher Training College of Szeged, and its publisher was the Teachers' Council of the Civil Training College. The editorial office was located at number 8 of Boldogasszony Avenue, in the building of the Training College. The journal included articles by the teachers of the Civil Teacher Training College of Szeged and of the Franz Joseph University of Szeged, as well as the representatives of modern pedagogical thinking, such as Dr Dezső Hildebrand Várkonyi, Dezső Baróti or the head of the New School, Dr Lászlóné Domokos. The journal was published for 12 years, in five double issues per year. Its impact is reflected in the fact that almost all civil and secondary schools subscribed to it (Pitrik ed. 1999: 409; Veszprémi 1988: 195).

László Veszprémi formulated the reason for the launch of *The School of Action* as follows: "This journal was a significant, in many respects, stopgap initiative of the educational science between the two world wars, bringing together all those who, in contrast to the traditional teaching school, set the principle of the activity of students, the liberation of their active and constructive powers, the consideration of the requirements for life, and the principle of practicality as their flag!" (Veszprémi 1988: 195).

CONCLUSION

Hildebrand Várkonyi's arrival in Szeged is linked to the reorganisation following the Trianon decision. After the University of Cluj was relocated, Szeged needed to attract students, necessitating the transfer of the teacher-training college from Budapest to Szeged to integrate teacher-training students into university education. During this period, Minister of Public Education Klebelsberg eliminated denominational training places, requiring the inclusion of Catholic professors alongside Protestant university professors. This led to the establishing of the Department of Pedagogy and Psychology in Szeged, recognised as one of the most modern Hungarian departments at the time. Várkonyi Hildebrand's psychological approach, his openness to reform pedagogy, publications in the journal *Cselekvés Iskolája*, and the Garden School he funded contributed to making Szeged a notable center of pedagogical knowledge. The University of Szeged, comprising 12 faculties, is one of Hungary's largest and most prestigious institutions, valuing its history and heroes.

BIBLIOGRAPHY

- BENDA K. (1982 ed.) *Magyarország történeti kronológiája*, III. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FIZEL N. (2012) Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködésének hatása Dolch Erzsébet életútjára. In: Kerekes B. & Gát Gy. (eds.) *V. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Előadásainak közleménye*. Nyíregyháza. Paper: 11.
- FIZEL N. (2013) A szegedi pedagógusképzés útkeresései a két világháború között Dolch Erzsébet életútjának tükrében. In: Fizel N. (ed.) *Neveléstudományi tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem múltjáról és jelenéről*. Szeged, Délvidék Kutató Központ. pp. 31-39.
- FIZEL N. (2021) Várkonyi Hildebrand, Dolch Erzsébet és a szegedi Kerti Iskola. In: Szokolszky Ágnes (ed.) *A pszichológia fejlődése a vidéki Magyarországon: A kezdetektől a rendszerváltozás utáni évekig*. Szeged, JATEPress. pp. 99-117.
- KISS N. (2016) A Waldorf-pedagógia alapelemeinek megjelenése az újszegedi Kerti Iskola oktatási/nevelési koncepciójában. In: Fizel N. (ed.) *Gutta cavat lapidem. Hallgatói tanulmányok a neveléstörténet tárgyköréből*. Szeged, Délvidék Kutató Központ. pp. 9-25.
- MAKK F. & MARJANUCZ L. (2011 ed.) *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története (1581-2011)*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó.

- NÉMETH A.; PUKÁNSZKY B. (1997) Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében. *Magyar Pedagógia*, Vol. 97. No. 3-4. pp. 303-317.
- NÉMETH A. & PUKÁNSZKY B. (1999) Magyar reformpedagógiai törekvések a XX. század első felében. *Magyar Pedagógia*, Vol. 99. No. 3. pp. 245-262.
- PITRIK J. (1999 ed.) *Szegedi Tanárképző Főiskola: 1873-1998. Tanszéktörténet*. Szeged, Hungária Kiadó.
- PUKÁNSZKY B. (1999) Pedagógia és Pszichológia. In: Rácz B. (ed.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene, 1921-1998*. Szeged, Officina. pp. 215-223.
- PUKÁNSZKY B. (2002) Reformpedagógiai Szegeden a két világháború között. In: Németh András (ed.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Budapest, Osiris. pp. 101-120.
- PUKÁNSZKY, B. (2004) Die Rolle der Frauen in der Geschichte der ungarischen Reformschulbewegung. Eine Fallstudie: Erzsébet Dolch und die Gartenschule. In: Hofstetter, R. (ed.): *New Education. Genesis and Metamorphoses*. pp. 109-110.
- RÓKUSFALVY P. (1988) Várkonyi (Hildebrand) Dezső életműve. In: Zakar A. (ed.): *Várkonyi (Hildebrand) Dezső emlékkötet*. Szeged, JATE Kiadó. pp. 151-162.
- SZABÓ D. É. (2016) Várkonyi Hildebrand Dezső fő gondolatai a Cselekvés iskolája című folyóirat tükrében. In: Fizel N. (ed.) *Gutta cavat lapidem. Hallgatói tanulmányok a neveléstörténet tárgyköréből*. Szeged, Délvidék Kutatóközpont Alapítvány. pp. 26-39.
- SZÁNTÓ K. (1984) Várkonyi Hildebrand Dezső életútja és munkássága. *Pedagógiai Szemle*. Vol. 34. No. 12. pp. 1222-1232.
- SZOKOLSZKY Á. (2009, ed.) *Lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen 1929-2009*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó.
- T. MOLNÁR G. (2010) A tanárképző főiskola szegedi megnyitása. In: Kiss R. K. & Vajda T. (eds.) *Az Állami Polgári Tanárképző Főiskola története (1928-1947)*. Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 77-88.
- VAJDA T. (2010) Polgári iskolai tanárképzés a '30-as és '40-es években. In: Kiss R. K. & Vajda T. (eds.) *Az Állami Polgári Tanárképző Főiskola története (1928-1947)*. Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 89-116.
- VESZPRÉMI L. (1988) Várkonyi és a „Cselekvés iskolája”. In: Zakar A. (ed.): *Várkonyi (Hildebrand) Dezső Emlékkötet*. Szeged, JATE Kiadó. pp. 195-201.
- ZAKAR A. (1988 ed.) *Várkonyi (Hildebrand) Dezső emlékkötet*. Szeged, JATE Kiadó.

APPENDIX 1

	SÁNDOR IMRE	
1926-1927-1	History of Education I Hungarian Educators Introduction into University Life	
1926-1927-2	History of Education II The Development of Educational Thinking in Hungary	
1927-1928-1	Introduction into Educational Sciences Psychological Issues of Education Structure of Secondary Education University Life	
1927-1928-2	Educational Science Age of Adolescence Student Types	
1928-1929-1	Key Issues in the History of Education The Structure of Public Education Seminar on Pedagogy Methods of Secondary Education Introduction to University Life	
1928-1929-2	Development of Educational Sciences The Education Theory of Count László Teleki (1796) Seminar Exercises Method of Secondary Education II	
1929-1930-1	Fundamental Issues of Educational Theory The Psychology of the School Educator Seminar Exercises (Hungarian Literature on Education) The Internal Life of the Secondary School	
1929-1930-2	Theory of Education The School Pupil Seminar Exercises (Hungarian Literature on Education) The Internal Life of the Secondary School	
	SÁNDOR IMRE	HILDEBRAND VÁRKONYI
1930-1931-1	History of Education I Innovative Efforts in the Field of Education Seminar Exercises Issues in Secondary Education	Studies on Characterology Introduction to Applied Psychology Pedagogical-Psychological Exercises
1930-1931-2	Intellectual Education (Educational Theory) The Structure of Hungarian Public Education Sociology of Education Methodology of Secondary Education	Studies on Characterology II Didactic Issues of Psychology II Pedagogical-Psychological Exercises

1931-1932-1	Moral Education Generational Conflicts in Education Seminar Exercises Healthcare in School Education	Present Conditions in Pedagogical Psychology The Psychology of Infancy Exercises in Pedagogical Psychology
1931-1932-2	Intellectual Education (Educational Theory) The Structure of Hungarian Public Education Sociology of Education Methodology of Secondary Education	The Psychology of Infancy II Present Conditions in Pedagogical Psychology II Seminar Exercises
1932-1933-1	No data available	No data available
1932-1933-2	No data available	No data available
1933-1934-1	Fundamental Concepts of Educational Theory The Present Conditions of Educational Sciences Issues in the History of Hungarian Education Curricula of School Education	Principles of Characterology Introduction to Educational Psychology Exercises in Pedagogical Psychology
1933-1934-2	Fundamental Concepts of Educational Theory II Family Education Issues in Educational Theory The Discipline of School Life	Introduction to Educational Psychology II Main Concepts of Practical Psychology Exercises in Educational Psychology and Experimental Psychology
HILDEBRAND VÁRKONYI		
1934-1935-1	The Psychology of Infancy Educational Psychology Exercises in Psychology	
1934-1935-2	Fundamental Concepts of Pedagogy History of Education II Psychology of Infancy Exercises in Pedagogy and Psychology	
1935-1936-1	History of Education I The Psychology of Adolescence Introduction to Educational Theory Exercises in Pedagogy and Psychology	
1935-1936-2	History of Pedagogy II Introduction to Educational Theory II The Psychology of Adolescence Exercises in Pedagogy and Psychology	

1936-1937-1	Introduction to Educational Theory III (Methodology) Psychology of Infancy History of Education (III) Exercises in Pedagogy and Psychology
1936-1937-2	History of pedagogy Introduction to Educational Theory IV Psychology of Infancy Exercises in Pedagogy and Psychology
1937-1938-1	Detailed Methodology History of Education Pedagogical Psychology Practices in Pedagogy
1937-1938-2	History of Modern Education Psychology of Education Detailed Methodology Exercises in Pedagogical Psychology
1938-1939-1	System of Educational Theory I The Psychology of Infancy Education History in the 19th Century Exercises in Pedagogical Psychology
1938-1939-2	System of Educational Theory II The Psychology of Infancy II Education History in the 19th Century
1939-1940-1	Theory of Intellectual Education The “New Education” Movement The Psychology of Adolescence Exercises in Pedagogical Psychology
1939-1940-2	Theory of Intellectual Education II Major Trends in Modern Educational Theory The Psychology of Adolescence II Exercises in Pedagogical Psychology

Received: April 23, 2025

Accepted: May 28, 2025

FIZEL NATASA

PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

A PROTESTÁNS KOLOZSVÁRI EGYETEM ELSŐ ÉVEI A KATOLIKUS SZEGEDEN. A KATOLIKUS VÁRKONYI HILDEBRAND ÉS A PROTESTÁNS IMRE SÁNDOR PROFESSZOROK SZEREPE A PÁRHUZAMOS, FELEKEZETI TANSZÉKEK FELÁLLÍTÁSÁBAN

Összefoglaló: Jelen tanulmányom témája az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola szegedi megalapítása és hazánk első Pedagógiai-Lélektani Intézetének létrejötte, valamint első vezetőjének, a katolikus Várkonyi Hildebrandnak a munkássága. Intézetében a neveléstudomány és a pszichológia egymástól elválaszthatatlan egységként működött. Munkámban bemutatom Szegedre kerülésének különleges körülményeit, amelyek kiváltó oka elsősorban az volt, hogy a protestáns jellegű kolozsvári egyetem 1921-től kezdődően Szegeden, egy püspöki székhelyen került elhelyezésre. Klebelsberg a Bölcsészkar alacsony látogatottságát növelni kívánta, a katolikus lobbi nyomására az egyetem protestáns jellegét pedig csökkenteni. Ebbe a folyamatba illeszkedik a budapesti székhelyű polgári iskolai tanár- illetve tanárnőképző főiskolák összevonása és Szegedre helyezése, valamint ezzel párhuzamosan a felekezeti tanárképzők megszüntetése. Várkonyi pedagógia-lélektana a főiskolások egyetemre való áthallgatása révén beépült a polgári iskolai tanárok kultúrájába.

Kulcsszavak: felsőoktatás-történet, pszichológia-történet, tanárképzés, Várkonyi Hildebrand, Imre Sándor

UDC: 655:929 Cherrier J.

THE CAREER PATH OF A CATHOLIC PRINTMAKER AND NEWSPAPER PUBLISHER IN A TOWN WITH A REFORMED MAJORITY IN THE GREAT PLAIN OF HUNGARY

BÁLINT PETŐ¹

Abstract: In our study, we present the professional career of János Cherrier, a printer and publisher born in the Banat region of Hungary to an emigrant French father and German mother, with special focus on the twelve years (1871–1883) that the adventurous entrepreneur spent in Szentes. A fundamental dimension of our investigation was the fact that the majority of the population in Szentes at the time was Protestant with pro-independence sentiments, which, in addition to the Calvinist faith, firmly embraced the cult of Lajos Kossuth, who was living in exile at the time. In many respects, all of this had a significant impact on the role of the Roman Catholic Cherrier, to whom the rural settlement owed not only its first printing press but also its first locally printed modern media product. János Cherrier soon became a prominent, formative figure in urban public life, whose main theme – apart from party politics and ideological skirmishes – was the ongoing dispute over the status of county seat, which lasted for several years. Eventually, the pressman left the town in the very year

1 PhD, Associate Professor, Juhász Gyula Pedagogical Faculty, University of Szeged.

when this political dispute was finally settled in favour of Szentes. In this article, we outline the social and press relations in Szentes at the time, while also analysing Cherrier's career as an entrepreneur.

Kulcsszavak: Szentes, Reformed Church, Catholic Church, Printer, Press, Publishing

INTRODUCTION

The extensive spread of printed media in Hungary dates back to the period of dualism, when the first newspapers appeared even in small rural towns just to soon become the main means of shaping public opinion. This was no different in Szentes, located in the Southern part of the Great Plain, where the first attempt of launching a newspaper was related to Miklós Oroszi, a former mayor and parliamentary delegate of the town, who published a periodical in February 1871 under the name *Szentesi Füzetek* (Pető, 2019). The publication printed in the Burger printing house in Szeged, however, can only be considered the first due to its date of publication, as it was more of an agricultural journal in terms of both content and format. Furthermore, the venture quickly failed: there was no publication of the journal following the first issue (Labádi, 1992).

THE CAREER PATH OF JÁNOS CHERRIER FROM THE EARLY DAYS TO HIS ARRIVAL IN SZENTES

The establishment of modern civil media in Szentes is attributed to a member of a French émigré family, János Cherrier. However, a review of the pressman's entire entrepreneurial activity reveals a rich and diverse oeuvre that extends far beyond the borders of the town in the plains.

Cherrier was born on 15 April 1839 in Nagyősz, Torontal County,² to Georg Cherrier and Maria Getsch, a Roman Catholic family.³ The most prominent member of the illustrious family was the canon and theologian Miklós Cherrier of Bratislava

-
- 2 Nagyősz, near Nagyszentmiklós, today is a part of Timis County, its German name is Triebswetter, and in Romanian Tomnatic. At the time of the Dualism, its inhabitants were still predominantly Roman Catholic Germans (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0024/6.html>, downloaded: 15 January 2022).
 - 3 Registry of the National Archives of Romania in Timisoara (Arhivele Naționale ale României – Timiș), Birth Registers of the Roman Catholic Church, Nagyősz, vol. 5, 1833–1864. p. 44.

(Szinnyei, 1893). Little is known of his youth, but it is assumed that he had learned the basics of printing in the Austrian capital: when he moved to Nitra at the age of 25, he enclosed some works produced in a Viennese printing factory to his application for a trade licence. It soon became apparent that the Highland town was not the right place for the fledgling entrepreneur, as there were already two printing houses in Nitra at the time, whose owners joined forces to fight off their new competitor. Within a few months, they succeeded in getting the governorate to revoke Cherrier's licence of operation. Then, in 1865, the disappointed young man moved to Léva in Bars County, where there had been no printing factory before. Here, just as in Nitra, Cherrier did not even wait for an official licence, but ran his enterprise illegally for the first few months. The magistrate finally approved his operation in October 1865. However, the professional success did not last long: contrary to the town council, the county government did not support the existence of the printing house in Léva, thus its owner had to move again a year later, in 1866 (Pető, 2019).

This time, János Cherrier chose Gyöngyös, where he operated a printing house, bookshop and library for almost five years, however, he did not yet try his luck at publishing. We have relatively little information about these years, but according to the payments mentioned in the minutes of the town council meetings of the time, he earned a regular income from the production of various official publications for the town, and he also certainly fulfilled minor commissions for private individuals.⁴ In addition, in the pages of *Eger*, the leading newspaper of the Heves county seat, his name appears twice as a donor: in late 1868 he attended a charity concert in Gyöngyös,⁵ and in December 1870 he attended a performance of the local singing community, also for charity.⁶

Cherrier decided to leave Gyöngyös in 1870, due to unknown reasons. However, we can assume that his income from the town had become insufficient to further develop his business while supporting his growing family. Moreover, later events suggest that he was already considering the publication of a newspaper, for which he saw no opportunity in Gyöngyös.

4 The National Széchenyi Library preserves several prints produced in the Cherrier printing house in Gyöngyös, for example: *To the Honoured Electors of the Deák Party! / The director's committee* (B1, Kny.D 3.102), *Theatre Memorial / recommended to patrons of the arts by Lázár Rejtényi, prompter* (Theatre booklets, 410), *The ground rules of the Casino of Gyöngyös* (B1, Kny.D 902).

5 *Eger*, 10 December 1868. p.4.

6 *Eger*, 5 January 1871. p.6.

THE SZENTES YEARS (1871–1883)

On 13 November 1870, János Cherrier wrote a letter to the mayor of Szentes asking him to support the printmaker's application to the Ministry of the Interior to relocate his business to the town in the southern part of the Great Plain.⁷ We have no information on why he chose Szentes, as it was quite far from Gyöngyös. However, this time, the printmaker got lucky: the town of Szentes, which was located in the Great Plain with a population of almost 30,000 at the time, welcomed the intention of establishing the first local printing plant.⁸ Thus, Mayor Sándor Stammer forwarded the application to the capital, accompanied by his letter of support. Soon, the permission was granted, and Cherrier launched his printing plant in the spring of 1871, and in the autumn of that year, he opened a bookshop, a stationery store and a lending library in Szentes, where none of these services had previously been available (Labádi, 2006).

A few months later, on 9 July 1871, the town's first printed weekly newspaper, the *Szentesi Lapok*, was published – the imprint featured Cherrier as publisher and László Honthy as editor in charge.⁹ The periodical proclaimed political neutrality, and its primary mission was to inform the inhabitants of Szentes about the events of the region, the country and the world.¹⁰ It regularly reported on the county assemblies held in Szegvár at the time, as well as on the town assemblies, while also

7 Csongrád-Csanád County Archives of the Hungarian National Archives Szentes (hereafter: MNL CSML Szentes), V.B.145.b. – Documents of the Szentes Town Council 1849–1872 – Council documents, 2026/1870.

8 Not counting the smaller religious denominations (Evangelical, Israelite, Greek Catholic, Greek Orthodox), at that time, almost two-thirds of the population of Szentes was Reformed, and almost one-third Roman Catholic. This was also reflected in their political views: the majority of residents were supporters of the Independence Party and fervently cultivated the Kossuth cult. At the time of the Austro-Hungarian Monarchy, the town already had several associations, such as the Casino, the Song Society, the Aid Society, the Israelite Women's Association and the Defence Association. One of the most popular was the Association of the Party of 48 in Szentes, founded in 1870, with nearly 400 members four years after its formation. Also popular was the Szentes Citizens' Reading Club, founded in 1867. After 1867, the town's industry, which was mainly agricultural, boomed: two new steam mills and two steam sawmills started operating in the 1870s, and a brick and tile factory in the late 1880s. In addition, small-scale industries and cottage industries developed, such as silk cocoon production, weaving of wicker and baskets, and wheelbarrow making after the organisation of flood defences. However, Szentes was still lagging far behind larger towns in many areas, particularly in terms of infrastructure (lack of sewerage and street lighting, poor quality of roads, etc.).

9 *Szentesi Lapok*, July 9, 1871, p. 4.

10 *Szentesi Lapok*, July 9, 1871, p. 1.

publishing news stories.¹¹ The editorial staff also endeavoured to fulfil the role of responsible media, often drawing the attention of local authorities to problems that were making the everyday life of the population difficult.¹² The newspaper regularly reported on the stock exchange listing prices of the main crops, relevant information for the people of Szentes, most of whom made their living from agriculture. Another noteworthy feature was the 'Open Space' ('Nyílt tér') column, where readers' letters could be submitted for a fee, which often became the subject of great controversy and sometimes even media lawsuits. The paper attempted to remain impartial in these cases, with a note next to the reader's contribution stating that the editorial staff would not be held responsible for the contents of the column.

The *Szentesi Lapok*, which, despite its often-changing structure in terms of form and content, was a high-quality newspaper, but ultimately failed to live up to its expectations: the low number of subscribers could not increase significantly, therefore, the advertising clients began to abandon the paper. At this point, Cherrier made an unusual and morally reprehensible decision: on 30 May 1871, he launched another weekly newspaper, the *Alföldi Figyelő*, as a pseudo-competitor, whose editor and co-owner was József Horváth. In the columns of the *Szentesi Lapok* he denied the prospective cessation of the paper, but by the beginning of July it had nevertheless happened. The *Alföldi Figyelő* was quite similar to its predecessor, with even most of the journalists being the same: in fact, no new magazine was born, just a slight change of image occurred as Cherrier tried to revitalise his struggling press enterprise. However, the *Alföldi Figyelő* did not survive long, in fact, it went bankrupt much faster than the *Szentesi Lapok*: only six issues were published, the last one on 4 August 1872. The printing entrepreneur refused to give up again, and a week later, a new medium appeared: the *Szentesi Lap* was launched on 11 August. According to its title page, its publisher was János Cherrier, while this time, Lajos Farkas, a lawyer, undertook the duties of the editor in charge. In their jointly signed opening article, they wrote: "The editor [...] will do his best to provide authentic information about the events in our municipality

11 For example, about a child prodigy from Ólubló, "whose bloody eyeballs were always spinning" ("akinek veres szemgolyói minduntalan forogván"), and had special counting abilities (*Szentesi Lapok*, 16 July 1871, p. 3); or about a citizen of Debrecen who returned a German language gas bill to the service provider with the remark "Nichts Deutsch" (*Szentesi Lapok*, 24 September 1871, p. 3).

12 For example, the poor state of the pavements of the town, or the dangerous nature of the Kurca river that ran through the settlement (a regular phenomenon at the time was the slipping and drowning of maids who tried to fetch drinking water).

and county”¹³. They also pledged to be unbiased and to serve the interests of the local population.¹⁴

The new medium had finally fulfilled the expectations: within a short time, it became the region's leading source of information, and with two major interruptions, its publication continued until the autumn of 1947. In terms of format, it followed the direction of the *Szentesi Lapok* and the *Alföldi Figyelő*, however, regarding content, it was constantly changing, especially after the departure of the editor in charge, Lajos Farkas, in April 1873. He was replaced by József Buday, the town's treasurer and a Reformed teacher, who quickly abandoned the previously proclaimed political neutrality: thenceforth, the newspaper focused on the interests and needs of the residents of Szentes, the majority of whom were Reformed and oppositional, cherishing the cult of Kossuth, and thus became increasingly opposed to the pro-government county. This change of stance was not in vain: the popularity of the paper rapidly increased, and Cherrier's publishing business gradually expanded. In the meantime, the pressman sometimes placed business interests above moral considerations: in August 1874, for example, he undertook the reproduction of another local initiative, the weekly periodical *Északi Fény*, whose openly proclaimed intention was to render the *Szentesi Lap* impossible, i.e. to undermine the printing enterprise of János Cherrier. However, the pro-government paper did not pose much of a threat, as it had already ceased to exist by the end of October. The same thing was repeated two years later, this time with the *Csongrádmegyei Közlöny*, which was also pro-government and, due to lack of interest, also went bankrupt rapidly (Kárász, 1974). The oppositional tone of the *Szentesi Lap*, whose focus gradually shifted towards the Reformed citizens, was, therefore, a considerable commercial success, although the Roman Catholic owner found himself in an increasingly uncomfortable position vis-à-vis the county administration, who resented Buday's efforts to influence local public opinion. Eventually, in September 1875, the publisher presented his editor with a choice: either the paper would be politically neutral again, or he would have to step down. Buday refused to be blackmailed and resigned.¹⁵ He was succeeded by Zsigmond Kulinyi, who a year later was already working as editor of the *Szegedi Napló* and had a distinguished career: among others, he was the founding president of the National Association of Regional Journalists (Ujvári, 1929).

13 „A szerkesztő [...] igyekezni fog a községünkben és megyénkben történő eseményekről hiteles forrásból származó értesítést közölni.”

14 *Szentesi Lap*, August 11, 1872. p.1.

15 *Szentesi Lap*, September 26, 1875. p.1.

Following Kulinyi's departure in 1876, the *Szentesi Lap* underwent another change: Ferenc Sima, another former Reformed educator who had already been publishing in the newspaper for some time, became the editor in charge. The ambitious young man – who later became a nationally renowned parliamentarian – regarded the principles of József Buday – rooted in 1848 – as his guiding standard, and soon the *Szentesi Lap* became once again one of the main organs of municipal and provincial opposition (Labádi, 2003). Within a few years, Sima had become the most respected and influential citizen of the town, and this time Cherrier did not hinder the growing oppositional role of the paper. This probably was the main motive behind the pressman's decision to sell the publishing rights of his already popular¹⁶ and profitable magazine as well as his printing plant to Ferenc Sima in 1883, thus sacrificing the regular income he had been receiving from the town of Szentes for various printing jobs over the years. The dilemma of conscience might have been exacerbated, and Cherrier's decision hastened by the inauguration of the imposing new building of the County Hall in the town's main square in 1883, and on the 10 December, the County Council, which had moved from Szegvár, held its first ceremonial assembly in the town. With the county seat being moved to Szentes, it could be expected that the already heated political disputes would reach an even higher level, leaving little room for moderation or impartiality. The Catholic Cherrier probably did not want to be involved in this anymore, and Ferenc Sima, having acquired the paper, later on led the *Szentesi Lap* into an even more intense campaign against the pro-government province, opening a new chapter in the history of the town's press (Pető, 2019).

THE END OF AN EVENTFUL LIFE

Having left a stable existence behind and without any reliable income, János Cherrier first moved to Pest, then “after failing to get a good financial deal” („miután nem sikerült jó üzletet csinálnia”)¹⁷, he moved his premises to Kunszentmiklós at the end of 1883. He also played a pioneering role in the cultural life of this settlement near Budapest, as he founded the first printing plant and published the first local printed press, *Kunszentmiklós és Vidéke*, as the owner of the newspaper, edited by Károly Bors. Due to the low interest, six months later, they launched a new magazine entitled *Kiskunság*, however, before the consolidation of his financial

¹⁶ We have not found any authentic data on the circulation of Cherrier's newspapers in our archival research, but by 1883 the *Szentesi Lap* certainly had several hundred subscribers.

¹⁷ *Szentesi Lap*, December 22, 1883, p. 3.

situation, János Cherrier died unexpectedly on 21 June 1886.¹⁸ The magazine and the printing company were taken over by Károly Bors, and for a brief period, Cherrier's widow was also involved in the management (Balogh, 2005).

There is little information about János Cherrier, a private individual. Even his identity itself is in question, as he was raised in a multicultural region. His mother was German, and his father was a descendant of French settlers (Palásti, 1958). The printmaker was certainly perfectly fluent in German, and he later also learned to speak excellent Hungarian, but whether he had any other language skills beyond that is unknown. According to a short memoir by László Sima, published more than half a century after his death in the *Szentesi Napló*,¹⁹ Cherrier spoke Hungarian with a somewhat strange, foreign, French accent, however, this statement must be regarded with strong reservations.²⁰

The report on the entrepreneur's death in the *Szentesi Lap* refers to him as a „hard-working, honest, honourable father” („munkás, derék, becsületes családapaként”), and it is no surprise that the short obituary²¹ emphasises his role as a family man: according to sources, the printer and his wife Julianna Sturcz²² had eight children. The first, Mária Terézia, was born in Gyöngyös in August 1866,²³ and Julianna Sturcz gave birth to two more children during her years in Gyöngyös: János Károly was born in 1868,²⁴ and Anna Berta in 1870.²⁵ The family of five that arrived in the Southern Great Plain considerably expanded during their time in Szentes:

18 Death Certificates of the Roman Catholic parish of Kunszentmiklós, 1886, entry 73.

19 *Szentesi Napló*, April 16, 1943, p. 5.

20 The author of the article is the son of Ferenc Sima, who knew the printer well. However, his information could have come only from his father, since László Sima was born in 1884, and Cherrier was no longer living in Szentes at that time, moreover, he died shortly afterwards.

21 *Szentesi Lap*, July 3, 1886, p. 2.

22 The couple was married on the 29 May 1865 in Nyitra, see: marriage registers of the Roman Catholic Church, Nyitra, year 1865, entry 31 (source: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BT3-TP6?i=9&wc=9PQ3-SP8%3A107654301%2C107660801%2C110064602%2C141441901&cc=1554443>, downloaded on 4 May 2022).

23 Hungarian National Registry of Heves County Archives (hereafter MNL HML), IV.416.191. – Collection of duplicates of the denominational birth records of Heves County (1827-1895), Roman Catholic birth certificates of the Upper Town of Gyöngyös (1851-1867), the year 1866, entry no. 302.

24 MNL HML, IV.416.193. – Collection duplicates of the denominational birth certificates of Heves County (1827-1895), Roman Catholic birth certificates of Upper Town of Gyöngyös (1868-1884), the year 1868, entry 109.

25 MNL HML, IV.416.193. – Collection of duplicates of the denominational birth certificates of Heves County (1827-1895), Roman Catholic birth certificates of Upper Town of Gyöngyös (1868-1884), the year 1870, entry no. 289.

Jolán Margit was born at the end of 1874,²⁶ Julianna Ilka Rozália in the spring of 1877,²⁷ József György Miklós in June 1878,²⁸ Ilona Magdolna at the end of August 1880,²⁹ and Lajos András in early December 1882.³⁰ (Although, of these, Julianna Ilka Rozália lived for only four and a half months before dying of dysentery in the middle of July 1877³¹) Planning for the future of the large family and providing for their needs on a daily basis, certainly played a role in János Cherrier's career decisions, especially in his move from Szentes.

János Cherrier died in the summer of 1886 at the young age of only forty-seven, and his body was laid to rest in the Roman Catholic cemetery in Kunszentmiklós.³² His widow was soon struck by further tragedies: two years later, the youngest member of the family, the five-year-old Lajos, died.³³ In the very same month, they lost the seven-and-a-half-year-old Ilona Magdolna, who was suffering from renal failure,³⁴ and a year later, a pulmonary disease killed the nineteen-year-old Anna Berta.³⁵ Julianna Sturcz soon sold her ex-husband's company to Károly Bors and left Kunszentmiklós with the rest of her family (Balogh, 2005). Further research into their subsequent history is beyond the scope of this study.

26 MNL CSML Szentes, IV.B.434.a. – Archives Collection of the Duplicates of Denominational Birth Certificates, Csongrád County – Duplicate Certificates of Roman Catholic Parishes of Csongrád County, Szentes, birth certificates of 1874. Entry no.442.

27 MNL CSML Szentes, IV.B.434.a. – Archives Collection of the Duplicates of Denominational Birth Certificates, Csongrád County – Duplicate Certificates of Roman Catholic Parishes of Csongrád County, Szentes, birth certificates of 1877. Entry no.110.

28 MNL CSML Szentes, IV.B.434.a. – Archives Collection of the Duplicates of Denominational Birth Certificates, Csongrád County – Duplicate Certificates of Roman Catholic Parishes of Csongrád County, Szentes, birth certificates of 1878. Entry no.21.

29 MNL CSML Szentes, IV.B.434.a. – Archives Collection of the Duplicates of Denominational Birth Certificates, Csongrád County – Duplicate Certificates of Roman Catholic Parishes of Csongrád County, Szentes, birth certificates of 1880. Entry no.312.

30 MNL CSML Szentes, IV.B.434.a. – Archives Collection of the Duplicates of Denominational Birth Certificates, Csongrád County – Duplicate Certificates of Roman Catholic Parishes of Csongrád County, Szentes, birth certificates of 1882. Entry no.494.

31 MNL CSML Szentes, IV.B.434.a. – Archives Collection of the Duplicates of Denominational Certificates, Csongrád County – Duplicate Certificates of Roman Catholic Parishes of Csongrád County, Szentes, death certificates of 1877.entry no.179.

32 Death Certificates of the Roman Catholic Parish at Kunszentmiklós, 1886. entry no.73.

33 Death Certificates of the Roman Catholic Parish at Kunszentmiklós, 1888. entry no. 52.

34 Death Certificates of the Roman Catholic Parish at Kunszentmiklós, 1888. entry no. 61.

35 Death Certificates of the Roman Catholic Parish at Kunszentmiklós, 1889. entry no.46.

CONCLUSION

János Cherrier had an extraordinary career, not only because he operated his business in several relatively distant locations in the Carpathian Basin. His achievements are worthy of presentation, primarily because, on the one hand, he was the first to establish a permanent printing plant in four settlements (Léva, Gyöngyös, Szentes and Kunszentmiklós) and, on the other hand, he was the initiator of modern public press media in two different municipalities (Szentes and Kunszentmiklós), so his economic and cultural significance is indisputable. Indeed, he was also lucky: he learnt a profession that offered great opportunities for rapid advancement in the era. However, his diligence and determination are his own merit: after several failures and almost bankrupt situations, he was always able to recover, moreover, he did so by sticking to his professional ideas. In a number of cases, he also took major risks, as he started up operations without a licence in several municipalities – Nitra, Léva and perhaps even in Kunszentmiklós. If one of his publications went bankrupt, he never gave up, instead, he always launched a new one to replace the previous one. And if a change was absolutely inevitable, he and his growing family would move to a new place and seek to prevail there rather than giving up their ambitions.

His activities provide a good example of the process of professionalisation that took place during the 19th Century: the printmaker could no longer rely on the sponsorship of aristocratic patrons of the previous period but financed his publishing enterprise as a profit-oriented businessman, using his own capital. In addition, he already applied a division of labour that had not been typical before and only became a common practice at press companies at the end of the century: the different fields of activity at his newspapers were separated (except when, due to the previously mentioned departure of József Buday, for a short period of time he was forced to simultaneously perform the duties of both publisher and editor in charge).

Although János Cherrier could not achieve long-term success, some of his actions were morally questionable, and in some instances, he was acting naïve – consider his faith in the *Alföldi Figyelő* or in the success of his enterprise in the capital. Nevertheless, his life's achievements are few and far between among the press entrepreneurs of the Austro-Hungarian Monarchy. Despite all this, his name has been almost completely forgotten, and there are no records of his existence, even among local historians in Gyöngyös. Szentes is the town where Cherrier's memory is most venerated, and since March 2022, a public plaque has been commemorating the creator of modern newspaper publishing and the first printing enterprise in Szentes.

BIBLIOGRAPHY

- BALOGH, Mihály (2005): Bors Károly, a kunszentmiklósi sajtó megteremtője. *Honismeret* 33 (2): 40–47.
- KÁRÁSZ, József (1974): *A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1843–1970*. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- LABÁDI, Lajos (1992): Egy elfelejtett polgármester. Emlékezés Oroszi Miklósról (1822–1892). *Szentesi Élet* 23 (40): 3.
- LABÁDI, Lajos (2003): Az országos politika porondján. 150 éve született Sima Ferenc II. *Szentesi Élet* 34 (46) 2.
- LABÁDI, Lajos (2006): A város első nyomdása és lapkiadója. Százhusz éve hunyt el Cherrier János. *Szentesi Élet* 37 (25): 2.
- PALÁSTI, László (1958): Franciák és a francia nyelv a Bánátban a XVIII. és XIX. században. In: *A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve*, Szeged, 155–175.
- PETŐ, Bálint (2019): *A szentesi sajtó kezdetei (1871–1883)*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- SZINNYEI, József (1893): *Magyar írók élete és munkái II*. Budapest: Hornyánszky Viktor.
- UJVÁRI, Péter (1929): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest: Zsidó Lexikon.

Received: April 22, 2025

Accepted: May 16, 2025

PETŐ BÁLINT

PhD, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

EGY KATOLIKUS NYOMDÁSZ ÉS LAPKIADÓ KARRIERÚTJA EGY REFORMÁTUS TÖBBSÉGŰ ALFÖLDI VÁROSBAN

Összefoglaló: Tanulmányunkban egy bánsági származású, emigráns francia apától és német anyától született nyomdász és lapkiadó, Cherrier János szakmai pályáját mutatjuk be, elsősorban arra a tizenkét évre koncentrálva (1871–1883), amelyet kalandos életű vállalkozó Szentesen töltött. Vizsgálódásunk egyik alapvető dimenzióját jelentette az a tény, hogy a korabeli Szentes lakosságának nagyobb hányada protestáns vallású, függetlenségi párti érzületű volt, amely a kálvinista hit mellett erősen ápolta az ekkoriban száműzetésben élő Kossuth Lajos kultuszát is. Mindez több szempontból jelentősen meghatározta a római katolikus vallású Cherrier tevékenységét, akinek az alföldi település nem csupán első nyomdáját, hanem első helyi modern sajtótermékét is köszönhette. Cherrier János hamarosan a városi közélet meghatározó, véleményformáló alakjává vált, amely közélet egyik fő témája – a pártpolitikai, ideológiai csatározásokon kívül – az ekkoriban aktuális, hosszú évekig tartó harc volt a megyeszékhelyi státusz elnyeréséért. Végül a nyomdász éppen abban az évben távozott a településről, amikor ez a küzdelem Szentes javára véglegesen eldőlt. Írásunkban vázoljuk a korabeli szentesi társadalmi és sajtóviszonyokat, emellett kitérünk Cherrier vállalkozói pályájának elemzésére is.

Kulcsszavak: Szentes, református egyház, katolikus egyház, nyomdász, sajtó, lapkiadás

UDC: 314.15-026.48(=511.141)(497.113)”17”

UDC: 275.4(497.113)”17”

NAGYKUNSÁGI REFORMÁTUSOK BÁCSKÁBA KÖLTÖZÉSE ÉS AZ ÁLTALUK ALAPÍTOTT EGYHÁZKÖZSÉGEK A 18. SZÁZAD VÉGÉN¹

ÉLIÁS JÁNOS²

Összefoglaló: 1786 tavaszán a Jászkun Kerületből, főként Karcagról, Kisújszállásról, Kunhegyesről és Kunmadarasról mintegy 3000 református telepes vándorolt a Bácskába. Ómoravica, Pacsér és Bácsfeketehegy puszták területén telepedtek le. Ez a jelentős méretű népvándorlás, amely csaknem 400 családot érintett, a török kiűzése óta példátlan volt a térségben. A letelepedés eredményeként az említett puszták benépesültek, és új községek jöttek létre. Mivel újjáalakult településekről van szó, vinniük kellett magukkal a lelkészt és a tanítót is. A református közösségek kialakulásában tehát kiemelkedő szerepet játszottak a lelkészek és a tanítók, akik gyakran nagykunsági kiszolgált iskolamesterek voltak. A telepesek magukkal hozták egyházi és oktatási hagyományaikat, amellyel az új községek

-
- 1 A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-145896 számú témapályázata támogatta.
- 2 Történész, Györffy István Nagykun Múzeum; PhD hallgató, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. (iohanneselias@gmail.com)

vallási és kulturális folytonosságát biztosították (pl. Kálmándi Pap János kunhegyesi iskolamester a feketicsi egyházközség lelkésze lett, így a debreceni szellemiség kétségtelenül fennmaradt az eklézsiában). Habár a témát korábban többen is feldolgozták, elég csak Nagy Kálozi Balázs monográfiáját vagy a kiköltözés 200. évfordulóján tartott emlékülés írásos anyagát említenünk, a tanulmány ugyanis elsősorban az egyházszervezet szempontjából foglalkozik a történetekkel. Munkánk ennek megfelelően a migráció előzményeit és körülményeit, a községek megalakulásának folyamatát, az anyatelepülésekkel fenntartott kapcsolatrendszer vizsgálja, valamint a református egyházközségek és az első helyi lelkészek szerepét, életrajzát ismerteti.

Kulcsszavak: 18. századi migráció, Jászkun Kerület, Bácska, református egyházszervezet

BEVEZETŐ

A jászkunságiak Bácskába való költözésével már több kutató foglalkozott. Közülük is kiemelkedik Nagy Kálozi Balázs református lelkész, akinek az 1943-ban megjelent *Nagykunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában* című monográfiája máig a legalaposabb munka, amely a témában született. (Nagy Kálozi, 1943) Átfogó összegzésében az események politikai, társadalmi és egyházi hátterét egyaránt elemzi. Fontos kiindulópontként szolgál továbbá a Kisújszálláson 1986. április 19–20-án rendezett jubileumi tudományos ülészak konferencia-előadásainak írott változata, amely a bácskai kitelepülés 200. évfordulójára készült el. A szerzők az akkori legújabb kutatási eredményekkel egészítették ki Nagy Kálozi alapművét, felhasználva olyan, elsősorban helyi egyházi forrásokat, amelyeket a szerző nem vizsgált meg. (Kaposvári–Bagi, 1989) Nem hagyhatom figyelmen kívül Szentesi Tóth Kálmán, a 20. századi karcagi polgármester *Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából* című művét sem, amely közérthetően, de hiteles forrásokra támaszkodva írja le a karcagi kivándorlók bácskai újramegrakódását. (Szentesi Tóth, 1940) Emellett Györffy István *Nagykunsági krónika* (1922) című munkájának *A mi emigránsaink* fejezete elsősorban néprajzi tekintetben szolgál jelentős adalékokkal a közösségi és egyéni döntések mozgatórugóinak megértéséhez. (Györffy, 1922)

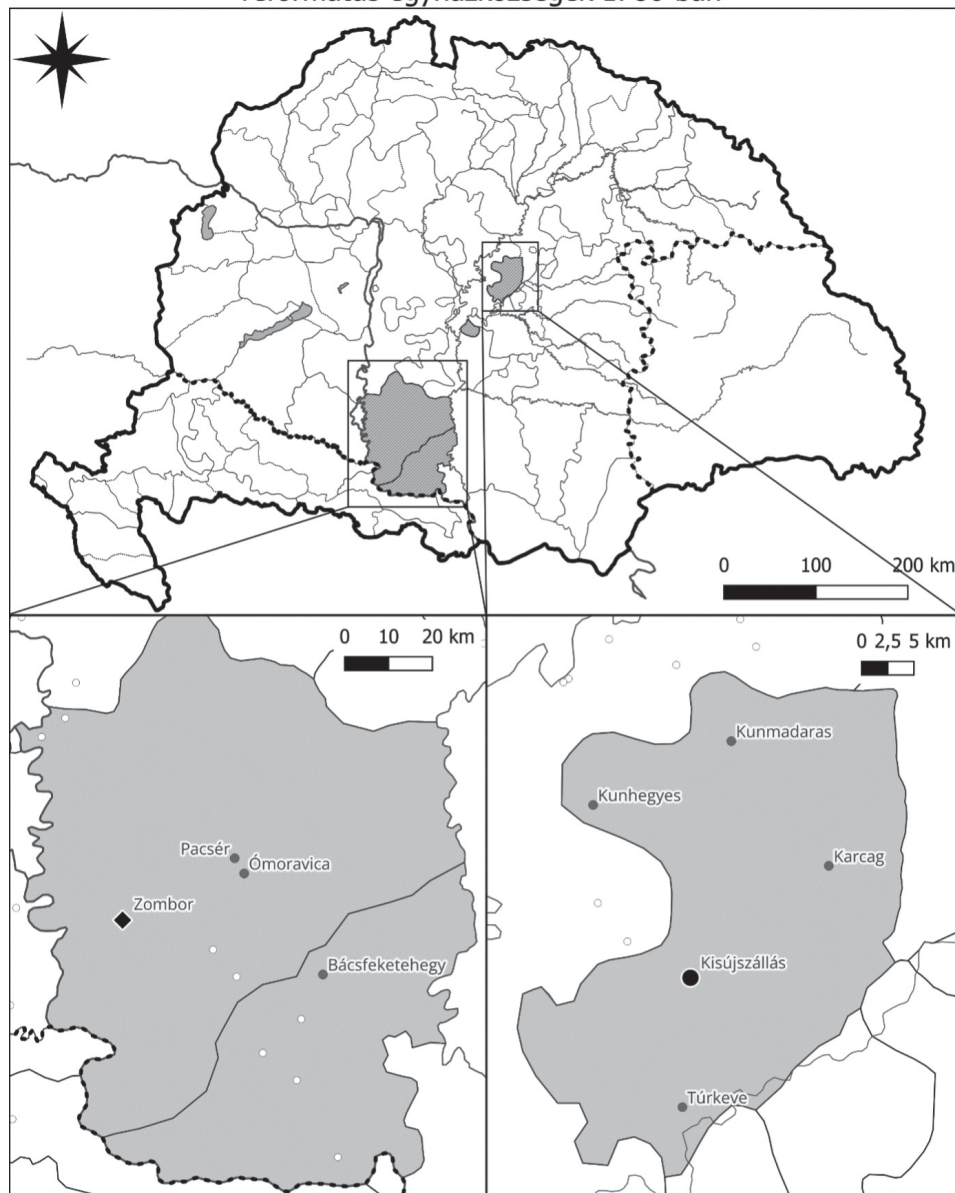
Tanulmányom központi felvetése, hogy a kivándorolt lakosok egyházközség-alapítási kísérletei sikeresek voltak, azonban ez lehetetlen lett volna a jászkunsági anyatelepülések segítségével, valamint az uralkodói kedvezmények nélkül. Az egyes egyházközségeknek kezdetben ugyanis számos akadállyal, többnyire a pénzühiánnyal kellett megküzdeniük. A bácskai telepítés nem kizárólag gazdasági vagy politikai indíttatású volt. Az egyéni motivációk is meghatározó szerepet

játszottak ebben a komplex folyamatban. A kivándorlás a nagykunok részéről sem szabad választás eredménye: az elszegényedés, a földhiány, illetve a korszakban kialakult redemptiós (önmegváltásos) rendszer társadalmi igazságtalanságai miatt nem maradt más lehetőségük, mint az elköltözés. A földhöz jutás reménye, az adómentesség, a szabad vallásgyakorlás, valamint az új közösségekben kínált társadalmi előrelépés lehetősége mind vonzó tényezők voltak a kilátástalan helyzetbe került nagykun parasztság számára.

Ebben a munkámban kizárólag a Nagykun Kerület kivándorlási mozgalmait vizsgálom; a jászkiséri kivándorlók, valamint Heves és Külső-Szolnok vármegye hasonló irányú népmozgását nem elemzem, mivel az újonnan megalakult egyház-községekben csekély szerepet játszottak az erről a településekről származók. Előljáróban a kivándorlás előzményeit tekintem át: a redemptiós rendszer kiépülését, az ehhez kapcsolódó társadalmi feszültségeket, a belső migrációs kényszert, valamint a korabeli életfeltételeket. Ezután részletesen elemzem a bácskai magyar községek, azaz Bácsfeketehegy, Ómoravica és Pacsér megalakulásának folyamatát, figyelmet fordítva a telepesek helyzetére, a földosztás módjára, valamint az építkezések és közösségi szerveződések kihívásaira. Külön hangsúlyt helyezek ugyanakkor a református egyházközségek szerveződésére és az egyházi élet szerepére az új közösségek stabilizálódásában. Az eklézsiák korai megszervezésének körülményeit, a lelkészek kiválasztásának folyamatát, valamint az első helyi lelkipásztorok és iskolamesterek életrajzát és közösségi tevékenységét vizsgálom.

A

A Nagykun Kerület anyatelepülései és a bácskai telepek, református egyházközségek 1786-ban

Jelmagyarázat

- ◆ Adminisztrációs központ ● Kerületi központ • Település — országhatár --- országrész-határ

NAGYKUN ANYATELEPÜLÉSEK ÉS AZ 1786-BAN MEGALKAKULT BÁCSKAI TELEPEK, REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉGEK

A szerző saját szerkesztése

MAGYARORSZÁGI TELEPÍTÉSEK A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Nagy Kálozi Balázs szerint a telepítések sikerességéhez három feltétel szükséges: egy központi telepítő hatalom, megfelelő terület, valamint rendelkezésre álló telepesek. Az első két tényező – az állam mint telepítő és a kijelölt pusztaterületek – adják meg a lehetőséget arra, hogy a lakossági mozgás és letelepedési szándék egyáltalán megvalósulhasson. (Nagy Kálozi, 1943: 5) Fontos azonban megvizsgálni a befogadó közeget is, azaz, hogy milyen kulturális és etnikai környezetbe érkeztek meg a nagykunsgaiak.

A bácskai terület betelepítése már a török elleni visszafoglaló háborút követően terítékre került a bécsi udvarban. A békekötés után különféle országépítési terveket dolgoztak ki, ennek egyik legismertebb példája a Kollonich Lipót irányításával készült *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* (1689). A tervezet kétféle telepítési modellt különböztet meg: a természetellenes és a kockázatos, erőszakos, illetve elsősorban az idegen népek felé nyitó *meghívásos* betelepítést. Az *Einrichtungswerk* pragmatikus valláspolitikai álláspontot képviselt: a vallási türelmetlenség akadályozhatja a telepesek érkezését, ezért a protestáns betelepülőket is számba vette. Habár a tervezet nem valósult meg, a telepítési koncepció tovább élt az 1722/23. évi pozsonyi országgyűlésen is, ahol a reformjavaslatok között szerepelt a hatéves adómentesség a telepesek számára: így a törvény megteremtette a 18. századi betelepítések jogi alapját, a század elején leginkább német ajkú telepesek részvételével. (Spannenberger–Spannenberger, 2018: 6–8)

A 18. század második felében a betelepítések koncepciója alapjaiban átalakult, és előtérbe került a tudatos, mérnöki pontossággal kivitelezett telepítéspolitikai. A bécsi udvar számára alapelvvé vált, hogy alapos és következetes előkészítéssel viaszszoríthatóak az etnikai és a felekezeti ellentétek. A Mária Terézia-féle urbáris felmérések alapján a telepítésekben a mobilis zsellérek váltak kulcsszereplővé, akik nem voltak földhöz kötve, rugalmasan reagáltak a gazdasági igényekre, és nyitottak voltak az új lehetőségekre. Éppen ezért a belső migráció egyre inkább felülmúlta a külföldre telepítéseket. (Spannenberger–Spannenberger, 2018: 24–29)

II. József megtartotta a korábbi telepítéspolitikai elveket. Az uralkodó 1782-ben nagyarányú német bevándorlást kezdeményezett elsősorban a Rajna-vidéken élők számára. Célja nemcsak az elnéptelenedett délvidéki térségek betelepítése volt, hanem a mezőgazdaság fejlesztése is, főként a német telepesek munkakultúrájára támaszkodva. A század eleji mintegy 1,25 millió főről a század végére csaknem 3 millió főre növekvő magyar parasztság ugyanakkor egyre szűkösebb telkeken élt, így a belső népmozgás spontán módon is elérte volna a gyéren lakott térségeket.

A belföldi telepítések nem okoztak volna nagyobb költséget, sőt gazdaságilag is előnyösebbek lettek volna,³ azonban II. József sokkal inkább támogatta a nemzetiségi, főleg a német és szerb lakosság betelepítését. (Rozsnyai, 1993: 9; Kollega Tarsoly, 2018: 28–29) A türelmi rendelet (1781) tovább növelte a protestáns telepések integrációs lehetőségeit, s e folyamatok következtében több település is vegyes felekezetűvé vált, ami új egyházközségeket és később templomokat jelentett. Nagyrészt ennek köszönhetően vált lehetségessé a jászkunsági református parasztság részvétele az ekkor zajló állami telepítési akciókban. Fő célpontjaik Bácsfeketehegy,⁴ Ómoravica,⁵ illetve Pacsér⁶ puszták lettek.

HELYZET A NAGYKUNSÁGBAN

A Jászság, Nagykunság, valamint Heves–Külső–Szolnok vármegye egyes községeinek lakossága jelentős számban kapcsolódott be a telepítési folyamatokba, ami főként társadalmi okokra vezethető vissza. A legfőbb tényező, amely átformálta a helyi viszonyokat, a jászkun *redemptio* volt. I. Lipót ugyanis 1702-ben a területet, lakóinak autonómiáját semmibe véve, 500 000 rajnai forintért eladta a Német Lovagrendnek, ami a jászkunokat jobbagysorba taszította. Már 1711 után megindult a földesúri függés alóli megváltás mozgalma, ennek érdekében anyagi vonatkozású intézkedések is születtek, elsősorban kölcsönszerzés formájában. 1731-ben a lovagrend hivatalosan lemondott birtokáról, és III. Károly átadta azt a Pesti Invalidus Háznak. Az osztrák örökösödési háborúban való katonai részvétel révén a Jászkunság megváltása ismét napirendre került. Végül, hosszas előkészület után, 1745. május 6-án Mária Terézia aláírta a redemptiós oklevelet, azaz felszabadította a Jászkunságot a földesúri joghatóság alól. A megváltás költségeit 6%-os kamatra felvett kölcsönökből fedezték, amelyeket nemesek, egyházi személyek és rendházak nyújtottak. A Jászkunság összesen 575 900 rajnai forintot fizetett a szabadságáért. A *redemptio* jelentős társadalmi és gazdasági átalakulást indított el a térségben. A megváltási folyamat ugyan visszaadta a kerületek autonómiáját, de jelentős belső feszültségeket is okozott, főként az anyagi teher megosztása és a földosztás miatt.

3 A betelepülőket 17 hektár szántófölddel, 7 hektár réttel, 400 m² alapterületű épület elkészítéséhez szükséges építőanyaggal, 2–2 ökörrel, lóval, tehénnel, valamint olyan földművelő eszközökkel, mint a szekér, eke és borona csábították az új területre. Ezenkívül egyévi élelem, tízévi teljes adómentesség, szabad vallásgyakorlás és a legidősebb fiú katonai mentessége illette meg a telepeseket. Ez családonként 500 rajnai forintba került a koronának. (Rozsnyai, 1993: 9)

4 Ma Feketić (Фекетић), Szerb Köztársaság.

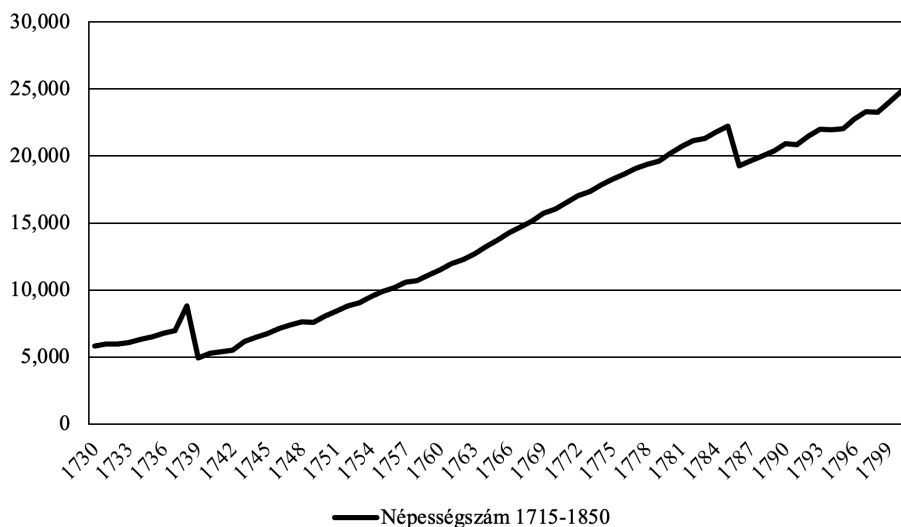
5 Ma Stara Moravica (Стара Моравица), Szerb Köztársaság.

6 Ma Pačir (Пачир), Szerb Köztársaság.

Akik hajlandók és képesek voltak hozzájárulni a redemptióhoz, azok a befizetett összeg arányában földbirtokhoz jutottak. Ez az új földelosztási rendszer vezetett a Jászkunság új társadalmi rétegződéséhez: akik pénzzel részt vettek a redemptióban és földet is váltottak, redemptusok lettek. A földbirtokhoz helyi politikai és gazdasági előjogok kapcsolódtak, például a közigazgatásban való részvétel vagy az adókedvezmények. Akik kimaradtak a megváltásból, és nem jutottak földhöz, azokat irredemptusoknak nevezték, s kiszorultak mind a földvásárlásból, mind a helyi előjogokból. (Kelemen, 1877; Mihalik, 2020: 25–32)

Az elvándorlás egyik motivációja az 1745-től fokozatosan kiépülő és megszilárduló redemptionális rendszer volt. Az 1750-es évektől újraosztották a szántóföldeket, majd ezzel párhuzamosan korlátozták az irredemptusok hozzáférését a közös legelők használatához. A vagyonosabb redemptusok fokozatosan kisajátították ezeket a területeket, ami társadalmi feszültségekhez vezetett. A földhözjutás lehetősége fokozatosan beszűkült: a gazdák csak jelentős pénzbeli hozzájárulás ellenében válhattak földhasználóvá. Az 1766. évi összeírás szerint például Kunhegyesen a családok 43%-a irredemptus volt, s csupán az össz állatállomány 20%-ával rendelkeztek. A házzal rendelkező irredemptusok aránya is alacsony (115 irredemptus család 203 redemptushoz képest), ami a térség egyik legrosszabb mutatóját jelentette. (Szabó, 1989a: 39–40)

Ugyancsak aggasztó méreteket öltött a terület lakosságának növekedése. A Nagykun Kerület népessége a 18. században igen gyorsan gyarapodott: 1743 és 1785 között majdnem a négyszeresére nőtt (5827 főről 22 227-re), ami főként a nagyarányú betelepülésnek köszönhető, nem pedig a természetes szaporulatnak. Az idegenek befogadását egyrészt a közösség gazdasági és társadalmi igényei indokolták (pl. különféle mesterségek, így fazekasok, szabók), másrészt szervezett, erőszakos betelepítések is gyarapították a lélekszámot (pl. a Karcagra betelepített katolikusok 1769-ben). Mindezek ellenére a Nagykunság továbbra is az ország ritkábban lakott térségei közé tartozott (1787-ben 20 fő/km², az országos átlag: 31), mégis túlnépesedés alakult ki. (Szabó, 1989a: 38–39)

A NAGYKUNSÁG NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSA 1730 ÉS 1800 KÖZÖTT.⁷

Forrás: Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras és Túrkeve református és római katolikus anyakönyveiből, valamint Dányi-Dávid, 1960 alapján a szerző szerkesztése.

A túlnépesedés problémájához szorosan kapcsolódik az árvízveszély: a Tisza, a Berettyó és a Körös gyakran kiöntött, s az év nagy részében víz alá került a térség. Habár a víz közelsége kezdetben előnyt jelentett, hosszabb távon az áradások súlyos gazdasági és életviteli nehézségeket okoztak. A mezőgazdaság súlypontja ezért az állattartásra helyeződött át, ám a tavaszi és az őszi áradások idején a legelők nagy része is víz alá került. (Szabó, 1989a: 39) A kivándorlás tehát elsősorban a szegényebb parasztság önkéntes népmozgalma volt, amely mögött nem állt központi szervezés, inkább kényszerítő gazdasági és társadalmi körülmények hatása érzékelhető.

Az első jelentkezők: a kunhegyesi telepések

A kivándorlási hullám nagykunsági elindítói a kunhegyesiek voltak, akik hírt szerezve II. József 1782-ben megjelent pátenséről, szinte azonnal szervezkedni kezdtek a földszerzés és az új megélhetési lehetőség reményében. A kiküldött bécsi deputáció vezetője Terebesi András volt, aki több mint 250 kunhegyesi család

⁷ A grafikon elkészítéséhez a II. József korabeli népszámlálás adatait vettük alapul (1785. évi állapot). Ehhez hozzásegítettek a helyi református és katolikus anyakönyvek, így az évenkénti születések és halálozások számából számítottunk ki egy megközelítő értéket az egyes években a lakosság számára vonatkozóan. A grafikonon szemmel látható az 1739. évi pestisjárvány, illetve az 1786. évi Bácskába költözés.

nevében folyamodott kamarai földbirtokért. A követek Bécsben kedvező fogadtatásban részesültek, feltehetően személyesen II. József is fogadta őket.⁸ A császár 1784. augusztus 6-i rendeletében kérte a magyar kamarát, hogy vizsgálja meg a telepítési lehetőségeket a zombori kamarai javak között. A szervezkedés hírére 1784. május 1-jén reagált a kunhegyesi magisztrátus, amely az irredemptusok pénzugyűjtését és bécsi útjuk tervét súlyos vétségként értékelve vizsgálatot rendelt el a kezdeményezők ügyében, sőt még a kerületi kapitányságnál való feljelentést is kilátásba helyezte:

„Lármázó irredemptus lakosok el végezték magukban, hogy valamely föld, vagy pusztaság szerzés végett Bétsben fognak menni eő Felségéhez: sőt azon útra talán már valamelly számú summát collecta gyanánt, mely sok ízben eő Felsége által tilalmaztatott, a szegény irredemptusoktól össze is szedtek: ezen dolognak tehát, ha valójában úgy vagyon e? Amint referáltatik meg vizsgálni szükséges, és ha valami bizonyos kerül ki a dologból, az azonnal nemzeti districtuális kapitány úrnak hírül adattasson.” (MNL JNSzVL V. 1700. 1: 1784. 5. 1.)

A tanács ugyanakkor kénytelen volt elismerni, hogy a földnélküliek földhöz juttatásuk híján nem tudnak sem megélni, sem adót fizetni: „különben sem nem élhetnek, sem adójukat meg nem adhatták,” így az egyetlen járható út a kitelepülési törekvések támogatása. A rossz termésű év és a katonai beszállásolások okozta megterhelés tovább fokozta a helyzet tarthatatlanságát. A tanács végül az Illéssy János nagykun kapitány által feltett kérdések nyomán az 1784. október 2-i határozatában hivatalosan is elismerte: az irredemptus lakosság elvándorlása kisebb gondot okoz, mint a megtartása. (Szabó, 1989a: 44–45) A magisztrátus végső álláspontja szerint nem akadályozhatják a lakosok elköltözési szándékát, mert ellenkező esetben jogosan várnák el tőlük, hogy helyben biztosítsanak megélhetést számukra: „mind ezekre nézve azon lakosoknak el menő szándékát inkább elől mozdítani szükségesnek állittya a nemes tanács, mint sem akadályoztatni maga és a Helység résziről.” (MNL JNSzVL V. 1700. 1: 1784. 10. 2.) 1784. november 25-én II. József véglegesítette a letelepedést engedélyező rendeletet, amely Feketity pusztá és a verbászi maradványföldek átadását írta elő. A telepesek kedvezményekben részesültek: háromévi adómentesség, házépítési segély, vetőmag- és gabonakölcsön, illetve vallásszabadság. A kunhegyesiek azonban újabb követelésekkel álltak elő: kérték a szomszédos Velity pusztaság hozzácsatolását a már kijelölt területhez, s

8 Ezt megerősíteni látszik az is, hogy Kálmándi Pap János kunhegyesi rector, későbbi bácsfeketehgyi lelkész a költözés után beírta ezt az egyházközség jegyzőkönyvébe: a történetek idején ugyanis még kunhegyesi iskolamester volt, tehát személyesen is hallhatott beszámolót az eseményről. (Nagy Kálózi, 1943: 35)

enyhébb munkafeltételeket (pl. kevesebb robotnap) követeltek. A zombori adminisztráció végül ígéretet tett a puszta átengedésére, amit a kamara is jóváhagyott. (Nagy Kálozi, 1943: 42)

A második költözési hullám: karcagi, kisújszállási és kunmadarasi telepések

Az 1785 tavaszán induló második bácskai letelepedési hullám a Jászkunság négy helységéből, Karcagról, Kunmadarasról, Kisújszállásról, illetve a jelen írásban nem tárgyalt Jászkisérrel indult el. Ez a mozgalom, az előző évvel szemben, alulról szerveződött: a telepések először Bácskában tájékoztak a lehetséges telephelyekről, és csak ezt követően kezdeményeztek kapcsolatot a kamarával.⁹ A zombori adminisztráció 1785. március 29-i jelentése már több száz fő indulási szándékától számolt be, különösen Kisújszállásról, Túrkevről és Madarásról jelentkeztek sokan. Valamennyien azt kérték, hogy vallási és közösségi homogenitásuk megőrzése érdekében külön pusztákra települhessenek. E kezdeményezés megerősítette a zomboriak azon javaslatát, hogy a kunhegyesiek számára már kijelölt Feketehegy és Velity mellett újabb területek átadását is mérlegelni kell. A jászkun csoportok szervezett fellépése révén 1785 tavaszán többször követségek is jártak Zomborban. A delegációk előjegyeztették magukat bizonyos pusztákra, s igyekeztek biztosítani helyüket. A zombori kamara május 21-i jelentésében 389 család elhelyezését kérte (Karcagról 141, Kisújszállásról 186, Kunmadarasról 34, Jászkisérrel 28). A jelentkezők többsége református vallású volt és saját lelkészt, valamint tanítót kívántak magukkal vinni. (Nagy Kálozi, 1943: 55–56)

A zombori ígéret megerősítette a jászkunságiak eltökéltségét, így 1785 tavaszán újabb lépésként a kitelepülni vágyók egy közös, kilencfős deputációt küldtek Budára, hogy a kamara előtt képviseljék ügyüket. Az új, 1785. májusi névjegyzék már 614 családot tartalmazott, ami jelentős növekedést mutatott a korábbi névsorhoz képest: Karcagról 2, Kisújszállásról 134, Kunmadarasról 75, Jászkisérrel pedig 14 új család jelentkezett. (Kaposvári, 1989: 126) Az ügyintézés heteket vett igénybe Budán, ahol Tóth István vezette a tárgyalásokat, és leendő jegyzőségi tisztséget helyeztek kilátásba számára az új községben.

9 Ómoravicáéhoz rendkívül hasonló Debeljácsa megalakulása. A település, így a református egyházközség is 1794-ben, főként Hódmezővásárhelyről, Makóról, Szentesről és Magyarittabérről érkező kálvinista telepések révén alakult meg egy előzetes helyszíni felmérést követően. Az egyházközség szervezési munkálatait a helység „megülése” után Szalai Pál lelkipásztor végezte, aki vizitációja során felmérte a hívek vallásosságát, az egyház anyagi helyzetét, ezenkívül megszervezte a presbitériumot, gondnokot és egyházfit iktatva be. A templomépítést ekkor még nem tartották szükségesnek, elegendő volt a deszkából ácsolt imahely fenntartása. (Hegyi, 2017: 26)

A június 22-én benyújtott folyamodványban három bácskai kamarai birtok, így Pacsér, Ómoravica és Pusztakula átengedését kérték, csatolva a névjegyzéket, igazolóleveleiket, valamint az igényelt kedvezményeket. A bizottság többek között az alábbiakat kérte: szabad vallásgyakorlást, javadalmi földeket, a robot megváltását, útiköltséget, az italmérési jog megváltását, valamint tízévi adómentességet. (Szabó, 1989b: 18–19) Végül 1785. október 6-án született meg a végleges döntés, melynek értelmében hasonló kedvezményeket kaptak, mint a kunhegyesiek: szabad vallásgyakorlás, 400 telek kiosztása vagyoni helyzet alapján, 18 forint házépítési segély, gabonakölcsön (kenyérre és vetőmagra), illetve három esztendő adómentesség. (Fazekas, 1989: 71–72) Ezekről a kedvezményekről 1786. március 14-én Jászberényben értesültek a telepések küldöttei. Ekkorra már javában folytak az előkészületek: az eladások, vagyonfelmérések, felszámolások. A kivándorlók legtöbbje csak az állatait és legszükségesebb ingóságait tudta magával vinni, egyéb tulajdonát pénzzé tette. (MNL JNSzVL V. 101. 5: 1786, 17/4; 33/2; 36/5) Az újrakezdés így nemcsak anyagi, hanem egzisztenciális és közösségi reményként jelent meg.

AZ ÚJ TELEPEK ÉS A MEGALAKULT EGYHÁZKÖZSÉGEK

A Bácskába történő kiköltözést vizsgáló kutatók becslése alapján Karcagról 1000 (Fazekas, 1989: 69), Kisújszállásról 1000 (Szabó, 1989b: 7), Kunmadarasról 490 (Kormos, 1967: 62), Kunhegyesről 900 (Szabó, 1989b: 7), illetve Túrkevéről 54 lélek¹⁰ hagyta el szűkebb pátriáját egy új hazáért, jobb esélyekért. Számításaink alapján tehát – melynek eredménye ugyancsak becslés, de iránymutató lehet – körülbelül 3444 fővel csökkent a Nagykunság létszáma 1786-ban. A Nagykun Kerület (Kun-szentmárton nélkül) népessége a II. József-féle népszámlálás szerint 22 227 fő (Dányi-Dávid, 1960: 64), amely szám 1786 végére (az évi születésekkel és halálozásokkal együtt) 19 270 főre módosult.

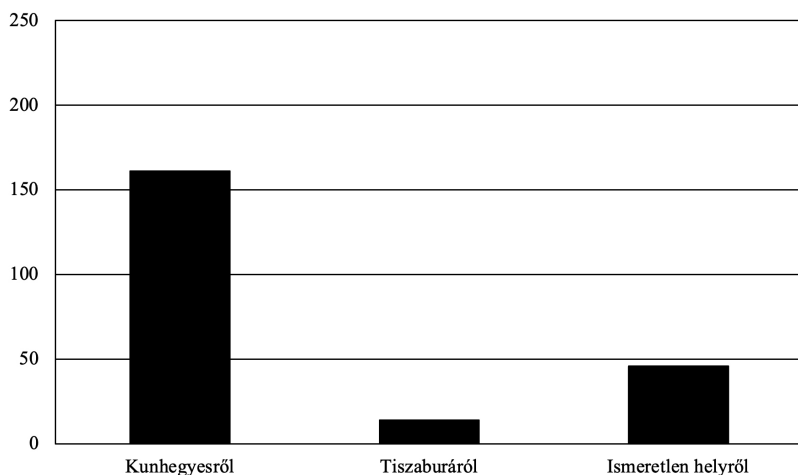
Az új telepések hasonló feltételekkel kapták meg földjeiket a kincstár tulajdonában álló területeken, a kamara földesúri fennhatósága alatt. A telepések társadalmi státuszát jelentős változás érte: a Jászkunság korábbi szabad lakói a kamara jobbágyaivá váltak, anyagi helyzetük azonban jelentősen javult a kedvezőbb települési feltételeknek köszönhetően. A települések sikerességét leginkább az autonóm egyházi élet fejlődése tükrözte, ami egyúttal a telepések közösségi áldozatkészségéről és együttműködéséről is tanúskodott. (Nagy Kálozi, 1943: 97–98)

10 A tanulmányban Örsi a családok létszámát 3–9 főben állapította meg, Túrkevéről pedig 9 családot jelöl kiköltözőnek. Ennek megfelelően a 3–9 fős átlagot tekintve 6 fővel számoltunk egy család esetében, tehát 54 főt kaptunk eredményül. – Örsi 1989. 216.

Az egyházi szerveződésben a kecskeméti egyházmegye játszott vezető szerepet, amelyhez az új közösségek csatlakoztak¹¹ a korábban már kialakult német eklézsiák mellett. (DmRERL A/5. 1: 205–213, 363; DmRERL A/5. 2: 59, 65–67, 97, 147–148)

Bácsfeketehegy

A bácsfeketehegyi telepet főként kunhegyesiek telepítették be. A területek felmérését Köröskényi Mihály kamarai mérnök végezte, aki precíz leírást adott a földosztásról és az első telepesek származási helyéről. A földosztás szigorú szabályok szerint történt. Minden család vagyoni helyzetének és munkateljesítő képességének megfelelően kapott földet, jellemzően egy teljes vagy fél jobbágyteleknek megfelelő területet. Az építkezések nehézségekbe ütköztek a fa- és nádhiány miatt, mivel a vidék természetes erdőségei jelentősen megritkultak. A zombori adminisztráció ugyan igyekezett segítséget nyújtani, de az építőanyagok beszerzése továbbra is nagy gondot okozott. A házak jelentős része vert falból készült, a telepesek saját kezűleg emelték őket (Nagy Kálózi, 1943: 99; Szabó, 1989a: 61). A község lélekszáma gyorsan gyarapodott, részben a természetes szaporulat, részben az utólagosan beköltözők révén, köztük nem magyar nemzetiségűekkel is, akik idővel beolvadtak a helyi református közösségbe. (Boerringter-Sárközi, 2016)

ABÁCSFEKETEHEGYREÉRKEZŐKSZÁRMAZÁSIHELYÜKSZERINT(ACSA LÁDOKSZÁMASZERINT)
NAGY KÁLOZI, 1943 ALAPJÁN A SZERZŐ SAJÁT SZERKESZTÉSE

11 A vizsgált gyülekezetek az 1801. évi, Duna melléki konzisztórium döntés (Szalkszentmárton, 1801. április 14–15.) értelmében a Kecskeméti Egyházmegyéből átkerültek az Alsóbaranyai Egyházmegyébe: „A Ketskeméti Tractusnak felette hosszan való nyúlására nézve a n[emes] Báts vármegyében fekvő ekl[ézsi]ák e naptól fogva az A[lsó]Baranyai Tractusba incorporáltattak.” (DmRERLA/1a. 6: 360)

A Bácsfeketehegyre költözött kunhegyesiek ragaszkodtak a szabad vallásgyakorlatukhoz, a lelkészük személyét pedig nem bízták a véletlenre: magukkal hozták a Kunhegyesen 1782 és 1785 között szolgáló iskolamestert, Kálmándi Pap Jánost (MNL JNSzVL VIII. 132. 1, 1), emellett a kunhegyesi anyaegyházközségtől kaptak egy úrasztali cinpoharat, illetve egy ezüst úrasztali kelyhet.¹² (Bárth, 2017: 23) A lelkész 1756. november 17-én született Debrecenben, Kálmándi Pap Imre közrendű és Rabló Sára gyermekeként. Alsóbb iskoláit Mezőtúron végezte, majd 1775. április 27-én iratkozott be a Debreceni Református Kollégium felsőbb osztályaiba. 1782-ben bocsátották ki iskolamesternek Kunhegyesre, s egészen 1785-ig szolgált ott a helyi magisztrátus meglegedésére. Rectorsága végeztével az elköltöző kunhegyesiekkel tartott, akik lelkészükké választották, de csakhamar továbbállt. 1791-ig szolgált a Bácskában, utána visszatért a Nagykunsági Egyházmegye területére. Két éven keresztül Tiszaabádon szolgált előbb segéd-, majd időközi lelkészként 1793-ig. Később nyomát veszítjük, annyi viszont bizonyos, hogy elhagyta az egyházmegye területét. (Szabadi, 2013: 574; TtREL II. 28. a. 3: 163; TtREL II. 28. e. 1: 176)

Az új telepések, alighogy megérkeztek, kérelmet fogalmaztak meg az uralkodónak 1785. június 6-án, hogy templomot, parókiát építhessenek. A kérésük kedvező fogadtatásra talált már ősszel, s a következő évben hozzáálltak a munkálatokhoz. A lelkészlakot felépítették, bár sosem fejezték be teljesen. A templom sorsa kedvezőtlenebbül alakult: a munkálatok elhúzódtak, sokáig tető sem került a vályogépületre. (Sárközi, 1997a: 41) Isten háza csak 1804-re épült meg, így Kálmándi még a saját házánál prédikált, (Bárth, 2017: 23) munkáját pedig egy 21 tagú presbitérium segítette. (Sárközi, 1997a: 42) A lelkész fizetésére nem találtunk megbízható adatokat, de Bárth János forrásközlése az 1819-es vizitációról (Bárth, 2017: 28) iránymutató lehet: ennek alapján a lelképásztor tisztességes jövedelmet kapott, a kunhegyesi lelkész járandóságához hasonlót. (TtREL I. 33. c. 1, 2. sz. irat)

Csakhamar iskolákat is létesítettek, amelyek mind a parókia közvetlen közelében épültek fel: a fiúiskola vele szemben, a leányok iskolája pedig a lelkészlak mellett kapott helyet. A gyermekeket tanítania is kellett valakinek, a fennmaradt források és a szakirodalom viszont nem egységesek az első iskolamester személyét illetően. Körtvélyesi Pál helyi lelkész feljegyzései alapján az első rector Berhidai János volt (Sárközi, 1997b: 106), frissebb kutatások viszont – B. Keresztes József feketehegyi lelképásztor kutatásai nyomán – Balog Miklóst említik a feketicsi iskola első tanítójaként. (Virág, 2005: 14–16) Annyi azonban bizonyos, hogy a tanító fizetése jóval kisebb volt, mint az anyatelepülés, Kunhegyes iskolájának rectoráé: ez az adat ugyancsak alátámasztja az egyházközség szegénységét és nehéz indulását, mivel a tanítóknak csupán a minimumot engedhették meg fizetségként. Az alábbiakban egy összehasonlító táblázatot közlök, amelyben azonos sorba rendeztem az ugyanazon járandóságra vonatkozó tételeket.

12 Felirata a következő: „Kunhegyesi Ecclesiae ez pohár 1713.” (Felhősné Csiszár et al., 2005: 23)

A KUNHEGYESI ISKOLAMESTER FIZETÉSE 1792-BEN		A BÁCSFEKETEHEGYI ISKOLAMESTER FIZETÉSE 1785-BEN	
Késpénz	25 Rh. frt. ¹³ 30 xr. ¹⁴	Késpénz	40 Frt
Intertentiójára	25 Rh. frt. 30 xr	–	–
Szalonnára	4 Rh. frt. 15 xr	–	–
Búza	kétszeres 16 Posoni mérő ¹⁵	Búza	12 köből
Árpa	szintén annyi	Árpa	12 köből
Intertentiójára	12 Posoni mérő búza	–	–
Egy mázsa ¹⁶ hús helyett	5 Rh. frt.	–	–
50 font ¹⁷ Só helyett	1 Rh. frt. 40 xr	Só	50 font
10 font fagyú helyett	1 Rh. frt.	Faggyú	15 font
Két szekér fa		Tűzifa	2 öl
Minden gyermektől fizetnek a' szülék 17 Xrt és egy véka búzát a' millyen terem magoknak		Minden gyermektől fél véka búza és árpa.	
Prédikációs halottól	12 xr	Prédikációs halottól	8 garas
Ének szóستól	6 xr ¹⁸	Énekszós halottól	4 garas
Tizenkét Posoni mérő búza örlés		Örletés	–
Minden gyermektől tiztiz kéve ¹⁹ nád vagy kóró		–	–
Két köből ²⁰ akár őszi akár tavaszi maga alá való szántott föld		4 köből és egy sessio ²¹ vetésre való föld.	

A KUNHEGYESI ÉS BÁCSFEKETEHEGYI ISKOLAMESTEREK FIZETÉSE A 18. SZÁZAD VÉGÉN.

TTREL I. 33. C. I, 2. SZ. IRAT ÉS SÁRKÖZI, 1997B: IO6. ALAPJÁN A SZERZŐ KÖZLÉSE.

Ómoravica

Az ómoravicai telepre túlnyomó részben Karcagról, Kunmadarasról és Jász-kisérről érkeztek. A területet 1786 tavaszán Szalay József mérnök mérte fel, majd földosztás útján 209 és fél jobbágytelekre tagolták a területet, amely a telepések

¹³ Rh. frt. = Rhénes forint

¹⁴ xr. = krajcár

¹⁵ 1 pozsonyi mérő tömege kb. 15,52 kg. (Bogdán, 1991: 605)

¹⁶ 1 mázsa = 100 kg.

¹⁷ 1 magyar font tömege kb. 0,49 kg. (Bogdán, 1991: 623)

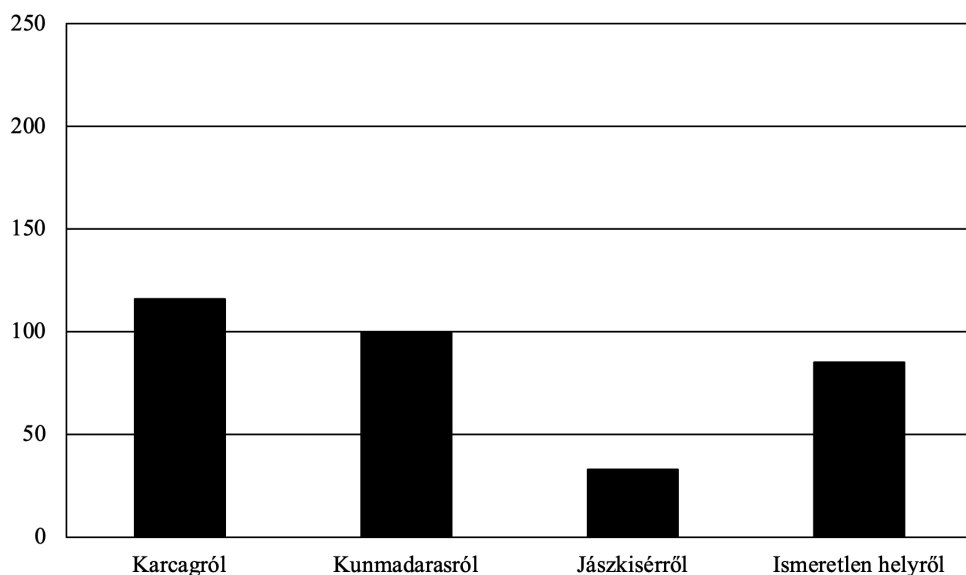
¹⁸ Az iskolamester esetenként a temetéseken segédkezett a lelkésznek, ekkor énekszóval búcsúztattott halottért 6 krajcár, prédikációval temetett elhunyt esetében pedig 12 krajcár illette meg.

¹⁹ 1 kéve térfogata kb. 0,5 dm³. (Bogdán, 1991: 619)

²⁰ 1 köből vetés kb. 0,399 ha földterületre volt elegendő. (Bogdán, 1990: 580)

²¹ Jobbágytelek

munkára és letelepedésre ösztönzését szolgálta. A betelepülők hamar megszervezték a község igazgatását: jegyzőt és tanítót is hozattak Nagykőrösről. Az első középületekkel együtt épült fel a községgháza, amely ideiglenesen a jegyző, majd a lelkipásztor otthonául is szolgált.

AZ ÓMORAVICÁRA ÉRKEZŐK SZÁRMAZÁSI HELYÜK SZERINT (A CSALÁDOK SZÁMA SZERINT)
NAGY KÁLOZI, 1943 ALAPJÁN A SZERZŐ SAJÁT SZERKESZTÉSE

A feketehegyiekhez hasonlóan az ómoravicaiak is kérelemmel folyamodtak az uralkodóhoz, hogy templomot és parókiát építsenek. Az erre adott válaszban engedélyezték számukra a templom építését, azonban csak a lelkész és a tanító számára építhettek házat, valamint temetőhelyet és szőlőnek való földet is engedélyeztek számukra. (Dévay–Gyarmati, 1936: 21)

Az egyházi élet az első iskolamester, a Nagykőrösről érkező Daru István rectorral indult be, aki kezdetben minden feladatot betöltött: ő vezette az istentiszteleteket, fiúkat és lányokat tanított, illetve kántorként is működött, amíg egy képzett lelkészt nem hívtak. Egészen 1789-ig tanított egymaga, amikor Zana Gergelyt hívták meg második tanítónak, amire a diákok nagy létszáma miatt volt minden bizonnyal szükség. 1790-ben aztán egy harmadik tanítót is felfogadtak, Szilágyi Sámuel, aki a fiúkat oktatta Zana Gergellyel együtt, Daru István pedig a leányiskola tanítója lett. (Dévay–Gyarmati, 1936: 32) Az iskolamester fizetésére hasonló megállapítások vonatkoznak, mint Bácsfeketehegy esetében. Bár kétségkívül gazdagabbnak tűnik ez az egyházközség, hiszen két fiúiskolai tanítót is fenntartott. Minden bizonnyal

Ómoravicán is nehezen gazdálkodták ki a fizetésüket kezdetben, amely ugyancsak elmarad a nagykunsági iskolák által biztosított járandóságok mögött.

TEKINTETES NEMES BÁTS VÁRMEGYÉBEN FEKVŐ ÓMORAVICZAI FIU GYERMEKEK OSKOLÁJA TANITÓJÁNAK, AMINT ESZTENDEI BÉRÉT AZ EKKLÉSIÁTÓL VESZI, IGY VAGYON:	
Késpénz	40 forint
Kenyérnek való búza	4 köből
Házi szükségre árpa	ugyanannyi
Négy köből őszi, ugyanannyi tavaszi vetés a fél sessióba az Ekklésia magvából, mely föld az Ekklésiától munkáltatik egészen a Rector hasznára Cantorságáért.	
Hús	40 font
Só	40 font
Fadgyu	15 font
Tűzifa	2 öl ²²
Prédikátziós halottól 24, énekszóstól pedig 12 krajcár ezüstben.	
Minden gyermektől fél véka búza, fél véka árpa.	
A tanítványok, kik kátét tanulnak egy egy huszast, a többi fizet 12 krajcárt.	
Kása	2 véka ²³
Téli fűteni való elegendő.	
Cantorságért a kaszállója feltakaríttatik és behordatik.	

AZ ÓMORAVICAI ISKOLAMESTEREK FIZETÉSE A 18. SZÁZAD VÉGÉN.

DÉVAY-GYARMATI, 1936: 33. ALAPJÁN A SZERZŐ KÖZLÉSE

1786 novemberében érkezett a gyülekezetbe az első rendes lelkipásztor Halasi Gózon József személyében, akinek vezetésével gyorsan megalakult a református egyházközség gondnokot és egyházfit választva, illetve megalakult a presbitérium is. A lelkész 1757. február 13-án született Kiskunhalason, Halasi Gózon Mihály közrendű gyermekeként. Alsóbb iskoláit Debrecenben végezte. A lelkészt akár több ideköltöző karcagi is ismerhette fiatalabb korából, hiszen tanulmányait két évre megszakítva 1773 és 1775 között Karcagon szolgált iskolai praeceptorként. Ezt követően iratkozott be Debrecenben a felsőbb osztályok elvégzésére 1775. április 27-én. Tanulmányai végeztével 1783 és 1784 között a biharpüspöki iskola rectora lett, majd néhány ismeretlen évet követően 1787-ben elfoglalta az ómoravicai lelkészi állást, amelyet egészen 1804-ig betöltött. Ezt követően nyomát veszítjük, annyi viszont bizonyos, hogy elhagyta a Bácskát. (MNL JNSzVL VIII. 125. a. 6; Szabadi, 2013: 575; TtREL II. 28. a. 3: 165; TtREL II. 28. e. 1: 176; Emődi, 2024: 88) A lelkész fizetésére

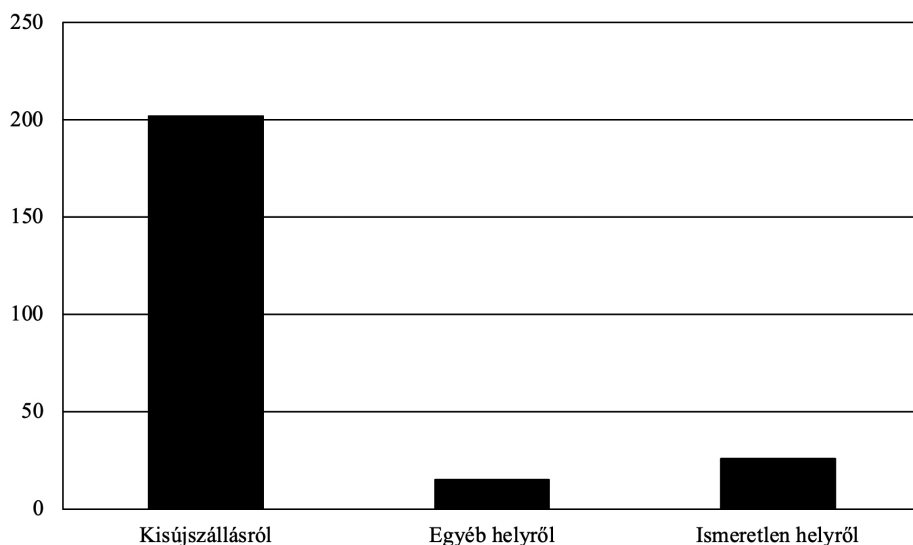
²² 1 öl térfogata kb. 3,4 m³. (Bogdán, 1991: 619)

²³ 1 véka tömege kb. 23,28 kg. (Bogdán, 1991: 615)

nem találtunk megbízható adatokat, de Báर्थ János forrásközlése az 1819-es vizi-tációról (Báर्थ, 2017: 41) iránymutató lehet: ennek alapján a lelkipásztor tisztessé- ges jövedelemre számíthatott, amely hasonló volt a karcagi lelkész járandóságához. (TtREL I. 33. c. 1, 2. sz. irat) Az első évek során a lelkész azonnal nekilátott a temp- lomépítés előkészítésének. A munkálatok igen gyorsan haladtak, ehhez hozzájárult a jelentős helyi közösségi összefogás is. Az épület 1791-re teljesen elkészült, majd 1791. augusztus 14-én ünnepélyesen fel is szentelték (Báर्थ, 2017: 37).

Pacsér

Pacsért leginkább a kisújszállásiak telepítették be. A telepítés alapját az 1786-ban Quits Antal kamarai mérnök által végzett földmérés képezte, amely során a területet részletesen felparcellázták. A népesség növekedése kezdetben nem a természetes szaporulat, hanem az újabb betelepülések eredménye. A szabad, adó- mentes évek lejárta után néhány telepes megpróbált visszatérni eredeti lakóhe- lyére, mivel az új jobbágyi állapot megterhelő volt számukra, de az anyahelység tanácsa szigorúan elutasította visszafogadásukat, tekintettel a helyi közösség ér- dekeire és a katonai összeírásokra. (Nagy Kálozi, 1943: 131–133)

A PACSÉRRÁ ÉRKEZŐK SZÁRMAZÁSI HELYÜK SZERINT (A CSALÁDOK SZÁMA SZERINT)
NAGY KÁLOZI, 1943 ALAPJÁN A SZERZŐ SAJÁT SZERKESZTÉSE

Az egyházi élet gyorsan megszerveződött: a református gyülekezet templomot és iskolát is épített. Lelkészük személyét az előzőekkel ellentétben egy botránynak köszönhatték. A túrkevei iskolamester, Pálfi Pál ugyanis közeli kapcsolatba került

egy helyi nemes és nagy befolyású família, a Vincze-család egyik tagjával, Krisztinával – természetesen házasságon kívül. Egy alkalommal az iskola épületében éjszaka kapták rajta a párt: az esetet gyorsan szájára vette a település, a városi magisztrátus – köztük Krisztina édesapja is – pedig a történeteket kihasználva felelőségre vonta Pálfit mind erkölcstelen magatartása, mind rectori kötelezettségeinek elhanyagolása miatt. Ezek után kénytelenek voltak összeházasodni, majd azonnal kapott az elvándorlás alkalmán a kegyvesztett iskolamester, és a kisújszállásiakkal tartott Pacsérra, ahol megválasztották lelkészüknek. (Pozsonyi, 2008, 26) A lelkész 1754-ben született Kraszna vármegyében. Alsóbb iskoláit Debrecenben végezte, majd ott is iratkozott be a felsőbb osztályok elvégzésére 1778. április 23-án. Nem sokkal később Túrkevére bocsátották ki iskolamesternek, ahol 1783 és 1785 között szolgált. A korábban részletezett botránya következtében ment Pacsérra, ahol 1786 és 1796 között mintegy tíz éven keresztül volt lelkész. Innen azonban a sorozatos elégedetlensége és kihágásai miatt elbocsátották, ezt követően visszaköltözött a feleségével Túrkevére, ott is hunyt el 1812 után. (Szabadi, 2013: 598; TtREL II. 28. a. 3: 207; Túrkeve Emlék-könyv, 112; Pozsonyi, 2008, 52) A pacséri templom is Pálfi idejében épült fel 1790 és 1791 között, eredetileg fa, majd 1810-től kőtoronnyal. (Bárth, 2017: 50) A templom felépülése előtt a szabad ég alatt, később egy lelkészlakhoz közeli színben tartották az istentiszteleteket. (Takáts, 1942: 17) A lelkész fizetésére nem találtunk megbízható adatokat, de Bárth János forrásközlése az 1819-es vizitációról (Bárth, 2017: 55–56) iránymutató lehet: ennek alapján a lelképásztor tisztes jövedelemre számíthatott, a kisújszállási lelkész járandóságához hasonlóra. (TtREL I. 33. c. 1, 2. sz. irat)

Hamar hozzáláttak az iskolák létesítéséhez is. Az első iskolamesternek a korábbi kisújszállási leánytanítót, Monori Mihályt választották meg, de csak másfél évig töltötte be a hivatalát „feleségének tetemes erkölcstelensége miatt”. (Bárth, 2017: 49) A helyiek emlékezetében ő maga jámbor erkölcsű, szorgalmas és tehetséges tanítóként élt. Nem volt szerencsájük a második iskolamesterrel sem. Habár tizenegy évig tanította a gyermekeket Keresztesi György, folyamatos botrányai miatt megfosztották a hivatalától, mivel „már tetőtől fogva talpig meg veszett ember” volt. (Bárth, 2017: 49) Az iskolamesterekre vonatkozóan nem találtunk korabeli fizetési jegyzéket, így azt nem közölhetjük. Beszédes adatok találhatóak azonban Bárth János forrásközlésében, amely szerint az 1819-ben végzett vizitáció hasonló fizetésről számol be, mint Bácsfeketehegy és Ómoravica 18. század végi jegyzékei. (Bárth, 2017: 56)

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban a jászkunsági reformátusok bácskai letelepedésének történetét vizsgáltam. A kutatás során az volt a célom, hogy feltárjam azokat a társadalmi, gazdasági és vallási tényezőket, amelyek a kivándorlás mögött meghúzódtak, valamint bemutassam, hogyan szerveződtek meg az új közösségek az egyházszervezet keretei között. Vizsgálataim során külön hangsúlyt helyeztem az anyatelepülésekkel fenntartott kapcsolatrendszer feltérképezésére, a református egyházközségek kialakulásának és az első helyi lelkészek élettörténetének részletes bemutatására.

A források egyértelműen megerősítették tanulmány fő tézisé, miszerint a kivándorolt lakosok egyházközség-alapítási kísérletei sikeresek voltak, azonban ez lehetetlen lett volna a jászkunsági anyatelepülések segítségével, valamint az uralkodói kedvezmények nélkül. Az elvándorlás legfőbb kiváltó okai a földhöz jutás ellehetetlenülésében, a redemptiós rendszer által generált társadalmi feszültségekben, valamint a természetes népességnövekedésből és a környezeti adottságokból fakadó gazdasági krízishelyzetekben keresendők. Az újonnan megalakult településeken az egyházközségek nem csupán vallási intézményekként funkcionáltak, hanem a közösségi összetartozás, a szociális támogatás és az identitás-megőrzés elsődleges szervezeteivé váltak.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy az anyatelepülésekről érkező anyagi támogatás, illetve a II. József által biztosított, a telepéseket megillető kedvezmények nélkül aligha lehetett volna eredményes az egyházközségek megalapítása. Ugyancsak hathatós segítséget nyújtott a Dunamelléki Egyházkerület is, amely gyorsan reagálva a betelepítésekre, legkésőbb egy-két éven belül lelkészt ordinált Bácsfeketehegyre, Ómoravicára, illetve Pacsérra. A helyi lelkészek, így Kálmándi Pap János, Halasi Gózon József és Pálfi Pál személyes áldozatvállalásukkal és közösségépítő tevékenységükkel kulcsszerepet játszottak a telepes közösségek megerősödésében, illetve az egyházközségek alapjául szolgáló templom létesítésében. A bácskai magyar református közösségek létrejötte és megerősödése tehát erősen összefüggött az egyházszervezet helyi konszolidációjával.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Felhasznált források

DmRERL A/1a. 6: *Volumen protocolli venerabilis superintendentiae Cis Danubianae*, 1796–1814, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára.

- DmRERL A/5. 1: Kecskeméti *Protocollum*, 1740–1787, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára.
- DmRERL A/5. 2: Kecskeméti *Protocollum*, 1788–1901, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára.
- MNL JNSzVL V. 101. 5: Karcag város levéltára, *Protocollum generale omnium in oppi documanicali Kardszag*, 1786–1787, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára.
- MNL JNSzVL V. 1700. 1: Kunhegyes város levéltára, *Prothocollum actorum senatorialium*, 1777–1788, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára.
- MNL JNSzVL VIII. 125. a. 6: A Karcagi Református Elemi Fiúiskola iratai, 1722–1951, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára.
- MNL JNSzVL VIII. 132. 1: Kunhegyesi alsófokú iskolák iratai, Református iskola jegyzőkönyvei és anyakönyvei 1772–1847, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára.
- TtREL I. 33. c. 1: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1791–1822, Nagykunsági Egyházmege iratai, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára.
- TtREL II. 28. a. 1–3: Főiskolai növendékek névsora 1588–1791, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára.
- TtREL II. 28. e. 1: Kollégium diákjai és professzorai 1552–1844, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára.
- Túrkeve Emlék-Könyv (s. d.): Emlék-Könyv, a Túrkevei Református Egyházközség történetéről. Túrkevei Református Egyházközség Irattára.

Irodalomjegyzék

- BÁRTH János (2017): *Bácskai magyar reformátusok a XIX. század elején*. Topolya: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület.
- BOERRINGTER, Jan–SÁRKÖZI Ottília szerk. (2016): *Bácsfeketehegy – Feketić – Feketitsch*, [genealógiai és várostörténeti adatbázis], <https://boerrigter.info/feke-tehegy.html> (letöltés ideje: 2025. április 3.)
- BOGDÁN István (1990): *Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- BOGDÁN István (1991): *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- DÁNYI Dezső–DÁVID Zoltán szerk. (1960): *Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- DÉVAY Lajos–GYARMATI Sándor (1936): *Nagy idők sodrában. A sztáramoravica református keresztyén egyház és község története 1786–1936*. Szabadka: Globus.

- ELEK György (1992): Árak Karcagon a XVIII. század második felében. In: Botka János (szerk.) *Zounuk – A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 7. Szolnok: Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár*, 251–266.
- EMŐDI András (2024): Schola Püspökina: A Debreceni Református Kollégium bi-harpüspöki partikulája. In: Győri L. János–Oláh Róbert szerk. *Református kollégiumok és partikuláik. Tanulmányok Szabadi István 60. születésnapjára*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, 56–90.
- FAZEKAS Mihály (1989): A karcagi áttelepülők. In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.) *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján: Kisújszállás, 1986. április 19–20. Szolnok: Damjanich Múzeum*, 66–95.
- GYÖRFFY István (1922): *Nagykunsági krónika*. Karcag: Nagy és Kertész Könyvnyomdája.
- HEGYI Ádám (2017): A debeljácsai református egyház megszervezésének első dokumentuma (1795). *Bácsország. Vajdasági honismereti szemle* 81 (4): 27–31.
- KAPOSVÁRI Gyöngyi–BAGI Gábor szerk. (1989): *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján: Kisújszállás, 1986. április 19–20. Szolnok: Damjanich Múzeum*.
- KAPOSVÁRI Gyula (1989): Kitelepülés, visszatelepülés Kunmadarason. In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.) *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján: Kisújszállás, 1986. április 19–20. Szolnok: Damjanich Múzeum*, 122–130.
- KELEMEN Kajetán (1877): *A Jász–Kun Redemptio története és fejlődése a jelen korig. Tekintettel a Jász–Kun birtokviszonyok rendezésére*. Szeged: Endrényi Lajos és Társa.
- KOLLEGA TARSOLY István (2018): *Telepeskönyv. II. József német telepesei*. Tarsoly Kiadó: Budapest.
- KORMOS László (1967): *Kunmadaras fejlődéstörténete termelőszövetkezeti közösségé alakulásáig*. Szolnok: Damjanich Múzeum.
- MIHALIK Béla Vilmos (2020): *A kétszer megváltott nép. Katolikus egyház a Jászkunságban (1687–1746)*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- NAGY KÁLOZI Balázs (1943): *Nagykunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában*. Budapest: Sylvester Nyomda Rt.
- ÖRSI Julianna (1989): A bácskai puszták közösségé alakulása és kapcsolatuk a Nagy-kunsággal. In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.) *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján: Kisújszállás, 1986. április 19–20. Szolnok: Damjanich Múzeum*, 96–107.

- POZSONYI Zoltán (2008): *Karrierék, konfliktusok, mindennapok. Egy nagykun familia élete (1745–1867)*. Doktori disszertáció: Debreceni Egyetem.
- ROZSNYAI János (1993): Telepítések a Dél-Alföldön. In: Halmágyi Pál (szerk.) *Bodófalva telepítésének 100. évfordulója. A Makói Múzeum Füzetei 77*, Makó: Makó város önkormányzata, 9–13.
- SÁRKÖZI Ferenc (1997a): Feketics múltja. In: *A megtartó egyház. A feketicsi református gyülekezet történetéből*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 38–89.
- SÁRKÖZI Ferenc (1997b): A feketicsi református egyház iskolái. In: *A megtartó egyház. A feketicsi református gyülekezet történetéből*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 105–124.
- SPANNENBERGER Gabriella–SPANNENBERGER Norbert (2018): A németek 18. századi betelepítése: politikai és/vagy gazdasági folyamatok összessége? *Századok* 152 (1): 5–30.
- SZABADI István szerk. (2013): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában, I–II*, Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára.
- SZABÓ Lajos (1989a): Kunhegyesi „földtelen emberek Feketitsre” költözése 1785-ben. In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.) *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján: Kisújszállás, 1986. április 19–20*. Szolnok: Damjanich Múzeum, 37–65.
- SZABÓ Lajos (1989b): „Patsirra költözendő szegínység” (Kisújszállásiak Bácskába települése 1786-ban). In: Kaposvári Gyöngyi–Bagi Gábor (szerk.) *Jubileumi tudományos ülés a jászkunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulóján: Kisújszállás, 1986. április 19–20*. Szolnok: Damjanich Múzeum, 7–36.
- SZENTESI TÓTH Kálmán (1940): *Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából*. Karcag: Kertész József Könyvnyomda.
- TAKÁTS Károly (1942): *Százötvenöt év. A pacséri református egyház története 1786–1941*. Budapest: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt.
- VIRÁG Gábor (2005): *A feketicsi református iskola története, Dokumentumok és kommentárok, Bácsfeketehegy*: Forum Könyvkiadó.

Beérkezés időpontja: 2025. 04. 26.

Közlésre elfogadva: 2025. 05. 27.

JÁNOS ÉLIÁS

PhD student

The University of Debrecen, the Doctoral School of History and Ethnology, Debrecen

PARISHES IN BAČKA FOUNDED BY THE GREATER HUNGARY CALVINISTS AT THE END OF THE 18TH CENTURY

Abstract: In the spring of 1786, about 3,000 Calvinist settlers from the Jászkun District, mainly from Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes and Kunmadaras, migrated to Bácska [Bačka], where they settled in the desert areas of Ómoravica, Pacsér and Bácsfeketehegy. This large-scale population movement, involving nearly 400 families, was unprecedented in the region since the expulsion of the Turks. As a result of the resettlement, these wastelands were populated and new villages were established. As these were newly established settlements, they had to take their pastors and teachers with them. Pastors and teachers, who were often schoolmasters serving large communities, thus played a prominent role in the development of the Reformed communities. At the same time, the settlers brought their church and educational traditions with them, ensuring the religious and cultural continuity of the new communities (e.g., János Kálmándi Pap, the schoolmaster of Kunhegyes, became the pastor of the parish of Feketics, so the Debrecen spirituality was undoubtedly preserved in the ecclesia). Although the subject has been dealt with by several authors, such as Balázs Nagy Kálozi's monograph or the written material of the commemorative meeting held on the 200th anniversary of the move, this study aims to examine the events primarily from the point of view of the church organisation. Accordingly, our work examines the antecedents and circumstances of migration, the process of the establishment of the parishes, the system of relations with the mother settlements, the role and biography of the Reformed parishes and the first local pastors.

Keywords: 18th century migration, Jászkun District, Bácska, Calvinist church organisation

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE GAZDASÁGI STRUKTÚRÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

MORVAI- RÁCZ RICHÁRD¹

Összefoglaló: Bács-Bodrog vármegyében a XVIII. század folyamán számos adminisztratív, demográfiai, gazdasági és társadalmi változás történt. A felvilágosult abszolutizmus idején Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) betelepítési politikájának hatására nemcsak a térség demográfiai összetétele, hanem gazdasági struktúrája is megváltozott. Ebből fakadóan kutatásunk egyik hipotézise, hogy a felvilágosult abszolutizmus idején végbemenő demográfiai változások nagyban befolyásolták a gazdaság fejlődését. A két jelenség kölcsönhatásait, illetve a demográfiai jelenségeknek a gazdasági mutatókra való hatásait azonban a kutatók helytörténeti megközelítésből gyakran figyelmen kívül hagyják. Ennek a hiánynak a részleges pótlása, a kialakuló gazdasági ágazatok és azok változásainak ismertetése és esettanulmányozása a tanulmány célja. A korábbi tudományos eredményeken kívül levéltári anyagot is felhasználtunk, amelyeket analíziseinkben és szintéziseinkben alkalmaztunk.

A század elején kialakult elsődleges viszonyok a felvilágosult abszolutizmus idején változásnak indultak, s a század második felében gazdasági és társadalmi szempontból teljesen megváltozott a térség. A későbbi rendszerek kialakulása

1 Történész, Községközi Műemlékvédelmi Intézet, Szabadka; külső munkatárs, Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont, Szabadka, email: richatdbt1011@gmail.com.

megértéséhez elengedhetetlen az említett időszak általunk említett metszetének tanulmányozása. Ezek a változások megteremtették a későbbi, dualizmus kori fellendülő gazdasági struktúrákat.

A térség demográfiai és társadalmi változásain kívül elengedhetetlen a geopolitikai és ideológiai változások rövid szemléltetése is. Kutatásunk ezáltal nemcsak új elemeket tár fel, hanem multidiszciplináris megközelítést is eredményez.

Kulcsszavak: Bács-Bodrog, felvilágosult abszolutizmus, gazdaságtörténelem, telepítések.

TÉR ÉS IDŐ

Az egykori Bács-Bodrog vármegye ma több ország területét foglalja magában. A számos impériumváltást megért térség már a középkori Magyarország egyik legnagyobb, a gazdasági fejlődés szempontjából pedig az egyik legelőnyösebb elhelyezkedésű térségének számított.² Pontos történelmi hatáiról az 1802. évi VIII. törvénycikk megjelenéséig nem beszélhetünk. Erre utal a Dudás Gyula szerkesztette Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája is. A kötetben a szerkesztő által tervezett térképen látható a mohácsi vész előtti helyzetkép. Ezen az 1802-ben egyesített két vármegye egymás mellett helyezkedik el, ami miatt egyes települések ingadozó területekként vannak jelölve. Ugyanígy a más, szomszédos vármegyék határán elhelyezkedő települések is gyakran cseréltek gazdát.³ Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című művének első kötetében így jegyzi a két adminisztratív térség határait: „Bácsvármegye – A Duna-Tisza közének D-i részét foglalta magában, nagyjából a löszhátság meredek peremétől D-re.” (Györffy, 1996: 201), „Bodrogvármegye – A Duna-Tisza közének D-i részét foglalta magában, nagyjából a löszhátság peremével érve véget. E terület földrajzilag három eltérő tájra tagolódik: Ny-on, a Duna mellékén a vizekben bővelkedő mezőségre, K-en a Tisza mocsaras parti sávjára, középen pedig meredek peremmel határolt löszhátságra.” (Györffy 1966: 695).

2 A dualizmus korában, 1909-ben született Magyarország vármegyéi és városai című kötetben az Előszó szerzője, Városhy Gyula romantizáló hangnemben ír a vármegye fontosságáról. Azonban tudományos megközelítés céljából a kötetben szereplő földrajzi elemzések alátámasztják ki-jelentésünket. Ebben a fejezetben alapos leírást kapunk a táj sokszínűségéről, mely elősegítette a különböző foglalkozások megjelenését, kialakulását, valamint fejlődését. Lásd: Borovszky Samu (Szerk.), Bács- Bodrog vármegye I, Budapest, 1909: Természeti viszonyok (1-24).

3 Itt Csanád és Csongrád vármegyékre hívta fel a szerző a figyelmet.

A vármegye szempontjából később is fontos gazdasági, később telepítési csomópontok első írásos említése még a török veszély előtti időszakból származik. Így került említésre 1216-ban Zenta, 1391-ben Szabadka, Coborszentmihály, a mai Zombor elődje 1403-ban, illetve Topolya 1462-ben. (Almási-Tari 2016: 23–25; Magyar 1991: 4–5; Stepanović 2018: 63; Nagy 2001:27). A XVI. század elején a mohácsi vést követő évtizedekben a teljes térség az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került. Fontos kiemelnünk, hogy a történetírás jelenlegi eredményei alapján nem tudjuk pontosan meghatározni, mikor is került török kézre a teljes, általunk említett térség. A bácsi vár elesésének pontos évét egyes történészek 1541 és 1542/43 közé teszik, a térség bizonyos városainak, többek között Bajának és Zombornak oszmán kézre kerülését pedig 1541-re (Györe-Pfeiffer 2019: 299–300). Az bizonyos, hogy a „nagy bécsi háborút”⁴ követően ez a térség az 1699. évi karlócai békekötés után került *de jure* ismét a Habsburgok kezére.

Már a karlócai békekötés előtti években megpróbálkoztak a déli peremvidéken elterülő egykori vármegyék ismételt létrehozásával. Bács-Bodrog vármegye újralakításának céljáról tanúskodnak I. Lipót 1698-ban tett intézkedései is. Ezt alátámasztja az október 16-án kelt okirat is, mely Széchényi Pál kalocsai érseket Bács megye főispánjaként említi. (Dudás 1896: 322–323). A felszabadító háború lezárása után, 1699-ben Bács megye a bajai, zombori és bácsi járásokban összeírást hajtott végre, december 14-én pedig Baján, a megye akkori székhelyén, gyűlést tartott. A már korábban említett megállapításunkat, mely szerint a két adminisztratív térség határait nem tudjuk pontosan meghatározni, alátámasztják azon adatok is, miszerint a vármegyék területi követeléseik miatt számos összetűzésbe keveredtek, melyek csúcspontja 1716-ban következettbe. A vita végkifejlete a két térség Bács vármegyébe való összeolvasztását eredményezte 1729-ben (Borovszky II 1909: 155; Dudás 1896: 323–331; Јакшић 2018: 11–21).

A visszafoglalt területeken ugyanekkor hosszú szervezés vette kezdetét a katonai határőrvidékek létrehozásának céljával. Ez a folyamat 1702-ben ért véget a négy határőrvidék: a Szávai, Dunai, Tiszai és a Marosi megalakulásával.⁵ Az általunk tanulmányozott vidék esetében a Dunai, illetve a Tiszai határőrvidékek számítanak

4 Vidékünkön a nagy bécsi háború kifejezés az elterjedt változata a Szent Liga háborúját, nagy visszafoglaló háborút (németül Großer Türkenkrieg) jelölő hadviselésnek, melynek során az adott térséget is sikerült felszabadítani az oszmán uralom alól.

5 A Tiszai határőrvidék térségét közigazgatásilag Csongrád, valamint Bács és Bodrog vármegyék területéhez csatolták, míg a Marosi határőrvidék közigazgatási beolvasztása Csanád, illetve Arad vármegyékhez történt meg.

relevánsnak, mivel ezek terültek el a bácskai régióban.⁶ A tiszai határőrvidéket 1750-ben nagyrészt feloszlatták, s az itt elterülő települések már a vármegyének és a magyar királyi kamarának adóztak. Fontos azonban megemlíteni, hogy 1873-ig folyamatosak az átrendezések⁷, amikor is végérvényesen megszűnt a határőrvidék minden formája. (Iványi 1885: 114–117; Славнић 2013: 35–37, 128–130; Микавица, Лемајић, Васин, Нинковић I 2016: 216–245, Микавица, Лемајић, Васин, Нинковић II 2016: 89–91).

Az általunk vizsgált időszak, a XVIII. század második fele számos geopolitikai⁸ és társadalmi kihívás elé állította a Habsburg Monarchiát. A felvilágosult abszolutizmus korában – a birodalom, az államapparátus modernizálása idején – a betelepítések által sikerül a térség gazdasági helyzetén javítani. Azonban ezek a folyamatok majd csak 1750 után mutatkoznak meg igazán, amikor a betelepítések új szakaszba lépnek Bácskában, hiszen az észak- és közép-bácskai térség települései csak ekkor kapnak új lakosokat. (Györe 2023: 49–53, 157–162; Weis 1986: 181–184).

ÁLTALÁNOS DEMOGRÁFIAI ÉS GAZDASÁGI MUTATÓK A XVI–XVIII. SZÁZADBAN A HABSBURG BIRODALOMBAN

A mohácsi vész után a menedéket kereső lakosság északra irányába menekült. Az említett migráció minden társadalmi réteg tagjaira vonatkozik ez a megállapítás, így a legmagasabb pozíciókon levőkre – köztük a főurakra és főpapokra – is. Az addigi elit eltűnésével egy új megteremtésére volt szükség, a háborús helyzet pedig csak fokozta ezt a szükségletet. (Sinkovics 1987: 149–150; Pálffy 2012: 17–28) Ugyanígy a jobbágylakosság körében is megfigyelhetők bizonyos számbéli és etnikai változások. A hódoltsági területek általunk kutatott településein a XVI. század végéhez közeledve egyre több település vált elhagyatottá, ezek a XVII. században már elmocsarasodtak, teljesen kihaltak, és eltűntek a térképekről. Az északabbra elhelyezkedő települések lakosságának száma a hódoltság elején gyakran stagnál, esetenként emelkedik. Ennek logikus magyarázata, hogy az emigráló lakosság egy része folyamatosan települ át, azaz nem hagyja el rögtön a hódoltsági területeket,

6 A Dunai határőrvidék a szerémségi, illetve dél-bácskai területeket foglalta magába, míg a Tiszai határőrvidék egészen Szegedtől Zsablyáig húzódott.

7 1763-ban létrejött az úgynevezett Sajkás, mely egészen 1873-ig állt fenn.

8 Ezek közül a legjelentősebbek az osztrák örökösödési háború (1740–1748), a hétéves háború (1756–1763), illetve a az utolsó osztrák–török háború (1787–1791).

hanem egy másik olyan helységben telepszik le, amely szintén török kézen volt. (Morvai-Rácz 2024: 73; Hegyi 2007: 924–954).

Az említett tendencia nem csupán a magyar lakosság körében szembetűnő. A drasztikus demográfiai adatok, melyeket a török defterek és az útleírások is igazolnak, az egész hódoltsági korra jellemzőek, társadalmi rangtól, illetve nemzeti hovatartozástól függetlenül.⁹ Számos kutatás rámutatott arra, hogy a délszlávok a török veszély ellen létrehozott határőrvidékről, valamint az általuk egykor lakott államok területéről tömegesen vándoroltak el, szintén északi irányba. A háborús helyzeten kívül a különböző betegségek és szociális problémák is hozzájárultak ehhez. 1579-ben például a végivédék¹⁰ számos olyan halálesetet jegyeztek fel, amelynek a pestis¹¹ volt az oka. (Дабих 2020: 31) 1623-ban a határőrvidéki rác¹² tömegek az éhínség miatt érkeztek tömegesen a határőrvidéktől északabbra fekvő területekre. (Дабих 2020:63) Hegyi Klára szintén arról számol be, hogy a délszláv eredetű lakosság a XVII. században kezd nagyobb arányban megjelenni a középkori Magyarország területén. (Hegyi 2007: 352–353).

A nagyobb európai hatalmak esetében is elmozdulás történt a gazdasági csomópontok tekintetében. A nyugat-európai, valamint a délkelet-európai hatalmak közötti feszültségeket tovább fokozta a XV. és XVI. században az újonnan felfedezett területek meghódításáért folyó harc. A tőke ebben az esetben nem északra, hanem nyugatra irányult. A kolonializmus előestéjén, illetve derekán egyre többször kerültek összetűzésbe az akkori nagyhatalmak és az újonnan megerősödött államok. A gyarmatosítás új gazdasági csatornákat, új árut és új lehetőségeket nyújtott a gyarmatosító országoknak. Ennek a következménye lett többek között az infláció, valamint az országok között kialakult feszültség, ami a fegyverkezést is elősegítette. Új európai kereskedelmi útvonalak alakultak ki, valamint a gazdasági stabilitás sok országban megingott. Spanyolország a XVI. században három államcsődöt is feljegyezhet magának (Hahner 2023: 14–16; Györe 2024: 46–48; Koenigsberger 1989:

9 Természetesen itt nem a modern nemzet koncepciója alapján tettünk említést. A délszláv népek esetében az említett jelzőt az úgynevezett rácokra, tehát a délszláv népekre értjük.

10 Ebben az esetben a varasdi végvidékről (Varasdi Főkapitányság, németül Warasdiner Generalat, horvátul Varaždinski generalat) beszélhetünk, mely 1531-ben I. Ferdinánd uralkodása idején jött létre.

11 Radmila Tričković, szerb oszmanista tanulmányaiban gyakran kiemelte, hogy a pestis nem múlik el, csak átalakul, esetleg egy másik területen gyilkol. Eszerint folyamatosan jelen van a modern kori világban (főként a XVII–XVIII. században) s a népek, illetve emberek találkozásával egymásnak átadják a betegséget. Így amennyiben egy területen sikerül izolálni, a másikon akkor ismét járvány tör ki.

12 A rác jelzőt úgy a magyar, mint a szerb történetírás is elismerte az középkori Szerbia területéről érkező délszláv népekre.

29–34, 53–54). Az európai gazdaság másik nagy jelensége a mediterrán térségből való kiszorulás a török előretörés következtében, hiszen csökkent az érdeklődés a Földközi-tengeren át történő kereskedelem iránt. Igaz, például Franciaország jó kapcsolatot ápolott az Oszmán Birodalommal, s az 1536-os kapituláció¹³ megkötése révén számos jogot kapott a francia állam. A Habsburgok Monarchia, mely az Oszmán Birodalommal szemben igyekezett fellépni, monetáris politikájában egyre jobban igyekezett támogatni a háborúhoz szükséges erőforrásokat. Az örökös tartományokban begyűjtött adók természetesen az ipar egyes ágainak a fejlesztését is szolgálták, ám az addig fellendülőben levő gazdasági ágazatok megsínylették a háborúkat. Az abszolutista monarchiáknak fokozatosan szembe kellett nézniük ezekkel a gazdasági problémákkal, s ennek eredményeként később új gazdasági programok és nézetek jelennek meg. Igazi áttörésről majd csak a törökök kiűzése után lehet beszélni (Hartung–Mousnier 1955: 25–44, 49–55; Arikan 2005: 18–21; Braudel 1990: 209–214, 401–402, 506–514).

A gazdasági, illetve a népességszámmal kapcsolatos adatok megértéséhez gyakran a földrajzi adottságokat is szem előtt kell tartanunk. Az általunk eddig vázolt időszakot a klímaváltozás is nagyban befolyásolta. Mint ismeretes, a XVI. század végén és a XVII. század elején lejátszódott „kis jégkorszak”¹⁴ szintén nagymértékben befolyásolta az általunk vizsgált paramétereket. Az újonnan meghonosított állat- és növényfajok, valamint az addigi klímához hozzászokott flóra és fauna az új környezeti feltételekben nem tudta a korábbi terméshozamot produkálni, így újabb gazdasági és szociális problémák alakultak ki. Az adaptációs időszak alatt így más megoldásokra volt szükség, amit a migráció és az új gazdasági koncepciók segítettek elő (Blom 2023: 13, 39, 45–50, 95–101, 235–237; Blom 2022: 145–158, 174–180, 206–220; Meuvret 1955: 141–143, 148–153).

A XVI. század végén, illetve XVII. században a magyar lakosság aránya folyamatosan csökkent, a más nemzetiségű lakosságé viszont folyamatosan növekedett. Ezek a demográfiai változások nemcsak a vallási és a szociális összetételre hatottak ki, hanem a gazdasági hálózatok és a városhálózatok megváltozását is eredményezték.

A szűkülő piacért való versengés további negatív demográfiai változásokat okozott.¹⁵ A szerbek például a kereskedelmi lehetőségeket kihasználva Szeged

13 Az 1536-ban Franciaország, valamint más katolikus országok és az Oszmán Birodalom között kötött bilaterális szerződéseket capitulációknak nevezi a nemzetközi szakirodalom.

14 Gyakran kis Würmként is megjelenik a szakirodalomban.

15 Ennek magyarázatára egyszerű logikus következtetéssel is könnyen felelhetünk. Ugyanis a kevesebb jövedelem negatívan hat a közvéleményre, valamint az egészségügyi és szociális körülményekre is. A jövedelem hiányában az elszegényedő családok esetében a halvaszületett

környékén egyre gyakrabban kezdtek kereskedni a törökökkel, valamint a magyarokkal (Pálffy 2021: 187–189; Zimányi 1987a: 285–292; Zimányi 1987b: 937–941; Varga 2014: 36–39; Нинковић 2023: 141–142). A Habsburg Birodalom népességének legnagyobb mértékű változásait vidékünkön a tizenöt éves háború okozta, az állam területén összességében pedig a XVII. század első felében a 30 éves háború váltotta ki, mely a cseh területeken élő lakosság számát tizedelte meg¹⁶ (Steinberg 1966: 1057–107, Pánek 2018: 223–238; Mikulec 2018: 255–270). A nagy visszafoglaló háborút követően a visszafoglalt területekre folyamatosan új lakók érkeztek mind a spontán migráció, mind a tervezett betelepítés valamely formája következtében. Mindössze fél évtizeddel a karlócai békekötés után a Rákóczi-szabadságharc egy fontos eseménye zajlott le: az első bácskai hadjárat (1704).

A Rákóczi-szabadságharc végétével olyan körülmények alakultak ki a Habsburg Monarchiában, főként annak a déli peremvidékein, amelyek lehetőséget teremtettek a kolonizációs folyamatok megkezdéséhez (Mandula 2003: 205–212; Sewan 2013: 110–115). A lakosság létszáma ekkor a magyar területeken körülbelül 3 millió körül mozgott, ami jóval kisebb a mohácsi vést megelőző számadatokhoz viszonyítva.¹⁷ A bácskai térség betelepítésének gondolata már 1695-ben felmerült. Rengeteg település csak a nevét őrizte meg, az egykori helységeknek mindössze egyharmada volt lakott.¹⁸ Statisztikai adatok mutatnak rá az akkor még dunai, valamint tiszai határőrvidéki területek lakosságának összetételére, valamint egyes gazdasági ágazatok fejlettségére, illetve elterjedtségére. Annyi bizonyos, hogy az említett térségekben fiatalabb volt a lakosság – melynek legfőbb oka az itt végbe ment betelepítések –, valamint a spontán migráció és a transmigráció is gyakori volt, mely tovább növelte a lakosság számát. A bácskai vidékeken, a lakosság hiányának következtében több megművelhető földterület akadt, ahol az elkövetkezőkben

csecsemők aránya is nagyobb. Így a demográfiai mutatókat további csökkenő tendencia jellemzi. Ezt a példát bizonyított elmélet is megerősítheti. Thomas R. Malthus olyan elméletet mutatott be, mely szerint a népességnövekedés nem fenntartható az élelmiszertermeléshez képest. Szerinte az élelmiszertermelés aritmetikai sorozatban (1, 2, 3, 4) növekszik, míg a népesség geometriai sorozatban (1, 2, 4, 8), ami azt jelenti, hogy az emberek száma idővel meghaladhatja az élelmiszertermelés lehetőségeit. Ezáltal a csökkenő gazdasági mutatók negatívan hatnak a népességnövekedésre.

16 Egyes területeken a lakosság 90%-a eltűnt a halálozás és az elvándorlás következtében.

17 A lakosság számáról szóló számadatokat számos vita övezi. Ennek fő oka, hogy az eltérő források alapján készült becslések gyakran nem egyeztethetőek össze.

18 A gazdaság siralmas helyzetére Bercsényi Miklós mutatott rá: „Aki Bácskába akar lemenni, az vigyen magával kenyeret, mert ott egész napi járőföldön nem talál élelmet.”

fejlődhetett a mezőgazdaság¹⁹. A térség népességi tanulmányozásához elengedhetetlen elem az 1720. évi összeírás is.²⁰ Ennek segítségével tudjuk követni a későbbi népességnövekedést.

A gazdasági mutatók javulásnak indultak, így előrelépés tapasztalható a bányászat, az erdészet, illetve a gazdálkodás (kereskedelem, mezőgazdaság, kézműves-ség) terén.²¹ Az összeírások alapján a legnépesebb település Baja, valamint Futak. A természeti erőforrások tekintetében pedig a vármegye székhelye, Zombor a leggazdagabb. Egyes bácskai települések mindkét összeíráson²² megjelennek, az 1720. évi összeírás a részletesebb. (Sárközi 2000: 20–22 20–22; Теpe 2014: 125; Koroknai 1974: 55–59, 73–93; Гавриловић 2009: 12–14; Јакшић 1966: 19–25, 70–72, 105–111).

A Bánság helységeinek, illetve lakosságának (házainak) összeírása ezzel majdnem egyidejűleg, 1717-ben, Mercy kormányzósága alatt zajlott le. III. Károly szorgalmazta a betelepítéseket, uralkodásának idején bolgár, német, olasz, román, szerb települések jöttek létre Bánátban. Megállapíthatjuk, hogy a bácskai terület betelepítése a Bánság telepítését követően történt, az annak során elsajátított tapasztalatok alapján.

Mária Terézia uralkodását átfogó reformtörekvések jellemezték, amelyek nem csupán az államigazgatás és a közigazgatás átalakítására irányultak, hanem a demográfiai és a gazdasági fejlődés elmozdítására is. A gazdasági fejlődés szorgalmazásának érdekében számos telepítési módszert alkalmazott az uralkodónő. A birodalom területén a szervezett betelepítésen kívül a spontán migráció és a transzmigráció is hozzájárult a népesség számának növekedéséhez²³. Az ebből fakadó változások számos szociális és nemzetiségi változást idéztek elő. Ami az etnikai összetételt illeti, már korábban is beszámoltunk erről a változásról, ám a XVIII. század derekán ezek a jelenségek egyre intenzívebbek. A bunyevácok, akik a XVII. században már megjelentek Bácskában, egyre nagyobb számban kezdenek idetelepedni. Folyamatosan nagyobb számban jelennek meg a zsidók²⁴ is, első nyo-

19 Mivel a lakosság száma alacsony volt, kevesebb földterület volt szükséges a mindennapi élet fenntartásához, állattenyésztésre. Ennek következtében az akkor még elmocsarasodott földterületeket ki tudták száritani, és a későbbiekben a mezőgazdaság különböző irányzataira fel tudták használni.

20 III. Károly 1711-ben kérte a magyar állami rendeket egy szabályzat elkészítéséhez, mely 1715-ben készült el ebben az évben került összeírásra először a térség.

21 A környező vidéken ez leginkább a Bánságra vonatkozik, azonban a XVIII. század második felében már az általunk tanulmányozott téren is hasonló jelenségekre lehetünk figyelmesek.

22 Bács- Bodrog vármegye települései az 1715-ös és az 1720-as összeírásban is megjelennek.

23 Ezek a demográfiai folyamatok megjelennek Mária Terézia uralkodása ideje alatt a Bácskában is.

24 Korábban is megemlítettük már, hogy Újvidéken telepedtek meg először, hiszen itt tudtak legjobban érvényesülni. Letelepülésüket megnehezítette a Budán, 1725-ben megalapított Királyi

maik már a XVII. század utolsó éveiben fellelhetők. A ruszinok és a szlovákok²⁵ ugyancsak ekkor kezdenek tömegesen érkezni erre a területre (Marčoková 2023: 23–32; Рамач 2007: 54–74). Bácskában a birodalomban kevésbé jelen levő népek is megjelennek, főleg a Bánsággal határos területen – mint például a románok vagy a bolgárok (Maran 2006: 361–365; Шлосберг 1998: 11–15; Stepanović–Pfeiffer 2024: 6–13; Jankulov 1961: 13–34).

A demográfiai és a geopolitikai vetületek természetesen a gazdasági mutatókon is meglátszottak. A régi latin mondás, miszerint: ahol a népesség, ott a pénz (Ubi populus, ibi obulus), vidékeinken is bizonyítást nyer. Mivel a lakosság egyre nagyobb része menekült északra, így a gazdasági csomópontok is egyre északabban kezdtek kialakulni.

A különböző nemzeti és vallási hovatartozású letelepedők különféle mesterségeket hoztak magukkal, illetve különféle iparágakban tudtak maguknak monopóliumot szerezni. A Péterváradi Sánc például híres volt a zsidók megtűréséről, ezért közülük sokan telepedtek le ott, illetve annak környékén, amely később gazdasági szempontból releváns lesz, hiszen számos zsidó család válik valamilyen iparág kiemelkedő képviselőjévé. (Stepanović, Pfeiffer 2024: 6–8, 10–12; Бешлин 2016: 299–316, 475–497, 518–523; Bešlin 2017: 72–85 Шлосберг 1998: 11–13; Церојевић 2014: 118–121, 133–132).

Egyes települések fennmaradtak a török uralom idején is, és mai állapotukhoz viszonyítva kiemelkedő gazdasági szerepet tölthettek be.²⁶ Így például Zobnatica pusztát nem kapcsolták Szabadkához, mivel gazdasági szempontból nem volt kíváncsatos e településnek a megbolygatása. Szabadka ez idő tájt erőforrásokban szűkölködött. Ezt a jelenséget a törökök kiűzése után a városhoz csatolt puszták segítségével igyekeztek javítani, ezzel is növelni a város jövedelemét.²⁷

Helyhatóság. Ennek ellenére egyre nagyobb számban jelennek meg, egyre több településen, főleg a Szabadka- Újvidék- Zombor háromszög területén belül.

25 Borovszky azon véleményen van, hogy a luteránus tótok letelepedésével növekedett meg számos abban a protestáns lakosság száma, illetve ők lettek ezen lakosság kemény magja.

26 Zobnatica (magyarul Andrásnépe) a mai napig létező település. Ma azonban semmi jele annak, hogy a XVII. század végén, illetve a XVIII. század folyamán gazdasági okokból fontos helység volt. A XVII. században még csak Emusity-pusztaként ismert vidéken (a mai Bácsstopolya), mely Zobnatica mellett terült el, mocsarak mellett aligha találhattak mást az ott átutazóban lévők. Ma azonban a tízezres lakosú Topolya és az alig 100 lakosú Zobnatica egyáltalán nem tükrözik egykori gazdasági jelentőségüket. Ezzel igyekeztünk rámutatni a XVIII. századi betelepítések jelentőségére, illetve azok hatásaira az agrár- és gazdasági konjunktúrák terén.

27 1686-ban Zobnaticán 40 háztartást jegyeztek fel. SZTL-F172, 25; Гашпар Улмер, Занатство у Суботици 1686-1779, Суботица: Историјски архив, 1995, 15-18.

Az említettek alapján levonható a következtetés, hogy a XVII. század végén már szemmel láthatóak egyes gazdasági változások. A szőlőtermesztéséről, a termőföldekben gazdag Bácskáról²⁸ már a XVII. században Evlija Cselebi is beszámolt.²⁹ A törökök kiűzését követően megnőtt a termőföldek iránti érdeklődés, így a szőlőtermesztés fokozatosan a homokpusztákra szorult ki. Lalia Gábor számításai szerint 1720-ban például 25 holdon művelték a szőlőt – ez a térségben a legnagyobb földterület, amelyen az adott gyümölcsöt termesztették (Lalia 2001: 9, 20–21). A Rákóczi-szabadságharc után alakultak csak ki olyan körülmények, amelyek lehetővé tették a Habsburg-ház számára, hogy a törököktől visszafoglalt területeket ismét betelepíthessék, s vonzóvá tegyék a lakosság számára az itteni életet, gazdálkodást. Az addigra elmocsarasodott területek – melyekről a háború, valamint a rossz életkörülmények miatt a lakosság elmenekült – sok természeti kincset és lehetőséget nyújtottak, ám az újrakezdés egyáltalán nem volt egyszerű (Гаврилович 2009: 246–247; Беје, 2004, 111–116; Беје, 2014: 123–127; R. Várkonyi 1987: 1273–1283, 1339–1344).

A BÁCSKAI TELEPÍTÉSEK TÁRSADALMI VETÜLETEI ÉS GAZDASÁGI HATÁSAI A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS IDEJÉN

Mint említettük, a bácskai térség betelepítésének ötlete már a XVII. század végén felmerült. A tereziánus kolonizáció tekintetében Borislav Jankulov a múlt század derekán három szakaszt különített el: korai tereziánus (1740–1749), középső tereziánus (1749–1772) és kései tereziánus (1772–1780) betelepítést. Ami a nemzeti-összetételt illeti, már korábban is beszámoltunk erről a változásról, ám a XVIII. század derekán a térség nemzetiségi összetétele tovább változik, etnikailag egyre inkább etnikailag sokszínű társadalom alakul ki. A különböző népcsoportok migrációjáról már korábban szót ejtettünk, a gazdasági változások természetét pedig két szempont alapján tudjuk tanulmányozni.

Az egyik a már meglevő települések magasabb rangra emelése³⁰, a másik pedig a leteleplők által újonnan létrehozott, illetve megújított településeken lezajlott folyamatok, melyek célja a gazdasági műveletek (földművelés, állattenyésztés)

28 A termőföldek kihasználatlanságának okait Lalia Gábor a mezővárosok marhatartó jellegéből, illetve a lakosság hiányában véli észrevenni.

29 Evlija Cselebi : „ szabadkai borvidék.... sok itt a szőlő és a kert... sok a művelt talaj” Karácson Imre (Szerk.), Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664 – 1666, MTA, Budapest, 1908.

30 Újvidék 1747-ben, Zombor 1748-ban, Szabadka 1779-ben lett szabad királyi város.

kialakítása és megkönnyebbítése. A már nagyobb rangra emelt városokban új mesterségek jelennek meg: Újvidéken a cincárok elkezdik végezni az utcák burkolását³¹, a szőlőről híres Szabadkán először jegyeznek fel bodnárt, Zombor pedig 1778-ban kereskedői egyesületet szabadalmaztatott (Muhi 1944: 127–130; Улмер 1995: 109–112; Старић 1941: 26–29)³².

Az újonnan létrehozott települések gyors fejlődését szemlélteti az is, hogy a középső tereziánus telepítés elején létrejött városok egy évtizeddel később már intenzíven igyekeztek kihasználni a természeti adottságokat valamilyen gazdasági irányzat fellendítésére.³³ Topolyán, amelyet az 1750-es évek elején kezdtek telepíteni, 1765-ben már szárazmalmot működtetnek, miután gazdasági helyzetükről 1764-ben panaszlevelet írnak a lakosok annak kapcsán, hogy az utak minősége és a malmok távolsága óriási idővesztést okoz nekik. Az 1769-ben ismét benépesített Kishegyesen is rövid időn belül három szárazmalomról vehetünk tudomást 1778-ban. A két település között rendkívüli kereskedelmi kapcsolatról is beszélhetünk. A települések kielégítő összekötöttsége folytán még a nemesek között is észrevehető a transzmigráció, hiszen a betelepítést végző nemesi családok fejei vagy leszármazottai gyakran települnek át más helységekre gazdasági és politikai okokból (Virág 2002: 51–53, 62–64; Virág 2019: 45).³⁴

Az esettanulmányozások során megállapítható, hogy a nagyobb rangra emelt városok nagy előnnyel rendelkeztek, s gazdaságilag az újonnan telepített falvak nem tudták őket beérni.³⁵ Ezekre jó példa a vásártartási jog megszerzésének időszaka is. Bács és Pétervárad 1719-ben, Zombor 1748-ban és 1749-ben, Apatin 1759-ben kapja meg az említett szabadalmat. Bácskának ez a régiója a század elején a közigazgatás helyszíne is: előbb Baja, majd Zombor lesz a vármegye székhelye, Pétervárad pedig elhelyezkedése és katonai szerepe miatt számított fontos helységnek. A bácskai városok nagy része a XIX. század elején szerezte meg a vásártartási jogot, ám akadnak kivételek is, ilyen Zenta és Óbecse (1751), Bezdán és Futak (1770-es évek) (Silling 2020: 34–35).

31 Ezt kavicsokkal, illetve zúzott kővel végzik.

32 A három várost összekötő utakon számos kis települést alapítanak a leteleplők, melyek gazdasági prosperitásukat leginkább földrajzi elhelyezkedésüknek köszönhetik.

33 Érdekeség, hogy az egykori feljegyzések alapján létezett egy folyó Topolya és Kishegyes között, amit később vagy kiszárítottak, vagy elvágtak a forrástól, hogy könnyebb legyen a két település közötti kereskedelem kivitelezése.

34 VL-BB-196/1764, VL-BB-36/1765.

35 Azonban a gazdaságilag erős csomópontokhoz való közelség sokat segített egyes újonnan telepített település esetében.

Összeeségében tehát megállapíthatjuk, hogy a migrációk által végbemenő változások pozitívan hatottak a gazdasági mutatókra a jozefinizmus kezdetéig. Ez a korszak fordulópontot jelentett, ugyanis ettől kezdve egyre határozottabban körvonalazódtak a gazdasági konjunktúra jelei, amelyek a fejlődés dinamikáját is új irányba terelték. Egy fontos konjunktúrára azonban nem hívták fel a társadalom figyelmét a történészek. Szabadka szabad királyi városi rangra emelése után egyre inkább gazdasági és politikai csomóponttá lesz a bácskai régióban. A szerbek pedig, akik intellektuális központnak Zombort³⁶ tartották, fokozatosan Újvidék irányába kezdenek tekintgetni, így az a XIX. század folyamán „Szerb Athéné” válik.

II. JÓZSEF POLITIKÁJA ÉS EREDMÉNYEI

A változások alapjait Mária Terézia fektette le, de azokat II. József vitte végbe a reformokat gazdasági és demográfiai politikája által. Kijelenthetjük a feltártak alapján, hogy a migráció figyelemre méltó hatást gyakorolt a gazdasági változásokra. A különböző, migrációkat elősegítő folyamatok feltárásával sokkal világosabb képet tudunk alkotni nemcsak a demográfiai folyamatokról, hanem azoknak a gazdasági konjunktúrával való kölcsönhatásáról is. (Fata 2020: 85–90, 118–120, 187–196; Hahn 2012: 17,31–36). II. József uralkodását számos belpolitikai változás is jellemezte. A „kalapos király”, felvilágosult uralkodóhoz híven, saját tapasztalatai alapján szerzett tudást a belpolitikai tevékenységéhez. A katonai határőrvidék területén³⁷ és az azzal szomszédos területeken 1768-ban járt először. Később több alkalommal is megfordult ezeken a településeken. Legfontosabb útja Zomborba vezetett, 1786. július 8-án. Miután megbizonyosodott arról, hogy az ott élő ferencesek tanítással nem foglalkoznak, feloszlatta őket.³⁸ (Barta 2020: 108; Borovszky 1909: 218).

A bácskai települések fejlődése szempontjából a Türelmi Rendelet (1781) kiemelt jelentőségű. Addig ugyanis csak a Drávaszögben és Szlavóniában léteztek protestáns egyházak.³⁹ 1781 után azonban már tömegesen érkeznek, illetve telepítettnek

36 1778-ban itt nyílt meg a Szerb Tanítóképző – Preparandija.

37 Mária Terézia fokozatosan kezdte megszüntetni, illetve csökkenteni a határőrvidék területét. Az általunk kutatott települések II. József idején már nem voltak részei a térségnek.

38 Annak ellenére, hogy II. József 1782. január 12-én kiadott rendeletében feloszlatta a „hasznos tevékenységet” nem folytató szerzetesrendeket, vagyis azokat, amelyek nem oktatással, betegápolással vagy a képzéssel foglalkoztak a zombori ferencesek csak 1786-ban fejezték be munkájukat. Ekkor a Szentháromság-templom igazgatását az egyházközségi plébános és a világi papság vette át.

39 Egyes településeken, melyeken később nagyobb telepítések mentek végbe már az 1760-as években találhatunk nyomokat a protestánsok jelenlétére. Emellett egyes településeken a szlovák, illetve a német jelenlét is magával hozta a protestantizmus jegyeit.

be valamilyen protestáns felekezet tagjai a térségbe, főként 1785 és 1787 között. A Türelmi Rendelet szövege megemlíti, hogy a linzi béke óta a protestáns vallásgyakorlat erős korlátozásnak van kitéve. 1781 után a nem katolikusoknak, kiemelve az ágostai, helvét és görögkeleti egyházakat, engedélyezve van a vallásgyakorlás, illetve saját szakrális építményeik is lehetnek. A keresztelest, a magán vallásgyakorlatot, valamint a különböző egyházak tagjainak tiszteletét is magában foglalja a dokumentum. A szabad királyi városokban azonban az egyházi gyülekezet megalapítása sokat váratott magára, erre csak a XIX. század első éveiben kerül sor. Kutatásunk számára még a szabad pályaválasztás és a parasztok védelméről szóló intézkedések is fontosak (Barta 2020: 114–118; Eckhart 1933: 212–214; Hegyi 2024: 73–74).

Egyes vallásokkal, például a zsidókkal szemben szigorúbb intézkedéseket rendelt el. A zsidók helyzete azonban Újvidéken, ahol egy ideig a legnépesebbek voltak, s ahol legjobban tudtak érvényesülni, folyamatosan romlott a szabad királyi városi cím megszerzését követően. II. József korában különféle törvények szabályozták a házassági szokásaikat, üzleti és gazdasági lehetőségeiket, valamint korlátozták költözési lehetőségüket is, például bányászati térségekbe nem költözhettek át. Ezenkívül számos, az öltözködéssel és a viselkedéssel kapcsolatos szabályozásnak vetették alá őket az említett évtizedben. II. József uralkodásának második felében már kezdett megváltozni a zsidók iránti közhangulat, ám ennek ellenére hosszú ideig nem kívánatos személyek maradtak. Ezt bizonyítja a letartóztatások, illetve jogi üldözések száma is (Илочбепреп 21–23; Radó 1930: 32–34; Werber 1972: 96–100).

Ennek a kornak két igen jelentős eseménye a népesség-összeírás, valamint a katonai felmérés elkészítése. A gazdasági és a tudományos fejlődéshez szükséges emberi erőforrásokat a betelepítések által igyekezett a központi hatalom véghezvinni. Ennek sikerességét csak a népesség összeírásával tudta ellenőrizni. 1784 és 1787 között elkészült az első teljes összeírás. A szabad királyi városok: Szabadka, Zombor és Újvidék esetében pontosabb adatokat kaphatunk a központi összeírás alapján, a kisebb települések esetében viszont a helyi, egyházi adatok elemzése járhat nagyobb sikerrel, mivel 1785 és 1787 között számos bácskai település jött létre, melyek adatait az akkori központi, illetve regionális összeírások még nem tartalmazták.

Az összeírásból és egyéb adatokból kiderül, hogy az 1920 után Jugoszláviához csatolt területek lakossága ekkor már biztosan meghaladta az egymilliót, a bácskai régió lakossága pedig 227 ezer volt, Szabadka pedig már a legnépesebb településsé nőtte ki ekkora magát (Dányi, Dávid 1960: 6–10, 29–30; Hegediš, Čobanović 1991: 31–34). Az 1764 és 1787 között az egész Habsburg Birodalom területén végzett katonai topográfiai felmérés 1780 és 1784 között Magyarországon is végbement (Jordan 2014: 13–14).

A telepítés sikereit legjobban talán a statisztikai és a tényközlő adatok szemléltethetik. II. József uralmát demográfiai szempontból nagyban meghatározta a Türelmi Rendelet. A II. József korában történő telepítések nagyobbik része 1782 és 1787 folyamán zajlott le. A folyamatok az újonnan kialakított településeken, illetve a tereziánus kolonizációk folyamán telepített térségekben játszódtak le. A császár 1782. szeptember 21-én Frankfurtban hirdette ki a proklamációját, melynek hatására a Rajna vidékéről sokan megindultak a bácskai tájakra.⁴⁰ 1784 és 1787 között a következő kamarai településeken telepedtek le németek: Torzsa, Cservenka, Újverbász, Kiskér, Szeghegy, Újszivác, Bulkesz, Járek, Palánka, Kúla, Parabuty, Zsablya, Bresztovác, Csonoplya és Almás. Érdekes kiemelni, hogy vallási hovatatozásuk tekintetében kevert összetételről beszélhetünk: reformátusokat és evangélikusokat egyaránt találhatunk közöttük (Borovszky II 1909: 174–175; Fata 2014: 330–336; Fata 2017: 142–143).

A magyar telepítés esetében leginkább Észak-Bácska területeiről eshet szó. Itt több térségben is történtek telepítések. Szabadka szabad királyi városi címét elnyerve újabb 12 pusztával bővíthette területét. Ezek közül kettőt, Bajmokot és Csantavért 1785-ben szerezte meg – igaz, betelepítésük sokáig tartott. A Becse-Szenttamás–Csantavér vonalon rengeteg földterület állt parlagon, emiatt II. József uralkodásának második felében folyamatosan új falvak létrehozását sürgette, de ezen kísérletei eredménytelenül végtődtek (Iványi 1886: 287,305; Gyetvai 1992: 267). Feketics-puszta telepítésére 1785-ben került sor, amikor Kunhegyesről református kunokat telepítettek be, akik közé még egy tucat tiszaburai telepes is csatlakozott (Sárközi 2000:34–36; Szabó 1997: 20–26). Moravicára és környékére pedig Karcagról, Madarásról, valamint Jász-Kisérről érkeztek betelepülők (Sándor 1911: 6–7).

A kormányzat által a már korábban letelepít lakosok, a szlovákok és a ruszinok esetében az 1780-as évek során különböző áttelepülésekről beszélhetünk, melyet a kormányzat is támogat. Esetükben az áttelepülés Bácskerestúrról és Kuczoráról a Bácskába és Szerémségbe irányult, az említett térségek közül pedig Újvidéken jelentek meg nagyobb számban a ruszinok. A térségben fellelhető nemzetiségeket a kormányzat már korábban is igyekezett asszimilálni az új társadalmi elvárásoknak megfelelően. Így például a cigányoknak a társadalomba integrálása is nagy figyelmet kapott (Gavrilović 1977: 20–22; Schwicker 1893: 53–58,62–65).

Kutatásaink során olyan furcsaságra bukkantunk, miszerint az olyan településeken, ahova a jozefinizmus idején telepítettek be lakosságot, s ahol idővel kitűnt, hogy a környezeti adottságok nem megfelelőek az élethez, a különböző pusztákat összevonták, illetve hozzáadták a már korábban betelepített településhez. Ilyen

40 Az első betelepülők majd csak két év múlva települnek le a Bácskában.

például Csonoplya eset is (Szlávics 2017: 35–36; Borovszky I 1909:70–71). A másik lehetőséget Zsablya telepítésének elemzésével tudjuk szemléltetni. Kialakulását tekintve előre megtervezett módon épült utcákból álló, rendezett, geometriai alakban megalakult településről van szó. Míg azonban Csonoplya estében az utcák elrendezését a talajvíz miatt meg kellett változtatni, addig Zsablya esetében az egész települést a régítől pár kilométerre keletre „helyezték át”. Ebben az esetben is a kedvezőtlen természeti adottságok miatt volt szükség az említettekre. A régi település határában levő pusztákat összevonták, s ezeken hozták létre az új települést, melynek neve Neusablia, illetve Josefndorf lett (Borovszky I 1909: 70–71; Iványi 1906: 47–53).

A szociális és kulturális körülményekben is változásokat tapasztalhatunk. A felvilágosult abszolutizmusra jellemzőek a javuló szociális és kulturális mutatók. Ezek közül az oktatás a legfontosabb, hiszen különböző kutatások is igazolják az oktatási körülmények javulásának kedvező hatásait a gazdasági változásokra. Egész Bácska területén folyamatosan nyílnak iskolák. Így például Zentán 1780-ban kétosztályos fiúiskola nyílt, Szabadkán a rossz körülmények miatt először a plébániák számának növelésén gondolkodtak, mivel az addig kihelyezett tagozatok, amelyek a városi iskolákban működtek, siralmas állapotban voltak. Amíg Zomborban a ferences rend megszűnt létezni, addig Baján a ciszterciek irányítani kezdték az elavult jezsuita gimnáziumokat, ugyanekkor a ferencesek kisajátították a kisgimnáziumot. Moravicán már a telepítés évében volt iskola, melynek megszervezéséről a református Kunságból érkező telepesek még az eredeti otthonukban gondoskodtak. Bácsfeketehegyen viszont az odatelepültek hosszú ideig nem építettek iskolát. Ami a szerbek oktatását illeti, Újvidéken 1787 után folyamatosan sikerült pénzt gyűjteni a tanítók fizetésére és az iskolák működtetésére.

A szlovák evangélikusok, akik a Kárpát-medence egész területén különböző régiókba települtek át, egyedül a déli peremvidéken tudták megőrizni identitásukat, véli Cerojević. Az első nagyobb oktatási intézményük 1785-ben nyílt meg Kiszácson. A szlovákok nagy része Dél-Bácskában telepedett le. Míg Kiszács a tömeges szlovák lakosságtól távolabb található, addig a csomópontnak számító Petrőc sokáig nem kapott iskolát. Ennek a jelenségnek majd a térséghez közelebb elhelyezkedő Kulpinban 1789-ben megnyíló iskola vet véget (Стајић 1951: 103–107; Borovszky I 1909: 278; Pálinkás 1974: 15–19; Várnagy 1996: 383–388; Sárközi 2009: 7, Marčoková i. m, 39, 46–55).

A kulturális és társadalmi körülményeket érintve nem feledkezhetünk meg az egyházi kérdéskör tanulmányozásáról sem. A bácskai településeken ugyanis vegyes összetételű lakosságról beszélhetünk, nem ritka az asszimiláció jelensége sem. A bajsai Vojnity család például a Bajsa-pusztta megszerzését követő évtizedben önerőből emelt templomot, később pedig paplakot is. A plébániai iratok tanulmányozása

közben megbizonyosodtunk arról, hogy a bajsai plébánia első önálló lelkésze 1784-ben jegyeztetik fel. Topolyára, ami Bajsától 5 kilométerre fekszik, a XVIII. század 60-as és 70-es éveiben folyamatosan érkeztek szlovákok, mind evangélikusok, mind reformátusok. Ilyen tekintetben nem volt kivétel Bajsa sem, azonban itt a protestáns lakosságot 1786-ig a katolikus egyházi anyakönyvekbe jegyezték be. A protestánsok aránya a különféle betelepítési kísérletek ellenére sem tudott a XVIII. század utolsó évtizedeiben növekedni, Topolyán pedig teljesen asszimilálódott a szlovák lakosság. Bajsa egyre növekvő lakosságának etnikai és vallási összetételét a folyamatos spontán migrációk is befolyásolták, a szlovák lakosság pedig beolvadt a magyarba (Ulmer 1986: 30–35, 159–161, 165–167). Az evangélikus szlovákok sokkal nagyobb szerencsével jártak, hiszen Kiszácson saját templomot emelhettek, ahol 1788 októberében a szlovák körökben ismert Pavel Michal Slamay helyezkedett el.

Ugyanígy egyházi szervezkedésük kiemelkedő időszakát élték meg a ruszinok is, akik Kucurán 1778-ban kezdték meg templomuk építését, és 1784-ben fejezték be. A vallási és etnikai kérdések az ő esetükben a legszembetűnőbbek. Újvidék közelsége miatt a görögkeleti egyház folyamatos kísérleteket tett a ruszin közösség bekebelezésére (Marčoková 2023: 56, Pамач 2007: 115–116, 125–130).

A betelepített magyarok esetében is az egyházi szerveződés magasabb fokát véljük felfedezni. Topolyán katolikus templomot még korábban, 1761-ben, a telepítést követő tizedik évben építettek. A jozefinizmus idején viszont olyan községházával rendelkezett a város, amely biztonsági szempontból korántsem volt megfelelő. Segítséget kért hát a lakosság a központi hatalomtól az adminisztráció átköltöztetésének engedélyezésére és anyagi támogatást is igényelt (Harkai 1991: 12). Moravicán a telepítés évétől kezdve tervben volt a templom építése, de előbb lett a lakosoknak harangjuk, mint templomuk (Sándor 1911: 9). Nyugat-Bácskában, a dokumentumok nagymértékű fragmentációja⁴¹ miatt nehéz ilyen kérdéskörökben kutatni, ám leírások tanúsítják, hogy 1786-ig biztosan nem volt Csonoplyának temploma (Beljanski 1987: 57–58). Az ott élő németekkel ellentétben az Újverbászra telepített németek már telepítésük évében érdekeltek voltak egyházi létesítmény építésében (Weimann 1912: 32–34).

Ami a demográfiai vetületeket befolyásoló tényezők közül még kimaradt, az természetesen az egészségügyi körülmények alakulása, melyek nagyban kihatottak a születés, illetve a halálozás mértékére. Ulmer Gáspár levéltári kutatásai során bebizonyította, hogy Bajsa lakosságának átlagos élettartalma nagyjából megegyezik a térség településeinek átlagával. Ebben lesújtó adatokra is rámutat, amelyek azonban az egész európai kontinensre jellemzők voltak. A korai halálozást főként két tényező határozta meg: a csecsemőhalálozás, illetve a higiéniai

41 II. József halála után a zombori magisztrátus 1780- tól 1790- ig között létrejött anyagát teljesen megsemmisítette a helyi vezetőség, a király iránt érzet utálat miatt.

és az egészségügyi körülmények. Noha Mária Terézia már korábban intézkedett az egészségügyi rendszer szabályozásáról, a lassú fejlődés következtében ezek a változások a térségben nem hoztak számottevő eredményt a császárnő uralkodásának végéig. Gyógyszertár Szabadkán például majd csak 1780 végén nyílik.⁴² Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy még ekkortájt is sokszor próbálkoztak az emberek kuruzslással. Etnológiai kutatások bizonyítják, hogy az emberek sajnos nem jutottak megfelelő higiéniai szolgáltatásokhoz, így csak nevezetes alkalmakkor – ünnepekkor, családi összejövetelek, illetve vasárnapi mise előtt – fürödtek, borotválkoztak (Ulmer 1986: 165–167; Braudel 1979: 80–88; Kórizs, Sárközi 2015: 13–17; Kraus 2014: 197–206).

A legnehezebb körülmények között mégis a telepések éltek, hiszen szervezetük gyakran adaptálási nehézségekkel küzdött. Az ételmisszer és egyéb, a mindennapi élethez szükséges kellékek hiánya is a rövid élet okozói közé sorolható. Vidékünkön Újverbász példája a legsomorúbb, ahol 1786-ban már egész családok halnak ki azok között a telepések között, akik akkoriban érkeztek a térségbe (Hein 2004: 16–19). Összességében a betelepítések sikerét a demográfiai mutatók elmozdulása is igazolja, hiszen az 1787 és 1827 közötti időszak alatt a lakosságszám növekedése 164 és 188 százalék között mozog (Hegediš, Čobanović 1991:31).

GAZDASÁGI KONJUNKTÚRÁK ALAKULÁSA A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

Amikor a gazdasági jelenségek vizsgálatáról esik szó, számos egyéb adatot kell szem előtt tartanunk az említettek elemzésekor. Az urbanizációs folyamatok, az abiotikus és biotikus kölcsönhatások, illetve a földrajzi lehetőségek kiaknázásának lehetősége mind ide tartozik. A jelentősebb hidrográfiai kutatások, illetve beavatkozások csak a jozefinizmus végén kezdődtek meg. Számos kamarai települést hoztak létre olyan vízhez közeli térségben, amely az elkövetkező években valamilyen kereskedelmi útvonal része lett. Így kezdődött meg a hidak, illetve a közlekedést segítő egyéb építmények kialakítása is (Kalapis 1993: 12–14; Balla 2001: 106–108).

Mint korábban is említettük, a víz közelsége meghatározta a településen élők lehetőségeit is, így lett például Baja híres lett a halászléről. A 60-as években a topolyaiak kifejtik, mekkora segítség számukra a víz közelsége (Harkai 1991: 20–22). A Palicsi-tóban 1784-ig teknősbékákat is fogtak és árulták őket. Később a tavat kiadták halászoknak, megkezdődött a haltenyésztés, később pedig a halászat (Lalia 2001: 85–86). Igaz, ennek a földrajzi előnynek akadtak hátrányai is, hiszen egyes

42 Szabadkán az első tudományos, egészségüggyel foglalkozó dokumentum 1780-ban jelent meg. Lásd: Emericus Gogolak. IASu, F:272, 15-A-26/pol-1783.

betegségek kórokozói is könnyen elszaporodtak a mocsaras térségekben, ezzel növelve a halálozási arányszámot. A hatalmas esőzések és a magas talajvíz miatt 1780-ban majdnem egész Nyugat-Bácska élelem nélkül maradt.⁴³ A különböző élőlények közötti kölcsönhatásokat tanulmányozva megtudtuk például, hogy Nemesmiliticsen a XVIII. század folyamán számtalanszor panaszkodtak az emberek a farkasfalkákra, amelyek a jószágállományt, valamint a baromfit is veszélyeztették. Ezért a lakosok többször is kezükbe vették a döntés jogát, és irtani kezdték a farkasokat. A mezőgazdasági termények szempontjából súlyos következményekkel jártak a takarmányt pusztító sáskajárások is, a legnagyobb károkat 1780-ban, illetve 1782-ben jegyezték fel (Borovszky 1909: 257–260).⁴⁴

A gazdasági fejlődés legjobban talán a bácskai települések urbanizációs folyamatának vizsgálata során látható. A kutatás folyamán több hasonlóságra bukkanhatunk. Akár újratelepített, akár újonnan létrehozott vagy folyamatosan létező településről legyen is szó, a városmagok mind ebben az időszakban alakulnak ki. A városok rendezettségére az utcák egymással derékszöget záró szerkezetén kívül az üzletek és az intézmények megszabott helye is utal. Amikor már szűkösnek bizonyult a tér, a városhoz gyakran kapcsoltak üres pusztákat (Ђеpe 2020: 178–179; Harkai :25–28; Györe 1976: 69–78, 107–113, 148).

A gazdasági vetületek tehát a demográfiai vetületekkel együtt nagyban befolyásolták az élet minden szegmensét. A betelepülők nem tudtak/akartak felhagyni múltjukkal, illetve előző otthonukban végzett munkájukkal, szokásaikkal, így azok fokozatosan ezen a vidéken is meghonosodtak.

Az alapvető állattenyésztési és növénytermesztési szokások természetesen megmaradtak. Ehhez a jozefinizmus idején hozzájárult a jobbágyok javuló társadalmi státusza, amit II. József 1785-ben kelt jobbágyrendeletének köszönhetnek. A gazdaság erősítése végett a népszámnövelésen kívül II. József egyik fontos céljának számított a parasztság, illetve a fizikai munkát végző rétegek életkörülményeinek javítása is (Horváth 1840: 200–202). A régebbi mezőgazdasági termények népszerűsége tovább nőtt, s új haszonnövényeket is termesztetni kezdtek. Tovább virágzott a Mária Terézia idejében nagy népszerűségnek örvendő méhészet Szabadkán és szűk környékén, illetve délen, Újvidéken is vannak feljegyzéseink ennek az időszaknak a méhészetéről (Lalia 2001: 92–93; Стајић: 257–259). A növénytermesztésben létrejövő bel- és külkereskedelmi egyensúly ebben az időszakban kezd kialakulni, tetőpontját pedig majd a napóleoni háborúk idején éri el, hiszen az élelmiszer-szükségletek bizonyos szankciók miatt nem tudtak máshogy kielégülni (Гавриловић 2009: 39; Horváth 1840: 252–259). Az új termények közül a Kunságból érkezők által termelt dohány nyert teret leggyorsabban, de a már korábban

43 VL-BB 235-236/1780.

44 VL-BB 4/1749, 327/1782.

termelt búza is kiemelkedő hozammal büszkélkedhetett a jozefinizmus korában.⁴⁵ E termények feldolgozása is nagy figyelmet igényel, hiszen 1785-ben már Feketi-csen, Kishegyesen, Csantavéren, Bajsán, Újvidéken is számos szárazmalom, illetve őrlő működött (Sárközi 2000:56–57; Lalia 2000: 96–97; Szabó 1997: 25–26).

Hegedűs Antal statisztikai alapján Bács-Bodrog vármegye gazdasági, művelődési és demográfiai szempontból magyarországi szinten az élvonalba tartozott (Hegediš, Čobanović 1991: 31–49, Хередиш 1987:23). A tercier, illetve kvaterner gazdasági szektorok csak a korábban telepített települések esetében figyelhetők meg. Igaz, vannak kezdetleges konjunktúrák, főleg a magyarokkal betelepített helységeken, de csak elenyésző mennyiségben. Ezek a szektorok a térség esetében a vendéglátást, illetve a minimális tudományos fejlődés szolgálatát tartalmazzák. Újvidéken például, ahová gyakran betértek a határőrvidéki katonák, rengeteg kocsmá nyílt, a kocsmatúrák mellett pedig a billiárdozás lett a kedvenc időtöltés. Nem voltak ritkák a bordélyházak sem, melyekben általában spontán migráció által betelepült fiatal lányok dolgoztak. Kocsmák nyomaira északon is bukkanhatunk, például Kishegyesen 1789-ben nyílt meg az első (Virág 2008: 8–12; Трајић: 52–54, 279–312). A kereskedelmi útvonalakon (Szabadka–Újvidék) észrevehetően egyre jobban leülepszik a tőke, ezzel is megváltoztatva az addigi viszonyokat. Szabadka folyamatosan egyre jobban átveszi Zombor helyét mind a gazdasági, mind a demográfiai előrelépés tekintetében. Az olvasó számára talán zavarkeltő, hogy demográfiai szempontból megemlítettük Zentát és Becsét is. Azonban ezek a települések nemcsak demográfiai, földrajzi és kulturális szempontból kapcsolódnak a jozefinizmus korától Bácskához. A gazdasági mutatóknak főként a kereskedelem hatására történt változása miatt ugyanis folyamatosan kikerülnek a látókörből a Tiszai Koronavidék nagyobb városai.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az áttekintő tanulmány célja, hogy bemutassa Bács-Bodrog vármegye gazdasági konjunktúráinak megjelenését, átalakulását és fejlődését a felvilágosult abszolutizmus időszakában. A kutatás során elengedhetetlennek bizonyult a folyamatokkal egyidejűleg a különféle migrációs folyamatok, illetve betelepítések rövid ismertetése, mivel ezek jelentős hatást gyakoroltak a vármegye gazdasági ágazatainak alakulására.

A tanulmány számos, Bács-Bodrog vármegye különböző részein található település helyzetét és problémakörét érinti. Viszont nem esettanulmányokra vagy egy szűkebb régió vizsgálatára összpontosítottunk, hanem a jelenségek

45 Feketehegynél feljegyezték, hogy a frissen letelepülő lakosság nem tudta kellően tárolni a búzát, így az első években az egész éves termés tönkrement.

általánosítására törekedtünk. A vizsgált folyamatokat a mai gazdasági szekciók alapján rendszereztük és csoportosítottuk a munka végén. Az általános, makrotörténelmi folyamatok bemutatásával igyekeztünk a regionális és helytörténeti jelenségeket olyan kontextusba helyezni, amely lehetővé teszi a vármegyében végbemenő gazdasági változások kialakulásának és átalakulásának megértését, a mikrotörténeti események tükrében.

Mária Terézia korában a tőkefelhalmozást már nem lehetett kizárólag a fejlett, nyugati-tengermelléki térségekre alapozni, így fokozatosan délebbre kellett irányítani. E folyamat végleges megszilárdítását végül II. József tudta megvalósítani. Ehhez azonban nem csupán hosszú távú telepítési tervek, hanem részletes földtani és gazdasági ismeretek is nélkülözhetetlenek voltak – ezek hiányában ilyen mértékű fejlődés sem történhetett volna meg.

A jozefinizmus korában a Bácska térségében a migráció, urbanizáció intenzitása jelentősen befolyásolták a gazdasági és demográfiai folyamatokat. A közlekedési infrastruktúra fejlesztése kulcsszerepet játszottak a térség fejlődésében, illetve egyes az újabb gazdasági ágazatok kialakulásában, fejlődésében. A városok kialakulása és rendezett szerkezete, valamint a mezőgazdasági és állattenyésztési hagyományok folyamatosan erősödtek, különösen a jobbágyrendeletek társadalmi hatásai mellett. Az ipari és kereskedelmi tevékenységek lassan megjelentek, ezek leghamarabb a már korábban is létező településeken voltak felfedezhetőek.

A betelepítések, valamint spontán migrációk pedig a lakosság számbéli növekedése mellett a népesség nemzetiségi összetételét is megváltoztatták, így egy etnikailag és kulturálisan sokszínű vidékről beszélhetünk a XVIII. század közepétől.

A kutatás reményeink szerint nem zárul le ezen a ponton, hanem egy jövőbeli, átfogóbb vizsgálat révén még részletesebben tárhatjuk fel ezeket a folyamatokat, és mélyebben rámutathatunk a demográfiai és gazdasági jelenségek közötti összefüggésekre, egymásra gyakorolt hatásaikra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

VL-BB (Vajdasági Levéltár- Bács-Bodrog vármegye).

Kiadott források

DÁNYI, Dezső, DÁVID, Zoltán (1960): *Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787.*
Budapest: KSH.

- KARÁCSON Imre (szerk.) (1908): *Evlja Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664 –1666*. Budapest: MTA.
- HEGEDIŠ, Antal, ČOBANOVIĆ, Katarina (1991): *Demografska i Agrarna statistika Vojvodine 1767-1867*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- СТАЈИЋ, Васа (1951): *Грађа за културну историју Новог Сада*. Нови Сад: Матица српска.
- СТАЈИЋ, Васа (1941): *Привреда Новог Сада 1748-1880*. Матица српска: Нови Сад.
- ЈАКШИЋ, Иван (1966): *Из пописа становништва Угарске*. Војвођански Музеј: Нови Сад.

Könyvek, cikkek, tanulmányok

- ALMÁSI, Tibor, TARI, László (2016): *Zenta 1216-2016. Történelmi Levéltár Zenta: Zenta*.
- ARIKAN, Zeki (2005): 1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi. In: *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37. Ankara Üniversitesi: Ankara, 11-28.
- BALLA Ferenc (2001): *Bezdán története*. Logos: Tóthfalú.
- BARTA János (2020): *Újjáépítés és modernizáció*. Kossuth Kiadó: Budapest.
- BELJANSKI, Milenko (1987): *Šest vekova Čonoplje*. Sombor.
- BLOM, Philipp (2022): *Die Unterwerfung*. Hanser: München.
- BLOM, Philipp (2023): *Amikor a világ kifordul a sarkából*. Európa: Budapest.
- BOROVSKY, Samu (1909): *Bács-Bodrog vármegye I – II. Országos Monográfia Társaság: Budapest*.
- BRAUDEL, Fernand (1979): *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV –XVIII siècle*. Armand Colin: Paris.
- BRAUDEL, Fernand (1990): *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, tome 2*. Armand Colin: Paris.
- DUDÁS, Gyula (szerk.) (1896): *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája*. Bittermán: Zombor.
- ECKHART, Ferenc (1933): *Magyarország története*, Káldor: Budapest, 1933.
- FATA, Márta (2014): *Migration im kameralistischen Staat Josephs II*. Aschendorff: Münster.
- FATA, Márta (2020): *Mobilität und Migration in der Frühen Neuzeit*. Rupprecht: Göttingen.
- FATA, Márta (2017): *Wo das Evangelium nicht geht, da gibt keine Kirche*. In: Fata, Márta; Schindling, Anton (HGG.): *Luther und die Evangelisch- Lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen*. Aschendorff: Münster, 2017.
- GAVRILOVIĆ, Slavko (1977): *Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka*. In: *Iz istorije Vojvođanskih Rusine do 1941. godine*. Novi Sad.

- GYETVAI Péter (1992): *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete*. Kalocsai Múzeumbarátok Köre: Kalocsa.
- GYÖRE, Kornél (1976): *Szabadka településképe*. Életjel: Szabadka.
- GYÖRE, Zoltán (2024): *Pregled privredne istorije Habzburške monarhije 1526–1867*. Filozofski fakultet: Novi Sad.
- GYÖRFFY György (1966): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Akadémia: Budapest.
- HAHN Sylvia (2012): *Historische Migrationsforschung*. Campus: Frankfurt.
- HARTUNG, Fritz, MOUSNIER, Roland (1955): *Quelques problèmes concernant la monarchie absolue dans: Relazioni. IV, Storia moderna / Xe Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, Firenze.
- HEGYI Klára (2007): *A török hódoltság várai és várkatonasága*. História: Budapest.
- HEGYI, Ádám (2024): *A Szerbiai Református Keresztyén Egyház bácsfeketehegyi levéltára (1770–1999)*. *Levéltári Szemle* 74. Magyar Nemzeti Levéltár: Budapest 71–77.
- HEIN, Gerhard (2004): *Die Einwohner von Neuwerbaß in der Batschka 1785–1944 und ihre Herkunft*. Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher: Sindelfingen.
- HORVÁTH, Mihály (1840): *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon*. Buda.
- IVÁNYI, István (1886): *Szabadka története I.* Bitterman: Szabadka.
- JANKULOV, Borislav (1961): *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*. Matica srpska: Novi Sad.
- KALAPIS Zoltán (1993): *Régi vízvilág a Bácskában és Bánátban*. Forum: Újvidék.
- KOENIGSBERGER, H.G (1989): *Europe in the Sixteenth Century*. Longman: London.
- KÓRIZS, József, SÁRKÖZI, Ottilia (2015): *Kórképek Feketehegyről*. Grafoprodukt: Szabadka.
- KOROKNAI Akoš (1974): *Problemi zadruga u Podunavskoj i Potiskoj granici. Istraživanja* 3. Filozofski fakultet: Novi Sad.
- KRAUS, Karl Peter (2014): *Die Kinder der Kolonisten. Ansiedlung und demographische Krise im Königreich Ungarn. Danubiana Carpathiaca Band 7 (54)*. IKGS: München, 167–218.
- LALIA Gábor (2001): *Gazdaságtörténeti pillanatképek Észak- Bácskából*. Életjel: Szabadka.
- LEUILLIOT, Paul Leuilliot (1955): *Les industries textiles dans: Relazioni. IV, Storia moderna / Xe Congresso Internazionale di Scienze Storiche*. Firenze.
- MANDULA Tibor (2003): *Gróf Károlyi Sándor 1712-es Nagykároly környéki nagy sváb telepítése. A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. II. Sárospataki Rákóczi Múzeum: Sárospatak, 205–213.*

- MARAN, Mirča (2006): Rumuni u gradovima južnog Banata u drugoj polovini XIX i početkom XX veka. In: *Сусрету култура. Филозофски факултет: Нови Сад*, 361-367.
- MARČOKOVÁ, Daniela (2023): *Z dejín Základnej školy v Kysáči: (1785–1945)*. Filozofski fakultet: Novi Sad.
- MEUVRET, Jean (1955): *L'agriculture en Europe aux XVIIème et XVIIIème siècles dans: Relazioni. IV, Storia moderna / Xe Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, Firenze.
- MIKULEC, Jiří Mikulec (2018): Baroque Absolutism. In: Pánek, Jaroslav; Tůma, Oldřich (ed.), *The History of the Czech Lands*, Karolinum Press, Charles University: Prague.
- MORVAI RÁCZ, Richárd (2024): *Ut sementem feceris, ita metes* In: Damir Site (ed.), *Protestáns világnézet – változások és kihívások*, Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont: Szabadka.
- MUHI, János (1944): *Zombor története*. Kalangya: Zombor.
- PÁLFFY, Géza (2021): *Hungary Between Two Empires 1526–1711*. Indiana University Press: Bloomington: Indiana.
- PÁLINKÁS József (1974): *Szabadka népoktatása 1687-1918*. Életjel: Szabadka.
- PÁNEK, Jaroslav (2018): The Czech estates in the Habsburg Monarchy. In: Pánek, Jaroslav; Tůma, Oldřich (eds.), *The History of the Czech Lands*. Karolinum Press, Charles University: Prague.
- R. VÁRKONYI Ágnes (1987): *Gazdaság és társadalom a 17. század második felében (1648-1686)*. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.), *Magyarország története 1526-1686*. Akadémia Kiadó: Budapest.
- RADÓ, Imre, MAYOR, József (1930): *A noviszádi zsidók története*. Novi Sad.
- SÁNDOR István (1911): *A kossuthfalvi református egyház 125 éves története*. Bitterman: Topolya, 1911.
- SÁRKÖZI, Ferenc (2000): *Az idő sodrásában*. Feketics Művelődési Egyesület: Feketics.
- SÁRKÖZI, Ferenc (2009): *A múltból merítettem I*. Forum: Újvidék, 2009.
- SCHIWCKER, Johann Heinrich (1893): *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen*. Karl Prochaska: Wien.
- SEEWAN, Gerhard (2013): *Geschichte der Deutschen in Ungarn – Band 1: Vom Frühmittelalter bis 1860*. Herder: Marburg.
- SILLING, Léda (2020), *Vajdasági vásárok és vásározók*. Forum: Novi Sad.
- SINKOVICS István (1987): *Útkeresés Mohács után*. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.), *Magyarország története 1526-1686*. Akadémia Kiadó: Budapest.
- STEINBERG, S. H. (1966): *The Thirty Years War and the conflict for European hegemony 1600-1660*. Norton: New York.

- STEPANOVIC, Milan, PFEIFFER, Attila (2024): *Plemićke porodice bačkih Bunjevaca*. Norma: Subotica, Sombor.
- SZABÓ Lajos (1997): Kunhegyesi „földtelen emberek Feketitsre” költözése 1785-ben. In: Bordás Győző (szerk.): *A megtartó egyház*. Forum: Újvidék.
- SZLÁVICS Károly (2017): Fejezetek a csonoplyai németek történetéből: betelepítés és kitelepítés. *Bácsország* 81. Grafoprodukt: Szabadka.
- ULMER, Gašpar (1986): *Posed Bajša spahije i kmetovi*. Filozofski fakultet: Novi Sad.
- VARGA, János J. (2014): Die Migration der Slowaken, Rumänen und Serben im Königreich Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert. *Danubiana Carpathiaca* Band 7 (54). IKGS: München, 35-52.
- VIRÁG Gábor (2002): *Kishegyes*. Forum: Újvidék.
- VIRÁG, Gábor (2008): *A kishegyesi iparosság története*. Forum: Újvidék.
- WEIMANN Peter (1912): *Geschichte der Ujverbászer reformierten Kierchengemeinde*. Ujverbász.
- WERBER, Eugen (1972): *Zur Geschichte der jüdischen Gemeinde in Novi Sad*. In: Kurt Schubert (HGG.), *Studia Judaica Austriaca*. Eisenstadt.
- ZIMÁNYI Vera (1987): *A mezőgazdaság fejlődése*. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.), *Magyarország története 1526-1686*. Akadémia Kiadó: Budapest.
- ZIMÁNYI Vera (1987): *Az ipar helyzete*. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.), *Magyarország története 1526-1686*. Akadémia Kiadó: Budapest.
- ZIMÁNYI Vera (1987): *Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig*. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.), *Magyarország története 1526-1686*. Akadémia Kiadó: Budapest.
- БЕШЛИН, Бранко (2016): *Евгеније Савојски и његово доба*. Матица српска: Нови Сад.
- ГАВРИЛОВИЋ, Славко (1969): *Прилог историји трговине и миграције Балкан – Подунавље XVIII и XIX века*. САНУ: Београд.
- ГАВРИЛОВИЋ, Славко (2009): *Студије из привредне и друштвене историје Војводине и Славоније од краја XVII до средине XIX века*. Матица српска: Нови Сад.
- ДАБИЋ, Војин С (2020): *Мала Влашка*. Матица српска: Нови Сад.
- БЕРЕ, Золтан (2004): *Скица промене етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910*. Истраживања 15. Филозофски факултет: Нови Сад, 105-123.
- БЕРЕ, Золтан (2014): *Ратови и становништво Угарске 1521-1718*. Истраживања 25, Филозофски факултет: Нови Сад, 119-137.
- БЕРЕ, Золтан (2020), *Урбанистички и демографски развој Новог Сада 1867-1912*. In: Арпад Хорњак (ур.), *На граници хришћанске Европе*. Форум: Нови Сад.

- МИКАВИЦА, Дејан, ЛЕМАЈИЋ, Ненад, ВАСИН, Горан, НИНКОВИЋ, Ненад (2016): Срби у Хабзбуршкој монархији. Прометеј: Нови Сад.
- НИНКОВИЋ, Ненад (2023): Срби у Сегедину између 1686. и 1716. Годишњак 48 (1-2). Филозофски факултет: Нови Сад, 141-154
- РАМАЧ, Јанко (2007): Руснаци у Јужней Угорској (1751–1918). ВАНУ: Нови Сад.
- УЛМЕР, Гашпар (1995): Занатство у Суботици 1686–1779. Архив Суботице: Суботица.
- ХЕГЕДИШ, Антал (1987): Аграрни односи у Торонталској жупанији. Матица српска: Нови Сад.
- ЦЕРОЈЕВИЋ, Љубивоје (2014): Народи на тлу Војводине. Прометеј: Нови Сад.
- ШОСБЕРГЕР, Павле (1998): Јевреји у Војводини. Прометеј: Нови Сад.

Beérkezés időpontja: 2025. 04. 26.

Közlésre elfogadva: 2025. 06. 02.

RICHÁRD MORVAI- RÁCZ

Standing research assistant, Centre for Protestant Studies Gáspár Károli Subotica

CHANGES IN THE ECONOMIC STRUCTURE OF BÁCS-BODROG COUNTY IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Abstract: During the 18th century, Bács-Bodrog County underwent administrative, demographic, economic, and social changes. Under the colonization policies implemented by Maria Theresa (1740–1780) and Joseph II (1780–1790) during the period of enlightened absolutism, not only the demographic composition of the region changed, but also its economic structures were transformed. Based on this, one of the hypotheses of our research is that the demographic changes that occurred during the age of enlightened absolutism significantly influenced economic development. However, the interactions between these two phenomena, and the impact of demographic trends on economic indicators, are often overlooked by researchers.

Until now, historical scholarship has not examined this topic in depth from a microhistorical or local history perspective. The aim of our study is to partially address this gap by presenting and analyzing the development and changes of emerging economic sectors through case studies. In addition to previous scholarly findings, we also utilized archival material from various repositories in the Bácska region, which we incorporated into our analyses and syntheses. The primary conditions established at the beginning of the century began to change during the period of enlightened absolutism, and by the second half of the century, the region had undergone substantial economic and social transformation. Understanding this historical cross-section is essential to comprehending the formation of later systems, especially those of the Dualist era, which saw economic prosperity.

To fully understand the region's economic transformation, it is also necessary to briefly illustrate the geopolitical and ideological changes alongside demographic and social shifts. In this way, our research not only reveals new elements but also results in a multidisciplinary approach.

Keywords: Bács-Bodrog County, enlightened absolutism, economic history, colonization

САЖЕЦИ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ДОЦ. ДР АНДРАШ ДОБОР [DÖBÖR ANDRÁS]

Педагошки факултет „Ђула Јухас” Универзитета у Сегедину

УЛОГА ИШТВАНА СЕЧЕЊИЈА И МИХАЉА ХЕЛМЕЦИЈА У ПОКРЕТАЊУ ЧАСОПИСА JELENKOR [САДАШЊОСТ] У ВРЕМЕ МАЂАРСКОГ ПРЕПОРОДА

Сажеџак: Са појавом грофа Иштвана Сечењија, крајем двадесетих година XIX века, у Угарској се појављује нови политички програм, чија је намера остварење друштвене трансформације кроз развој општег грађанског миљеа, наместо раније политике сталешких неправди, ограничене на просторе жупанија. Сечењи је претежно током свог пропутовања кроз Енглеску проучавао утицај јавности у формирању савремене грађанске културе дијалога, да би након повратка у домовину почео да заговара покретање политичког часописа.

Након двогодишњег прегањања око штампарских дозвола, јануара 1832. године почео је да излази часопис Jelenkor [Садашњост], као „Политички водич о вестима из 'две домовине' и иностранства”, чији је уредник био Михаљ Хелмеци. Првобитно, на то место био је одабран Карољ Кишфалуди, члан часописа Аурора, кога је Сечењи веома ценио, и од кога се очекивало да у оквиру новог часописа обједини нове књижевне тенденције и тему политичког препорода. Међутим, како је услед тешке болести, Кишфалуди 21. новембра 1830. године преминуо, дозволу је требало пренети на неког другог. Познат по брзом деловању, Сечењи је за уредника предложио Михаља Хелмеција, такође члана кружока Аурора, што му је на крају и одобрено. Двор је 11. марта 1831. године пренео лиценцу на Михаља Хелмеција, те је

тако 4. јануара 1832. године објављен први број часописа *Jelenkor*, који је све до 1848, када часопис престаје да излази, управо он и уређивао.

Сечењи се у уређивачку политику часописа није мешао, иако је подржавао његов излазак, већ је с времена на време у његовим додацима објављивао неке своје текстове. Часопис *Jelenkor* је и својим идејним решењима означавао почетак једног новог периода у мађарској журналистици. Његови, до тада незабележено високи тиражи, са преко 3000 претплатника у 1835. години, односно преко 4000 њих до 1837. године, означавају и нови однос између друштвене потражње и једног политичког гласила.

У овом истраживању представља се Сечењијев утицај на часопис *Jelenkor*, начин одабира његовог уредника, те Хелмецијев приватни и јавни живот, који су га током времена учинили прикладним за позицију дугорочног руководиоца овог политичког листа.

Кључне речи: национални идентитет, политичко новинарство, Иштван Сечењи, Михаљ Хелмеци, часопис *Jelenkor*

* * *

ДОЦ. ДР НАТАША ФИЗЕЛ [FIZEL NATASA]

Педагошки факултет „Була Јухас” Универзитета у Сегедину

ПРВЕ ГОДИНЕ ПРОТЕСТАНТСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА ИЗ КЛУЖА У КАТОЛИЧКОМ СЕГЕДИНУ – УЛОГА ПРОФЕСОРА ХИЛДЕБРАНДА ВАРКОЊИЈА (РИКОКАТОЛИКА) И ПРОФЕСОРА ШАНДОРА ИМРЕА (ПРОТЕСТАНТА) У ФОРМИРАЊУ ПАРАЛЕЛНИХ КОНФЕСИОНАЛНИХ ОДЕЉЕЊА

Сажетак: Предмет овог истраживања је оснивање Високе школе за образовање учитеља државних грађанских школа у Сегедину, формирање првог мађарског Института за педагогију и психологију, као и деловање његовог првог управника – католика Хилдебранда Варкоњија. У оквиру института, рад на изучавању педагогије и психологије био је обједињен. У овом раду су представљене нарочите околности које су довеле до пресељења института у Сегедин, као и главни разлози због којих је након 1921. године протестантски универзитет из Клуџа премештен у седиште римокатоличке бискупије у Сегедину. У намери да повећа иницијално

мали број студената Филозофског факултета, Клебелсберг је на потицај католичког лобија покушао да умањи његов протестантски карактер. У ове напоре може се сврстати и поступак спајања две високе школе за образовање учитеља и учитељица из Будимпеште, те њихово премештање у Сегедин, што коинцидира са укидањем конфесионалних учитељских школа. Варкоњијев наставни рад у пољу педагогије и психологије током прелаза са високошколског на универзитетски ниво образовања постао је саставни део културе генерација учитеља грађанских школа.

Кључне речи: историја високог образовања, историја педагогије и психологије, образовање учитеља

* * *

ДОЦ. ДР БАЛИНТ ПЕТЕ [PETŐ BÁLINT]

Педагошки факултет „Була Јухас” Универзитета у Сегедину

КАРИЈЕРА РИМОКАТОЛИЧКОГ ШТАМПАРА И ИЗДАВАЧА НОВИНА У КАЛВИНИСТИЧКОМ ГРАДИЋУ НА ПРОСТОРУ ВЕЛИКЕ МАЂАРСКЕ РАВНИЦЕ

Сажетак: У истраживању представљамо професионалну каријеру штампара и издавача новина Јаноша Шеријеа [János Cherrier], рођеног на простору Баната од оца француског имигранта и мајке Немеце, са посебним освртом на дванаест година (1871–1883) које је провео у насељу Сентеш [Szentes]. Један од основних аспеката истраживања чини околност да су у то време већину становништва овог насеља чинили протестанти, присталице Странке за независност, међу којима се поред калвинизма у то време неговао и култ Лајоша Кошута који се у то време налазио у прогонству. Све ово је у великој мери утицало на рад Јаноша Шеријеа, римокатолика, коме ово насеље смештено у пространству Велике мађарске равнице дугује не само своју прву штампарију, већ и своје прве новине. Јанош Шерије је веома брзо заузео истакнуто место у јавном животу овог насеља у коме је током периода на који се тема концентрише – ако се изузму страначке и идеолошке борбе – од најважнијег значаја било питање које ће од конкурентских насеља добити статус седишта жупаније. У великој мери утицао је и на формирање његовог јавног мњења.

Штампар се из Сентеша иселио управо оне године када је насељу одобрен повлашћени статус. У раду представљамо друштвене и медијске односе у Сентешу у датом периоду, те нудимо анализу Шеријееве предузетничке каријере.

Кључне речи: Сентеш, Реформатска црква, Римокатоличка црква, штампарија, новинарство, објављивање

* * *

МСР. ЈАНОШ ЕЛИЈАШ [ÉLIÁS JÁNOS]

Школа докџорских сџудија из обласџи истџорије и еџнолоџије
Универзитџетџа у Дебрецину

ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ ФОРМИРАНЕ НА ПРОСТОРУ БАЧКЕ ОД СТРАНЕ ВЕРНИКА РЕФОРМАТСКЕ ЦРКВЕ ИЗ ВЕЛИКЕ КУМАНИЈЕ КРАЈЕМ XVIII ВЕКА

Сажетак: У пролеће 1786. године око 3000 калвиниста са простора Куманије, претежно из насеља Карцаг, Кишујсалаш, Кунхеђеш и Кунмадараш емигрирало је у Бачку, населивши се на подручја пустара Старе Моравице, Пачира и Фекетића. Сеоба оваквих размера, која је укључивала преко 400 породица, на овим просторима била је незапамћена још од времена протеривања Османлија. Захваљујући миграцији, дошло је до насељавања пустара и формирања нових насеља. Како се радило о новим местима, досељеници су у њих са собом довели своје свештенике и учитеље. У формирању ових протестантских насеља значајну улогу имали су управо свештеници и учитељи, који су најчешће долазили из редова старијих школских настојника са простора Куманије. На тај начин, досељеници су у нове крајеве донели са собом и своје црквене и школске обичаје, чиме је осигуран верски и културни континуитет (нпр. Јанош Каламанди који је био школски настојник у Кунхеђењу постао је свештеник црквене општине у Фекетићу, чиме је у оквиру цркве одржан „Дух Дебрецина“). У оквиру рада дати се догађај преваходно анализира из угла црквене организације. У том смислу, указује се на околности које су довеле до сеобе, начин формирања нових насеља, видове комуникације са завичајем, те указује на улогу и биографије првих свештеника новоформираних реформатских црквених општина.

Кључне речи: миграције XVIII века, Куманија, Бачка, реформатска црквена организација

* * *

РИХАРД МОРВАИ-РАЦ [MORVAI- RÁCZ RICHÁRD]

Центар за истраживање протестантизма „Гашпар Кароли”

ПРОМЕНЕ ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ БАЧКО-БОДРОШКЕ ЖУПАНИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА

Резиме: Током XVIII века, у Бачко-бодрошкој жупанији дошло је до административних, демографских, економских и друштвених промена. Под утицајем политике колонизације коју су спроводили Марија Терезија (1740–1780) и Јосиф II (1780–1790), у периоду просвећеног апсолутизма, промењен је не само демографски састав региона, већ и његова економска структура. Једна од хипотеза нашег истраживања јесте да су демографске промене које су се догодиле током просвећеног апсолутизма значајно утицале на развој привреде. Ипак, међусобни утицаји ова два феномена, као и утицај демографских кретања на економске показатеље, често су занемарени од стране истраживача.

Историјска наука до сада није темељно обрадила ову тему из микроисторијске, односно локалне перспективе. Циљ рада јесте да делимично попуни ову празнину кроз приказ и проучавање развоја појединих економских сектора и њихових промена. Поред досадашњих научних резултата, користили смо и грађу из појединих архива у Бачкој. Почетни односи који су се формирали почетком века доживели су промене током просвећеног апсолутизма, а у другој половини века регион је доживео темељне економске и друштвене трансформације. Проучавање овог пресека у времену неопходно је за разумевање каснијих система, посебно оних из периода дуализма, када долази до привредног процвата.

За разумевање економских промена у региону, осим демографских и друштвених кретања, неопходно је укратко приказати и геополитичке и идеолошке промене. На тај начин наше истраживање не само да доноси нове увиде, већ доприноси и мултидисциплинарном приступу.

Кључне речи: Бачко-бодрошка жупанија, просвећени апсолутизам, економска историја, колонизација

RÉSUMÉS EN FRANÇAIS

ANDRÁS DÖBÖR

PhD, Université de Szeged, Faculté d'éducation Gyula Juhász

LE RÔLE D'ISTVÁN SZÉCHENYI ET DE MIHÁLY HELMECZY DANS LE LANCEMENT DE JELENKOR – UN JOURNAL HONGROIS DE L'ÈRE DE LA RÉFORME

Résumé : Avec l'ascension du comte István Széchenyi, un nouveau programme politique est apparu en Hongrie à la fin des années 1820, qui cherchait à servir la transformation et le développement civils du pays par le biais d'une publicité nationale au lieu de la portée des griefs politiques de la noblesse à l'échelle du comté. Széchenyi a étudié le rôle des cercles politiques et de la presse, c'est-à-dire de la sphère publique, dans le développement d'une culture moderne du débat politique, principalement lors de son voyage en Angleterre, et après la création du Casino national, il a travaillé à la création d'un journal politique moderne. Après environ deux ans de débats sur la procédure d'autorisation, le « Jelenkor – Politikai tekintetben a "két haza" s külföld hírleveleiből » (L'ère moderne – Points de vue politiques tirés des bulletins d'information des deux patries et de l'étranger), édité par Mihály Helmecky, a été publié. À l'origine, Károly Kisfaludy, membre de la revue Auróra et très apprécié de Széchenyi, a été choisi pour réunir les nouveaux efforts littéraires et les réformes politiques dans le nouveau journal politique.

Cependant, Kisfaludy meurt d'une grave maladie le 21 novembre 1830, et l'attribution des licences doit donc commencer avec un nouveau candidat. Comme Széchenyi a l'habitude de prendre des décisions rapides, il nomme Mihály Helmecky, qui appartient également au cercle d'Auróra, comme successeur, et il réalise son intention. Finalement, le 11 mars 1831, la Cour accorda une licence à Mihály Helmecky. Le premier numéro de Jelenkor est publié le 4 janvier 1832 et est édité par Helmecky jusqu'en 1848, date à laquelle le journal est annulé.

Széchenyi soutient le journal, mais ne participe pas directement à sa rédaction. Il n'a publié qu'occasionnellement dans le journal complémentaire. Avec sa typographie, Jelenkor symbolise le début d'une nouvelle ère dans l'histoire de la presse hongroise. La corrélation inédite entre la demande du public et le journal politique est démontrée par son tirage sans précédent : il compte plus de 3 000 abonnés en 1835 et plus de 4 000 en 1837.

Dans mon étude, je présente l'impact de Széchenyi sur le journal, le processus de sélection du rédacteur en chef et les antécédents publics et professionnels de Helmecky, qui l'ont finalement rendu apte à assurer le fonctionnement à long terme du journal.

Mots-clés : identité nationale, presse politique, István Széchenyi, Mihály Helmecky, Jelenkor

* * *

NATASA FIZEL

PhD, Université de Szeged, Faculté d'éducation Gyula Juhász

LES PREMIÈRES ANNÉES DE L'UNIVERSITÉ PROTESTANTE DE CLUJ DANS LA VILLE CATHOLIQUE DE SZEGED - LES RÔLES DU PROFESSEUR CATHOLIQUE HILDEBRAND VÁRKONYI ET DU PROTESTANT SÁNDOR IMRE DANS L'ÉTABLISSEMENT DE DÉPARTEMENTS UNIVERSITAIRES PARALLÈLES ET CONFESSIONNELS

Résumé : Le sujet de ma présente étude est la fondation de l'École normale nationale civile de Szeged et la création du premier Institut de psychologie pédagogique en Hongrie, ainsi que les réalisations de son premier directeur, le catholique Hildebrand Várkonyi. Dans son institut, les sciences de l'éducation et la psychologie fonctionnaient comme une unité inséparable. Dans mon travail, je présenterai les circonstances particulières de son déménagement à Szeged, dont la principale raison est qu'à partir de 1921, l'université protestante de Cluj a été transférée au siège épiscopal de Szeged. Klebelsberg cherche à augmenter la faible fréquentation de la faculté des lettres et, sous la pression du lobby catholique, à diminuer le caractère protestant de l'université. Ce processus a permis la fusion des écoles normales civiles masculines et féminines de Budapest et leur

transfert à Szeged, ainsi que la dissolution des écoles normales confessionnelles. La psychologie pédagogique de Várkonyi s'est ancrée dans la culture des enseignants des écoles civiles par le biais de la conversion des étudiants des collèges à l'enseignement universitaire.

Mots-clés : Histoire de l'enseignement supérieur, Histoire de la pédagogie et de la psychologie, Formation des enseignants

* * *

BÁLINT PETŐ

PhD, Université de Szeged, Faculté d'éducation Gyula Juhász

LE PARCOURS D'UN GRAVEUR ET ÉDITEUR DE JOURNAUX CATHOLIQUE DANS UNE VILLE À MAJORITÉ RÉFORMÉE DE LA GRANDE PLAINE DE HONGRIE

Résumé : Dans notre étude, nous présentons la carrière professionnelle de János Cherrier, un imprimeur et éditeur né dans la région du Banat en Hongrie d'un père français émigré et d'une mère allemande, en mettant l'accent sur les douze années (1871-1883) que l'entrepreneur aventureux a passées à Szentes. Une dimension fondamentale de notre enquête est le fait que la majorité de la population de Szentes à l'époque était protestante et indépendantiste et que, outre la foi calviniste, elle adhérait fermement au culte de Lajos Kossuth, qui vivait en exil à l'époque. À bien des égards, tout cela a eu un impact significatif sur le rôle du catholique romain Cherrier, à qui le village rural doit non seulement sa première presse à imprimer, mais aussi son premier produit médiatique moderne imprimé localement. János Cherrier est rapidement devenu une figure marquante et formatrice de la vie publique urbaine, dont le thème principal – en dehors de la politique des partis et des querelles idéologiques – était le conflit permanent sur le statut de chef-lieu du comté, qui a duré plusieurs années. Le journaliste a fini par quitter la ville l'année même où ce conflit politique a été tranché en faveur de Szentes. Dans cet article, nous décrivons les relations sociales et les relations avec la presse à Szentes à l'époque, tout en analysant la carrière d'entrepreneur de Cherrier.

Mots-clés : Szentes, Église réformée, Église catholique, imprimeur, presse, édition

JÁNOS ÉLIÁS

Doctorant, Université de Debrecen, École doctorale d'histoire et d'ethnologie

LA MIGRATION DES CALVINISTES DE NAGYKUNSÁG VERS BAČKA ET LEURS PAROISSES FONDÉES À LA FIN DU 18E SIÈCLE

Résumé : Au printemps 1786, environ 3 000 colons calvinistes du district de Jászkun, principalement originaires de Karcag, Kisiújszállás, Kunhegyes et Kunmadaras, ont migré vers Bácska [Bačka], où ils se sont installés dans les zones désertiques d'Ómoravica, de Pacsér et de Bácsfeketehegy. Ce mouvement de population à grande échelle, concernant près de 400 familles, était sans précédent dans la région depuis l'expulsion des Turcs. Grâce à la réinstallation, ces terres en friche ont été peuplées et de nouveaux villages ont été créés. Comme il s'agissait de nouveaux établissements, ils ont dû emmener leurs pasteurs et leurs enseignants avec eux. Les pasteurs et les enseignants, qui étaient souvent des maîtres d'école au service de grandes communautés, ont donc joué un rôle prépondérant dans le développement des communautés réformées. En même temps, les colons ont apporté avec eux leurs traditions ecclésiastiques et éducatives, assurant ainsi la continuité religieuse et culturelle des nouvelles communautés (par exemple, János Kálmándi Pap, le maître d'école de Kunhegyes, est devenu le pasteur de la paroisse de Feketics, de sorte que la spiritualité de Debrecen a sans aucun doute été préservée dans l'écclesia). Bien que le sujet ait été traité par plusieurs auteurs, comme la monographie de Balázs Nagy Kálozi ou les documents écrits de la réunion commémorative organisée à l'occasion du 200e anniversaire du déménagement, cette étude vise à examiner les événements principalement du point de vue de l'organisation ecclésiastique. En conséquence, notre travail examine les antécédents et les circonstances de la migration, le processus de création des paroisses, le système de relations avec les colonies mères, le rôle et la biographie des paroisses réformées et des premiers pasteurs locaux.

Mots-clés : Migration du 18e siècle, district de Jászkun, Bácska, organisation de l'Église calviniste

RICHÁRD MORVAI-RÁCZ

Assistant de recherche permanent, Centre d'études protestantes Gáspar Károli
Subotica

CHANGEMENTS DANS LA STRUCTURE ÉCONOMIQUE DU COMTÉ DE BÁCS-BODROG DANS LA SECONDE MOITIÉ DU XVIIIE SIÈCLE

Résumé : Le comté de Bács-Bodrog a connu des changements administratifs, démographiques, économiques et sociaux au cours du XVIIIe siècle. Pendant la période de l'absolutisme éclairé, les politiques de repeuplement de Marie-Thérèse (1740-1780) et de Joseph II (1780-1790) ont modifié non seulement la composition démographique de la région, mais aussi ses structures économiques. Par conséquent, l'une des hypothèses de notre recherche est que les changements démographiques qui ont eu lieu pendant la période absolutiste des Lumières ont eu un impact majeur sur le développement de l'économie. Cependant, l'interaction entre les deux phénomènes et l'impact des phénomènes démographiques sur les indicateurs économiques sont souvent négligés par les chercheurs.

L'histoire n'a pas encore abordé ce sujet en profondeur à partir d'une approche micro-historique, c'est-à-dire de l'histoire locale. L'objectif de notre travail est de combler partiellement cette lacune en décrivant et en étudiant les secteurs économiques émergents et leurs changements. Outre les résultats scientifiques antérieurs, nous avons également utilisé le matériel de certaines archives de Bačka, dont le contenu a été appliqué dans nos analyses et nos synthèses. Les conditions primaires de la région au début du siècle ont changé pendant la période de l'absolutisme des Lumières, et dans la seconde moitié du siècle, la région a subi une transformation complète en termes économiques et sociaux. Un élément essentiel pour comprendre le développement des régimes ultérieurs est l'étude de la section transversale que nous avons mentionnée pour cette période. Ces changements ont donné naissance aux structures économiques florissantes de l'ère dualiste.

Afin de comprendre la transformation économique de la région, il est essentiel d'illustrer brièvement les changements géopolitiques et idéologiques, ainsi que les changements démographiques et sociaux. Ce faisant, notre recherche ne se contente pas de révéler de nouveaux éléments, mais apporte également une approche multidisciplinaire.

Mots-clés : Bács-Bodrog, absolutisme éclairé, histoire économique, peuplements

ÚTMUTATÓ SZERZŐINKNEK

Tisztelt Szerzőnk!

Köszönjük, hogy tanulmányával szeretne hozzájárulni a szabadkai Károli Fórum eredményéhez.

A Fórumra előkészített tanulmányokat külön ISBN számmal ellátott nyomtatott gyűjtemény formájában fogjuk publikálni.

A tanulmányok publikálása elsősorban magyar, szerb, és angol, illetve bármely vajdasági hivatalos nyelven is lehetséges (horvát, román, szlovák, vagy vajdasági ruszin).

A szerkesztőség e-mail címe: editor@karoli.org

A publikálás lépései

Az írások címe legyen rövid, tömör és kifejező.

A szerző neve a cím fölötti sor végső jobboldalan szerepel.

A tanulmányok kb. 800–1000 karakter terjedelmű, magyar és angol nyelvű összefoglalóval kezdődnek, amely tartalmazza a főbb hipotéziseket, állításokat, következtetéseket. Az összefoglaló kb. 5–10 kulcsszóval fejeződik.

Kéziratokat a szerkesztőség elektronikusan fogad, Microsoft Word .doc vagy .docx kiterjesztésű fájl formájában.

A kézirat elbírálása kettős kollegiális lektorálással történik (double-blind peer review).

Szerkesztési segédlet

A tanulmányok átlagos terjedelme kb. 3.000 – 8.000 szó.

A kézirat első oldal alján, lábjegyzetben (*) kérjük feltüntetni a szerző(k) adatait: fokozat/cím, affiliáció, avagy foglalkozás, esetleg beosztás, munkahely, és e-mail cím.

Példa:

Kovács Emese*

*PhD, kutatási munkatárs, Bonyhádi Kutatóközpont (kovacs@kutas.hu).

A szövegben az esetleges kiemelés dőlt betűkkel történjék. Az idézetek álló betűvel szerepelnek, nem döntjük.

A fejezetcímeket számozás nélkül, jól láthatóan elkülönítve, soremeléssel tagoljuk. A címrendszer maximum hármas szintű lehet.

Példa:

A BERLINI FAL

A berlini fal története

Berlin a fal építése előtt

Amennyiben a szövegbe grafikonokat, táblázatokat vagy hasonló adatmegjelenítő eszközöket szeretne beilleszteni, kérjük, vegye figyelembe, hogy a konferenciakötet fekete-fehérben kerül kinyomtatásra.

Hivatkozások

A tanulmány végén, a „Felhasznált irodalom” cím alatt szerepelnie kell a hivatkozási listának. A lista vezetőknév szerinti alfabetikus sorrendben tartalmazza a szerző(k) teljes nevét (vezetőknév NAGYBETŰKKEL), a megjelenés évszámát, a mű pontos címét (dőlt betűkkel), kiadási helyét, kiadóját, illetve a folyóirat pontos címét (dőlt betűkkel), évszámát, kötetszámát, és az idézet folyóiratcikk oldalszámait. A gyűjteményes kötetek esetében, a szerkesztő nevét, az In: után tüntetjük fel kivéve, ha maga a szerző a gyűjtemény kötet szerkesztője.

Példa:

Felhasznált irodalom

HELLER, Agnes (1995): Where Are we at Home?. *Thesis Eleven* 41 (1): 1–18.

KIERKEGAARD, Søren (1993): *A szorongás fogalma*. Budapest: Göncöl.

ORMOS Mária (1984): *Merénylet Marseille-ben*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

TAMÁS Gáspár Miklós (2010): A munkás. Bipoláris szindrómák: The Worker. Bipolar Disorders. In: Angel, Judit (szerk.) *A pult mögött: Over The Counter*. Budapest: Múcsarnok, 58–79.

A szövegben elegendő a vezetőkénevekkel, évszámmal és szó szerinti idézet esetén oldalszámmal hivatkozni. A szövegközi hivatkozás zárójelben szerepel, a vezetőknév és az évszám vesszővel, a hivatkozott oldalszám pedig kettősponttal különül el az évszámtól. Két szerző esetén a szerzők vezetőkéneve közé gondolatjel teszünk. Több mint két szerző esetében, használjuk az „et al.” rövidítést

Példa:

(Heller, 1995: 29); (Beňová–Szentesi, 2021: 149); (Kovács et al., 2015: 10–12).

Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepelhetnek, amelyekre a szövegben hivatkozás történik, és fordítva, minden hivatkozott irodalmat fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.

A tanulmány tartalmazhat magyarázó jegyzeteket, amelyeket folyamatos számozással, lábjegyzetként kérünk feltüntetni.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Dear authors,

We wish to thank you for your willingness to support our annual Károli Forum with your written contributions.

The papers prepared for the Forum will be published as separate conference proceedings (publication with an ISBN number).

We welcome papers in English, Hungarian, Serbian, as well as in any of the official languages within the Autonomous Province of Vojvodina (Croatian, Romanian, Slovakian, or Ruthenian).

Our correspondence e-mail address is: editor@karoli.org

Article outline

The title should be short, concise and expressive.

The author's name appears on the right end of the line above the title.

Articles are introduced by an abstract of about 800–1000 characters, containing the main hypotheses, statements and conclusions. The abstract ends with 5–10 keywords.

Manuscripts are accepted electronically, in the form of a Microsoft Word .doc or .docx file.

Manuscripts are being assessed by double-blind peer review.

Editing guide

The average length of articles should be between 3,000 and 8,000 words.

On the first page, as an initial separate footnote (*), please indicate the following details about the author(s): degree/title, affiliation or profession, title, position (alternative: workplace), and e-mail address.

E.g.:

Lucia Gesualdo*

*PhD, research associate, Brescia Institute of Humanities (lucia.gesualdo@bsh.eu).

Emphasis in the text can be in italics. Quotations are in regular font style, indicated by quotation marks, not in italics.

Subheadings are without numbering, clearly separated by an enter key. The maximum number of sublevels is three.

E.g.:

BERLIN WALL

Social background

Post-war Germany

In case of inserting charts, tables, or similar data visualization tools, please be reminded that conference proceedings are printed in black and white.

References

The reference list should be included at the end of the paper, under the heading “Bibliography”. The list should include, in alphabetical order: the full name of the author(s) (starting with the surname in BLOCK LETTERS), the year of publication, the exact title of publication (italics), place of publication, publisher; in case of journal articles: the exact title, year, journal (italics), volume, issue, and page numbers (from-to). In case of collected volumes, the name of the editor is given after In: unless the author is himself the editor of the collected volume.

E.g.:

Bibliography

HELLER, Agnes (1995): *Where Are we at Home?*. *Thesis Eleven* 41 (1): 1–18.

KIERKEGAARD, Søren (2014): *The Concept of Anxiety*. Princeton: Princeton University Press.

TAMÁS Gáspár Miklós (2010): *A munkás. Bipoláris szindrómák : The Worker. Bipolar Disorders*. In: Angel, Judit (ed.) *A pult mögött : Over The Counter*. Budapest: Műcsarnok, 58–79.

In the text, it is sufficient to cite the surname, the year and, in the case of a verbatim citation, the page number. In-text citations are enclosed in brackets, the surname and year are separated by a comma and the page number is separated from the year by a colon. In the case of two authors, the surnames of the authors are separated by a dash. For more than two authors, use “et al.”.

E.g.:

(Heller, 1995: 29); (Beňová-Szentesi, 2021: 149); (Kovács et al., 2015: 10–12).

Only items referenced in the text should be included in the bibliography, and vice versa, all literature referenced should be included in the bibliography.

The paper may contain explanatory notes, which are to be numbered consecutively (1, 2, 3, etc.) and indicated as footnotes.

Kiadó

KÁROLI GÁSPÁR PROTESTÁNS KUTATÓKÖZPONT
SZABADKA, PROLETÁR BRIGÁDOK UTCA 90

Tördelőszerkesztő és fedőlapterv

VLADAN VUKMANOV

Nyomda

COPY CENTAR, BEOGRAD

Példányszám

70

WWW.KAROLI.ORG

© KÁROLI GÁSPÁR PROTESTÁNS KUTATÓKÖZPONT, 2025

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

274/278:308(439)“15/19”(082)

KÁROLI Fórum (3. ; 2025 ; Szabadka)

Niceától napjainkig : a közös hit és a multikulturalizmus kihívásai : előadások
gyűjteménye / [3.] Károli Fórum, [Szabadka], 2025. június 14. ; [szerkesztők
Oborni Teréz, Sütő Damir]. – Szabadka : Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont,
2025 (Beograd : Copy Centar). – XX, 125 str. : ilustr. ; 24 cm

Na spor. nasl. str.: From Nicaea to present : the shared faith – numerous cultures
phenomena : conference proceedings / Károli Forum, [Subotica], June 14, 2025. –
Radovi na engl. i mađ. jeziku. – Tiraž 70. – Napomene i bibliografske reference uz
tekst. – Bibliografija uz svaki rad. – Rezime na mađ. ili engl. jeziku uz svaki rad. –
Резимеи ; Résumés.

ISBN 978-86-82698-02-9

a) Протестантизам -- Друштвено-политичке прилике -- Мађарска -- 16-
20. в. -- Зборници б) Протестантизам -- Друштвено-политичке прилике --
Војводина -- 16-20. в. -- Зборници

COBISS.SR-ID 170230281